

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

16

Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923

Paul Dumont - François Georgeon
Çeviren: Server Tanilli

Cumhuriyet'in okurlarına armağanıdır. Parayla satılmaz.

Cumhuriyet

Dizgi - Baskı - Yayımlayan:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Ekim 1997

**BİR
İMPARATORLUĞUN
ÖLÜMÜ
(1908-1923)**

**PAUL DUMONT
FRANÇOİS GEORGEON**

Çeviren: SERVER TANİLLİ

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

PAUL DUMONT ve FRANÇOİS GEORGEON (*)

I - UMUTLAR VE DÜŞ KIRIKLIKLARI (1908-1912)

Devrim ve tepki

Niyazi Bey'in yandaşlarıyla dağa çıktığı günden beri Makedonya'da karışıklık durmamış, artmıştı. III. Ordu'nun öteki genç subayları, bu arada Hilmi Paşa'nın kurmay başkanlığına bağlı Binbaşı Enver Bey de onun örneğini izlemişlerdi. Bu ayaklanma eylemlerinin çoğalması, bu sözdinlemezlik hareketinin başına geçmeye götürüyordu İttihat ve Terakki'yi. Elindeki hafiye şebekesiyle söz konusu gelişmelerden haberdar olan Abdülhamit, gizli polisini harekete geçiriyor, soruşturma heyetleri yolluyordu; ne var ki, İttihat ve Terakki Komitesi, sultanın ajanlarının maskelerini çabucak indiriyor ve safdışı ediyordu.

1908 Temmuzunun başlarında, Saray'ın adamlarına karşı öldürmeler artınca, Abdülhamit, gitgide açıkça bir başkaldırıya dönüşen hareketi bastırmak amacıyla, bir ordu göndermeye karar verdi: Ayın ortalarına doğru, Anadolu'dan Makedonya'ya 18.000 asker yollandı. Ne var ki, ayaklanmayı bastırarak yerde, onunla birleşti gönderilenler. Devrimin

(*) Bu kitaptaki 5-61 sayfaları François Georgeon ve 61-143 sayfaları da Paul Dumont yazmıştır.

dönüm noktası oldu bu: O tarihe değin, Jön Türk subayların ayaklanması, uzun yıllardan beri çetelerin eline düşmüş bir Makedonya için hemen hemen sıradan bir olaydı. Anadolu askerlerin kopup ayrılmaları ise, durumun, Saray'ın denetiminden bütünüyle çıktığı anlamıydı artık. 20 ve 23 Temmuz günleri arasında, İttihat ve Terakki Komitesi'nin çekip çevirdiği subayların ve Müslüman halktan sivil insanların önyak oldukları ayaklanmalar görüldü Manastır'da, Serrez'de, Üsküp'te, Firzovik'de. Anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını isteyen bir telgraf yağmuru boşandı Yıldız'ın üstüne; bu olurken, ordu da, sultanın uymaması halinde, İstanbul'a yürüyeceği tehdidinde bulunuyordu. Aslında, 23 Temmuz'da, Manastır'da ve Makedonya'nın öteki birçok kentinde anayasa kendiliğinden ilan edilmişti.

Komite, 27 Temmuz günü, Makedonya'nın başkenti Selanik'te harekete geçmeyi öngörmüştü, ne var ki, Abdülhamit hazırlıksız yakaladı onu. Sultan, ayaklananlara karşı artık hiçbir olanağa sahip olmadığından, uzlaşmaya karar verdi onlarla. 22 Temmuz'da, Sait Paşa'yı sadrazam olarak atıyor ve ertesi günü de, 1876 Anayasası'nı imparatorlukta yeniden yürürlüğe koyduğunu belirten bir *irade* yayımlıyordu; yakında seçimlere gidileceğini ve parlamento'nun toplantıya çağrılacağını da haber veriyordu.

Otuz yıldan beri toplanmamış bir parlamento idi bu!

24 Temmuz'da, İstanbul ve imparatorluğun büyük kentleri, Abdülhamit despotluğunun sona erdiğini öğreniyordu sevinç içinde. Yollarda, çarpıcı sahneler görülüyor-

du; bütün cemaatlardan insanlar, Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar, Türkler, Arnavutlar birbirlerini kutluyor ve sarmaş dolaş oluyorlardı. Kimi Arap kentleri gibi, coşkunun görülmediği yerlerde, komitenin görevlileri, sevinç gösterilerine yol açmak için çabalıyorlardı. Bütün umutlar gerçekleşebilir görünüyordu; “Hasta adamı iyileştirdik” diyecektir Enver Bey.

Yeni bir seher doğuyordu anayasanın geri gelişiyile!

Böylece Jön Türkler, bir yirmi yıla yakındır saplantısı oldukları bir düşüncenin, Osmanlı Devleti’nin yeniden anayasalı bir devlet olması düşüncesinin gerçekleştiğini görüyorlardı. Savaş vermeden, şiddete başvurmadan, sıradan bir müdahale tehdidiyle elde ettikleri zaferin çabukluğu, isteklerine Abdülhamit’in kolayca uyması, hazırlıksız yakalamıştı onları. Aralarında en tutucu olanlar, programın esas gerçekleştiğine göre komitenin dağılması gerektiğini düşünüyordu. Ne var ki çoğunluk, siyasal eylemin sürdürülmesi yolunu seçti.

Ne yapacaklardı bu ansızın kazandıkları zaferle Jön Türkler?

Anayasayı yeniden yürürlüğe soktuğu için, sultan, halkın muhabbetini yeniden kazanmıştı ve artık onu safdışı etmek mümkün değildi pek. Öte yandan, başkaldıranların saflarında, siyasal deneyimi olan hiçbir siyaset adamı yoktu. Avukat, gazeteci, memur ve müstahdem olarak çoğu küçük burjuvaziden gelen, büyük bölümü yüksekokullar-

dan gelse de yönetme sanatını bilmeyen bu insanlar, siyasi yaşam dünyasına karışma fırsatını elde edememişlerdi hiçbir zaman. Son olarak, İttihat ve Terakki Komitesi, Makedonya'da iyiden iyiye kök salmış olsa da, ağını Anadolu'ya yayamamıştı pek ve İstanbul'da sağlam bir örgüt yoktu elinde ve hareketin yöneticileri hemen hemen birer meçhul idiler orada. Osmanlı İmparatorluğu gibi geniş ve karmaşık bir devleti yönetmeye kalkmak olanaksızdı bu koşullarda. İktidardan gözü korkmuş darbeciler olarak, Jön Türkler, hiç olmazsa geçici bir süre, kurumların dışında kalmaya mahkûmdular.

Böylece, 1908 Temmuzu'ndan sonra, aynı siyaset kadrosunun devletin kumanda mevkilerinde görülmesi şaşırtmamalı insanı. Daraltılmış yetkilerle yerinde kalan sultanın yanı sıra, sadrazamların hepsi de eski rejimin adamlarıdır: Sait Paşa, arkasından 1908 Ağustosunda birkaç aylığına hizmete gelen yaşlı Kâmil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Ahmet Tevfik Paşa vb. İdare de eski rejimin Osmanlı bürokratlarının elinde kalır. Siyaset ve idarede nöbet değiştirme, gitgide artan bir ölçüde ve yavaş yavaş olacaktır ancak.

Öyle olunca, bir "Jön Türk Devrimi"nden söz edilebilir mi?

Aslında, gerçek bir iktidar değişimi olmadan Makedonya'da, subayların ve İttihat ve Terakki Komitesi'nin yönlendirip başarıya ulaştırdıkları yasal olmayan bir şiddet ey-

lemiydi söz konusu olan daha çok. Bir devrimden çok, sosyal alanda gerçek bir programı olmayan insanların, daha şimdiden otuzunu aşmış bir metni yeniden canlandırmalarıydı bu. Ancak Fransız Devrimi nasıl Bastille'in alınışından ibaret değilse, Türk Devrimi de 24 Temmuz'dan ibaret değildi sadece. Gerçekten, söz konusu Jön Türk eylemi, on yıldan fazla bir zamana yayılacak -derinliğine- bir dizi değişikliğin yolunu açıyordu.

Hem daha şimdiden önemliydi değişiklikler. Sultanın, İzzet Paşa ya da Ebülhûda gibi, despotizmle en çok uzlaşmış yakınları kaçmıştı ya da içeri atılmıştı. Yıldız'daki "gizli eller", dağıtılmış bulunuyordu. Gizli polis örgütüne son verilmiş ve hafiyе şebekesi yok edilmişti. Bir genel af çıkarılmıştı 27 Temmuz günü: Keyfiliğin ve jurnalcıların kurbanlarından başka, adi suçlardan bir bin kadar mahkûm yararlanıyordu bundan. Yüzlerce siyasal mahkûm yurduna yuvasına dönüyordu ve Prens Sabahattin Bey gibi, kimi zaman pek büyük coşku gösterileriyle karşılanıyordu bunlar. Sansürden kurtulmuş gazeteler çoğalıyordu; kamuoyu, ülkenin siyasal yaşamına giriyordu.

Hava devrimciydi en azından!

Ne var ki, sonbahar için öngörülen seçimlerle parlamentonun toplanmasını beklerken, kendini dayatan sorun şuydu: Kim yönetecekti? Saray zayıflamıştı. Anayasa üzerine ant içtikten sonra, Abdülhamit, bir gözlemci rolüne çekilmişti. Buna karşılık, Babıâli için, 1870'li yıllardan beri

yitirdiği yeri yeniden kazanma fırsatını kendisini veriyordu devrim. Saray'la komite arasında herhalde ortaya çıkacak anlaşmazlıkları ustaca oynayarak, sadrazam, iktidarını tekrar dayatmanın umudu içindeydi. Sırayla Sait Paşa ve Kâmil Paşa, bu kartı oynamaya kalkacaklardır. İttihat ve Terakki Komitesi'ne gelince, Merkez Komitesi (*Merkez-i Umumi*) aracılığıyla hareket ediyordu: Selânik'te kalıp gizliliğini sürdüren Merkez Komitesi ise, bir tür gizli baskı grubu durumundaydı; eyaletlere görevlilerini yolluyor; Talât, Rahmi, Cavit, Doktor Nâzım, Bahaettin Şakir ya da Ahmet Rıza Bey gibi, en gözde üyelerinden ikisini ya da üçünü, görüşünü bildirmek, hatta dayatmak için, sultanın ya da sadrazamın yanına gönderiyordu. Devrimden birkaç gün sonra, (içinde Talât, Cemal ve Cavit Beylerin de bulundukları) yedi kişilik bir komite, yeni rejimin yerleşmesine göz kulak olmak üzere başkente gelmişlerdi. Bu yeni rejim ise, siyasal, sosyal ve diplomatik bir dizi güçlüklerle karşılaşmakta gecikmeyecektir.

Birkaç gün sonra, Sait Paşa ile İttihatçılar arasında, bir siyasal bunalım patlak verdi önce. Anayasa, kabineyi bizzat kendisinin oluşturması hakkını veriyordu sadrazama; sonra da, sultanın iradesine sunması gerekiyordu sadrazamın bunu. Sait Paşa, komiteye daha iyi karşı çıkabilmek amacıyla, iki nazırlığın, Harbiye ve Bahriye nazırlıklarının seçimini sultana bıraktı. Pek büyük bir şey öne sürülmüştü kumarda: Orduyu denetleyecek olan, gücü hatırı sayılır

ölçüde genç subaylara dayanan Jön Türk hareketini de yola getirebilecekti aynı zamanda. Sait Paşa, güç denemesinde başarısızlığa uğradı ve görevden ayrılmak zorunda kaldı. Kâmil Paşa geçti yerine (6 Ağustos). Kâmil Paşa, imparatorluğu merkeziyetçi bir modern devlet haline getirmeyi öngören bir program önerdi ve Jön Türkler de uygun buldu bunu. İttihat ve Terakki Komitesi, artık siyasal yaşama müdahale etmeyeceğini; anayasanın koruyucusu ve hakem rolü oynamakla yetineceğini açıkladı: Ülkenin üzerine hâf-talarca sürececek bir grev dalgası gelip çöktüğünde, 1908 Ağustosundan başlayarak oynamaya çağrılacaktır bu rolü.

Ne var ki, yeni rejim için en ağır olanı şu gelendi: 5 Ekim'de, Bulgaristan, sultanın otoritesini reddederek, bağımsızlığını ilan eder; ertesi gün, Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i kendisine kattığını açıklar ve Girit, Yunanistan'a bağlandığı kararını haber verir. İmrenilecek bir fırsattı bu: Yeni rejim, istikrarsızdı henüz; bir kez yerine oturunca da, bu topraklar üzerinde otoritesini sağlamlaştırmayı aramayacak mıydı? Söz konusu yerler, sözde de olsa Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydılar kuşkusuz ve bu statü büyük devletlerce güvence altına alınmıştı; ancak şimdi birden Osmanlı egemenliğinden çekilip çıkmıyorlar mıydı? Türkiye güçsüz ve tek başınaydı; büyük devletler de istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Komite, Avusturya mallarına karşı bir boykotu gözcü biçimde yönlendirirken, si-

yasal makamlar da, bunalımı diplomatik yollarla çözüme ulaştırmaya çabalıyorlardı. 1909 Şubatı ile Nisanı arasında, Türkiye için mali ödümler öngören anlaşmalara gidildi ve bunlar, yitirilen yerlerdeki Müslümanların dinsel yaşamını denetleme hakkını da tanıyordu Halife'ye.

Bu diplomatik bunalımın sonuçları pek büyük oldu. Jön Türk Devrimi'nden doğan rejim için, hoş görülmenin sonu idi bu. Söz konusu rejim, birkaç ay içinde, Abdülhamit'in saltanatının otuz bir yılı boyunca terk ettiği topraktan çok daha fazlasını çıkarmıştı elinden. Oysa, temmuz müdahalesi, imparatorluğun parçalanmasını önleyecek sanılmıştı. Jön Türklerin saygınlığı, ciddi olarak sarsıcı bir darbe yemiş bulunuyordu. Onların, yabancı saldırısını göğüslemekteki yeteneksizlikleri, hoşnutsuzluklara yol açmaya başlayacaktı hemen. İlk tepki işaretlerinin, bu bunalımın ertesi gününden başlayarak kendini göstermesi bir rastlantı değildir.

Böylece, Osmanlı Parlamentosu seçimleri (Kasım-Aralık 1908), işte bu az buçuk zehirlenmiş hava içinde yapıldı. Komiteye tek muhalefet, Sabahattin Bey eğilimindeki liberallerden geliyordu: Osmanlı Liberal Partisi (*Osmanlı Ahrar Fırkası*) içinde bir araya gelmişlerdi bu kimseler; Müslümanlarla Müslüman olmayanların eşitliğinin yanı sıra, yerinden yönetim üzerinde ısrar eden söz konusu partiyi, imparatorluğun Türk olmayan öğeleri tutuyordu. Ne var ki gecikerek, eylülün ortalarına doğru kurulmuştu parti ve

hemen hemen sadece başkentte örgütlenmişti; öyle olunca da, İttihatçıların hegemonyasını ciddi olarak tehdit edemezdi. Seçimler, iki dereceli dolaylı oyla yapıldı; oy hakkı da yirmi beş yaşından fazla olan erkeklere tanınmıştı yalnız. Meclis'te, Rumlar için çok daha fazla bir temsil isteyen Ortodoks Patrikliği ve Rum cemaati ile bir uyuşmazlığa yol açtı seçimler. Aşağı yukarı her yerde, İttihat ve Terakki etiketi altında ortaya çıkmış olan adaylar seçildiler; liberallerin İstanbul'daki adayı sadrazamın kendisi bile, yenilgiye uğradı.

Parlamento, 17 Aralık 1908 günü, büyük bir törenle açıldı. Açış söylevinde, Abdülhamit, anayasaya bağlılığını yeniden belirtti: Halkın eğitim düzeyinin yükseldiği bugünkü durumda, anayasanın tekrar yürürlüğe konmasına hiçbir engel kalmamıştı, diyordu konuşmasında. Birkaç gün sonra da, Ahmet Rıza Bey, Mebusan Meclisi'nin başkanlığına seçildi.

Komite ile Kâmil Paşa arasındaki ilişkiler bozulmakta gecikmedi. Eski rejim bürokrasisinin simgesi olan ve liberallerle ilişkileri de bilinen sadrazam, pek denetlenemezdi. Parlamentonun açılışından birkaç hafta sonra, iktidarını arttırmak üzere, siyasal güçlüklerden yararlanmaya kalktı. 10 Şubat 1909 günü, Harbiye ve Bahriye nazırlıklarının başına, kendi adamlarını atamaya karar veriyordu. Güç denemesi, ordu çevresinde dönüyordu yeniden. Mebusan Meclisi'nde bir tartışmanın sonunda, ezici bir çoğunlukla

güvenoyu verilmedi kendisine ve Kâmil Paşa görevden ayrıl-
mak zorunda kaldı. Sultan, onun yerine Hüseyin Hilmi
Paşa'yı göreve çağırdı: Paşa, devrimden önce, Rumeli Ge-
nel Müfettişi idi ve Jön Türkler arasında olumlu bir şöhre-
ti vardı. İttihat ve Terakki Komitesi için yeni bir zaferdi bu!

Birkaç ay içinde, hoşnutsuzluk eksilmedi, arttı ve ön-
ce açıkça dinsel bir renge büründü. 1908 Ekimi'ndeki dip-
lomatik bunalım, tam da ramazan ayında, dinsel duyarlığın
en canlı olduğu bir sırada ortaya çıkmıştı (1). 7 Ekim'den
başlayarak, Kör Ali adlı bir hocanın yönlendirdiği bir ka-
labalık, Saray'a gidip sultandan şeriatı geri getirmesini is-
tedi. Jön Türklerle karşı propaganda boşalıyordu. Şeyhülis-
lam ile yüksek düzeyde ulema, başından beri rejimi destek-
lese de, dinsel kademenin -daha tutucu olan- aşağı sırala-
rında, imparatorluğun yeni felaketlerinden anayasa sorum-
lu tutuluyor; özgürlük ve eşitlik, yabancı, tehlikeli kavram-
lar olarak görülüyor; Jön Türklerden bilinen modern örfler
horlanıp aşağılanıyordu. Eski yoldaşlarından daha da kop-
muş olan Murat Bey, gazetesi *Mizan*'da, Müslüman olma-
yanlarla eşitliği ve kadının kurtuluşunu geleneklere zıt gös-
terip reddederek, dinsel tutkuları kışkırtıp ateşe yağ atıyor-
du. Softa ve dervişler olmak üzere, yalnız dinsel çevreler-
de değil, bürokrasi ve ordu katlarıyla halk kitleleri arasın-
da da gitgide daha fazla yandaş toplayan bir söylemdi bu!

(1) *Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat Terakki, 1987, s.93-94.*

1909 Şubatı'nda Kâmil Paşa'nın uzaklaştırılması, gerginliği arttırdı. Mebusan Meclisi'nde, Liberal Parti, siyasal muhalefetin çekirdeği olmuştu ve Rumlar, Ermeniler, Araplar ve Arnavutlar olmak üzere, özellikle Türk olmayan milliyetler arasından bir elli altı arasında milletvekili ni bir araya getiriyordu. Parti, İttihat ve Terakki Komitesi'ni, bir diktatörlük kurmakla, orduyu siyasete sokmakla, Osmanlılık ülküsünü Türkler yararına terk etmekle suçluyordu. Güvendikleri adamın işbaşından uzaklaştırılmış olmasına iyi gözle bakmayan İngilizler, bu şiddetli saldırıları destekliyorlardı. İngiliz elçiliğinin baş tercümanı Fitzmaurice, İstanbul'daki İngiliz gazetesi olan *Levant Herald* aracılığıyla, korkunç eleştirilerle yüklü bir kampanya sürdürüyordu İttihatçılara karşı. Komite'nin yöntemleri, basında açıkça eleştiriliyordu. *Serbesti* gazetesinde, İttihatçılara karşı kampanyaya etkin olarak katılmış olan bir gazeteci, Hasan Fehmi, 7 Nisan'da öldürüldü; kamuoyu da, bizzat komitenin hesabına yazdı bu cinayeti.

Nisan ayının başlarında, gericiliğin güçleri örgütlen-diler. Kıbrıs kökenli bir Bektaşî dervişinin, Vahdeti'nin aylar öncesi kurduğu *İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti* (İslam Birliği Derneği), ikinci sıradan ulemayı yeniden bir araya getiriyordu. "Enternasyonalist" havalı, bir tür misyoner örgütlenişti bu ve halka seslenen bir İslamî dile getiriyordu. *Volkan* adlı gazetesi, ülkeyi uçuruma götürmekte olan "bir avuç Allahsız"a karşı korkunç eleştirilerde bulunuyordu ay-

lardır. Dernek, programını açıklamak için, Peygamberin doğum günü olan 5 Nisan'ı seçti; program, İttihatçıların laik ve Batıcı eğilimlerinin tersine, İslam ülküsüne çağrıda bulunuyordu.

12 Nisan'1909'u 13 Nisan'a bağlayan gece, Türkiye'de "*Otuz bir Mart Vakası*" diye adlandırılan ayaklanma patlak verdi (2). İstanbul'da yerleşen ve derneğin propaganda-sının alabildiğine işlediği 1. Ordu'nun askerleri, çoğu diplomalı (*mektepli*) subaylarının silahlarını ellerinden alırlar; kente yayılarak, Galata Köprüsü'nü aşip, Parlamento'nun karşısındaki Sultanahmet Alanı'nda toplaşır. 13 Nisan günü boyunca, başka birliklerden olanlar, din adamları ve medrese öğrencileri gelip katılır kendilerine. Osmanlı tarihinde, askerle din adamları, iktidara karşı ayaklanmada dirsek dirseğedirler bir kez daha: Şeriata sıkı sıkıya uyulmasını; Harbiye Nazırı'nın ve Jön Türklerin dinsizliğinin simgesi olan Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey'in görevden ayrılmasını isterler.

Ağır bir siyasal bunalıma yol açtı ayaklanma. Bir bölümüyle başıboş askerlerin işgal ettiği Parlamento çalışmaz durumdaydı. İttihatçı milletvekilleri kaçmışlardı ya da saklanıyorlardı. Harbiye Nazırı Ahmet Muhtar Paşa, ayaklanmanın karşısına çıkmaya karar veremiyordu. Hilmi Paşa'nın felce uğramış hükümeti, çok geçmeden görevden

(2) *Julien takvimindeki 31 Mart'tır bu.*

ayrılacaktır. Sultan'a gelince, öcünü almanın bir fırsatı olarak bakıyordu bunalıma. Başkaldıranların çoğu isteklerine başeğip, şeriata uyulması emrini verdi Meclis'e ve Ahmet Tevfik Paşa'yı sadrazam olarak atadı. İttihatçıların arkalarında bıraktıkları boşluğu liberaller doldurdular hemen.

İstanbul'da kimi şiddet olayları oldu: Diplomalı genç subaylar, Meşrutiyet hareketinin yandaşları, birçok milletvekilleri, ayaklanma sırasında öldürüldüler. *Tanin* ve *Şûra-yı Ümmet* gibi İttihatçı gazetelerin merkezleri basılıp yağmalandı. Bununla beraber, Adana'da olup bitenler çok daha korkunçtur. İstanbul'daki ayaklanma haberi, alabildiğine kıskırtmıştı insanları; Ermenilerin başkaldırmaya hazırlandıkları söylentisi yayılıyordu Müslümanlar arasında. 14 Nisan'dan başlayarak, Ermeni mahalesi, şiddet ve kıyım olaylarına sahne oldu: Günlerce sürecektir bu ve binlerce insanın canına mal olacaktır Ermeni halktan.

13 Nisan olaylarının anlamı üzerine, bol bol yorumlara gidildi uzun süre. Müslüman bağnazlığının birden tutuşması mıydı bu? Ancak, başta Rumlar olmak üzere, Hıristiyan azınlıklar alkışlamışlardı bunu ve anayasaya saygı gösterilmişti. Ayaklananların arkasındaki ipleri kim çekmişti? Abdülhamit mi? Gerçekten, görünüşe bakılırsa, sultan ayaklanmanın kıskırtıcısı değildi; ancak, bir kez patlak verdiğinde de, ondan bir şeyler elde etmeye kalktı ve buna bakıp, Jön Türkler onu sorumlu tutacaklardır olaydan ve Yıldız'daki despottan sonunda yakalarını sıyrabilmenin ala-

bildiğine hoşnutluğunu duyacaklardır. İngiltere miydi perde arkasındaki? Jön Türklerle arası soğuk olan İngilizler, muhalefeti desteklemişlerdi hiç kuşkusuz. Ne var ki, muhalefet cephesinde aramalı gerçek sorumluları! Liberal Parti'nin arkasında, yeni rejime düşma ya da ondan hayal kırıklığına düşmüş bir topluluk bulunuyordu: Bir kenara itilmiş eski Jön Türklere (Prens Sabahattin Bey gibi), iktidardan uzaklaştırılmış liberaller (Kâmil Paşa gibi), gitgide kuşku ve güven duymaz hale gelen azınlıklar, İttihatçıların merkeziyetçi ve milliyetçi eğilimlerinden öfkeli Arnavutlar, sultana bağlılığını sürdüren alaydan yetişme küçük rütbeli askerler (*alaylı*), Temmuz'dan beri kapı dışarı edilmiş eski rejimin subayları, idarenin yeniden örgütlenişinin (*tensikat*) kurbanı bürokratlardan oluşuyordu bu topluluk. Muhalefet, İttihatçılara karşı İslamdan yararlanmış ve bu da, İstanbul halkını alabildiğine seferber etme olanağı vermişti kendisine.

Ne var ki, kısa süreli oldu İttihat ve Terakki Komitesi'ne hasım kesilenlerin zaferi. 24 Temmuz 1908'de kurulan siyasal yapının ciddi olarak tehdit edildiğini gören Makedonya ordusu, harekete geçmeye karar verdi. "Hareket Ordusu", Mahmut Şevket Paşa'nın yöneticiliğinde İstanbul üzerine yürüyüp 24 Nisan'da ele geçirdi onu. Sıkıyönetim ilan edildi ve ayaklanmacıları yargılamak üzere olağanüstü mahkemeler kuruldu. Birkaç gün sonra da, Mebusan Meclisi ile Ayan Meclisi, ortak toplantı yaparak, sulta-

nın tahtından indirildiğini ilan ettiler; karar, şeyhülislamın bir fetvası ile yaptırım kazanmıştı. Abdülhamit Selanik'e sürgüne yollandı ve kardeşi Mehmet Reşat geçirildi yerine.

Osmanlı İmparatorluğu tarihinin bir sayfası çevrilmişti.

Sosyal ve fikrî coşku

Yüzyılın başlarından beri, Osmanlı İmparatorluğu, hızlı bir iktisadi gelişme içine girmişti; büyük devletler arasındaki rekabetlerin gitgide keskinleştiği bir bağlamda, yabancı sermayeye çağrı siyaseti desteklemişti bu gelişmeyi. Fiyatlar yükselmişti. İstanbul'da, 1900 ile 1908 yılları arasında, bir okka (1.3 kg) buğday 34 paradan 54 paraya (40 para=1 kuruş); bir kile (37 litre) arpa 12 kuruştan 19 kuruşa çıkmıştı. Bu enflasyon, ücretlilerin, memur ve müstahdemlerle aşağı halktan insanların durumunu daha kararsız ve güvensiz kılarken, ticaret ve alışverişi de destekliyordu. Aynı zamanda, Batılılaşma tam yolundaydı: Sansüre karşın, Batı basını, Batılı düşünceler, moda, son teknikler (bisiklet ya da sinema gibi), oyunlar ve eğlenceler, imparatorluğun büyük kentlerini istila edip duruyordu. İmparatorluğun -en azından- küçük bir bölümüne de olsa, bir bakıma *Belle Epoque* 'du bu giren.

Bu hızlı değişmeler ortamına ansızın çıkıp geliveren Jön Türk Devrimi, Osmanlı toplumunda bir tür patlayışa y-

ol açtı. Pek uzun süre Abdülhamit cenderesi içinde kalmış sosyal güçler özgürlüğe kavuşmuşlardı birden. Osmanlı toplumu, tarihinde ilk kez olarak, söz, basın, toplantı özgürlüğünü keşfediyordu. “Hürriyet”, bütün sorunları çözecek ve bütün arzuları doyuracak, bir büyüklük kelime olmuştu. “Hürriyet sarhoşluğu”, taşkınlıklara, disiplinsizlik ve anarşi gösterilerine, vergi ödemeyi reddetmeye yol açtı. Görevliler, dairenin yolunu tutmak istemiyorlardı artık, öğrenciler de okulun...

Bu sosyal patlayışın en gözcü görünüşlerinden biri, basındaki gelişme oldu. 24 Temmuz’un ertesinden başlayarak, İstanbul’da günlük gazetelerin baskı sayısı, anlamlı biçimde tırmandı: *İkdam* 60.000 basıyordu, *Sabah* da 40.000. Nüshalar kapışılıyordu. 1908 yılının sonlarına değin, bir yüz kadar yeni ad çıktı imparatorlukta. Onlar arasında, taşlama gazeteleri önemli bir yer tutuyor: Abdülhamit döneminde, uzun süre içe atılmıştı gülme! 1908-1909’da, 350’den fazla adda gazete ve süreli yayın dolaşıyordu imparatorlukta; tek başına bu rakam, Türkiye’yi sarmış olan fikri coşku ve taşkınlığı belirtir. Bu hız, daha sonra yavaşlayacaktır: 1910’da 130, 1911’de de 124 olacaktır rakam.

Devrimin atılımına, Osmanlı İmparatorluğu’nda o tarihe değin kendiliğinden pek bahsettirememiş üç sosyal grup su yüzüne çıkar o sıralar: Kadınlar, işçiler ve aydınlardır bunlar!

1900 yılı dolayında, Osmanlı kadınının durumu değişmekteydi. Toplumun yukarı katlarında, Müslüman kadınlar, Batılı davranışlar içine giriyorlardı gitgide; okudukları magazinlerin etkisi ya da Ermeni ve Rum hemcinslerine öykünmenin sonucuydu bu. Fransızca öğrenmeye, evlerini Avrupa biçiminde dayayıp döşemeye, piyano dersleri almaya, Avrupalılar gibi giyinmeye, sokağa yalnız başlarına çıkmaya başlıyorlardı. Ne var ki, Abdülhamit döneminin ahlakçılığı, daha dar davranış kurallarını dayatmanın arkasındaydı onlara. Böylece, 1901 tarihli bir nizamname, kadınların, Avrupalı dükkânlara uğramalarını önlüyor ve arabada bile peçe takmaya zorluyordu onları; çarşafın uzunluğu ve kalınlığı ile giyecekleri ayakkabıların tipi ayrıntılı biçimde düzenleniyordu; sokağa, yanında biri olmadan çıkmayı göze alan kadınlar, tutuklanacaklardı.

Avrupa'daki sürgün yıllarında, Jön Türkler, Avrupa âdetlerini görüp tanıdıktan sonra, kendi toplumlarındaki kadının durumu üzerinde çok düşünmüşlerdi: İçlerinden kimileri, kadının kurtuluşunun, Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinde bir anahtar olduğu görüşündeydiler; bir bütün olarak ise, Osmanlı kadınının, eğitimin ilerlemesi sayesinde, Batılı kadının örneğine göre gelişmesini görme dileğindediler.

1908 Temmuzu'nun havası, özlemlerini ortaya koyma fırsatını veriyordu Müslüman kadınlara. Devrim günlerinde kadınların tuttukları yer, Jön Türk Devrimi'ne tanık ola-

naların dikkatini çekmişti: Kadınlar, ilk sevinç gösterilerine katılmışlardı; 27 Temmuz günü, Jön Türk sloganlarıyla süslü arabalarda, kentin sokaklarında dolaşmışlardı. Böylece, peçeye ve eve kapatılmaya karşı oluşlarını, eğitilme isteklerini, kamu yaşamına katılma iradelerini ortaya koyuyorlardı. Daha da fazla olarak, çağdaş bir giyiniş içinde, topluluğun önüne çıkıp konferanslar veren, miting düzenleyen kadınlar görüldü. Kadın dernekleri kuruldu: İçlerinden kimisi, daha çok insancıl amaçlar taşıyordu; ancak ötekiler, Halide Edib'in 1908 yılından başlayarak kurduğu *Teali-i Nisvan Cemiyeti* (Kadınları Yükseltme Derneği) gibi, daha “feminist” amaçlara sahip olanlar da vardı. İngiltere’de seçme ve seçilme hakkı isteyen kadınlar hareketi (Suffragettes) ile ilişkili olarak, söz konusu dernek, “kadınların kültürel düzeyini yükseltme”nin arkasındaydı ve üyelerine eğitim kolaylıkları sağlama çabasındaydı. Öte yandan, İttihat ve Terakki Komitesi, İstanbul’da ve Selanik’te, İttihat ve Terakki’nin kadın kollarını (*İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi*) kurmuştu. Daha da köklü olarak, Balkan Savaşı’nın başlarında kurulmuş olan *Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti* (Kadın Haklarını Savunma Derneği), devlette ya da kuruluşlarda görev edinmek üzere, kadınların iktisadi kurtuluşunu istiyordu. Dernek, ilk başarı olarak, kadınların Telefon Kumpanyası’na girmelerini sağladı. Bu kuruluşların yanı sıra, bir kadın edebiyatı ve basını vardı; yığınla kadının yazdığı gazeteler arasında şunları söyleye-

lim: *Demet, Millet Gazetesi, Kadın Mecmuası, Mehasin, Kadınlar Dünyası.*

Bu kurtuluş hareketi, sınırlı kalıyordu her şeye karşın. Halide Edip ya da Nakiye Hanım gibi önde gelen kimi kadınların canlandığı hareket, Osmanlı seçkin kadınlarına ve kentlerin orta sınıflarının küçük bir bölümüne ulaşabiliyordu ancak; Kadın Haklarını Savunma Derneği'nin üye sayısı bir elli kadardı ve onu aşmıyordu. Kadınların eğitilmesinde birkaç adım atıldı; 1911'de, kızlar için ilk lise açıldı. Ne var ki, bu alanda bile, değişiklik öyle ahım şahım değildi ve bütüne bakıldığında, kadının durumu, fazla gelişmiş izlenimini vermiyordu. Kadınlar, tramvaylarda ve Boğaz'da işleyen gemilerde ayrı bölümlerde yolculuk etmeyi sürdürüyorlardı; yanlarında kocaları bile olsa, denize girmeleri ve lokantada yemek yemeleri yasaktı kadınlara.

Öyle de olsa, ilk kez olarak, bir bilince varılmış, kadının durumu sorunu bizzat kadınlarca ortaya konmuş bulunuyordu ve kadın-erkek ayrılığı, evlenme, boşanma, çok karırlılık olmak üzere, İslamın “duyarlı alanları”na giren bir sorundu bu. O yüzden, ılımlı da olsa, kadının kurtuluşundaki bu başlangıç, yığınla hoşnutsuzluğu belirgin hale getirmeyi de başarmıştı daha şimdiden. Birkaç kadının sokaklarda peçesiz dolaşması, karışıklığa ve sert tepkilere yol açmaya yetiyordu; sokakta kendilerine saldırıp hırpalanan kadınlar oldu; eve kapatılma ve peçe takma zorunluluğu, din-ci muhalefetin istekleri arasında başta yer alıyordu. Allah-

sızlıkla suçlanan İttihat ve Terakki Komitesi sorumlu tutuluyordu bu genel töredışılıktan. 1911 yılında, şeyhülislamların üstüne noktayı koydu: Peçe takma ve eve kapanma zorunluluğunu hatırlatıyordu; Avrupalı kadın gibi giyinme ve sokakta yalnız dolaşma yasaklanmıştı kadınlara. Anlaşmazlık tohumları öylesine atılmıştı ki, Balkan Savaşı sırasında, Osmanlıların yenilgilerinden kadınların kurtuluşu hareketinin sorumluluğu üstüne bir tartışma bile açılacaktır...

Jön Türk Devrimi, işçi hareketinin bir belirtisi olarak da kendini belli etti. 1908 Ağustosundan başlayarak, Osmanlı tarihinde daha önce görülmemiş boyutlarda ve sürede, bir grev dalgasına (110 grev sayılmıştır) tanık olundu. Çoğu “kendiliğinden” olan bu grevler, doğrudan doğruya gelip devrime ekleniyordu. 24 Temmuz’un ertesinde, emekçiler yürüyüşler düzenlemişlerdi ve el ilanları dağıtmışlar ve üzerinde “Özgürlük, eşitlik, adalet, kardeşlik” gibi, Jön Türk sloganlarının yazılı olduğu bayraklar taşımışlardı bu yürüyüşlerde. Daha sonra, işçiler “anayasa olduğu için” greve gitmişlerdi ve bu anayasanın, kendi durumlarını düzeltme olanağını sağlayacağını düşüncesi içindeydiler.

İlk grevler, İstanbul’da, ağustos ortalarında, tramvay görevlileri, dok işçileri arasında patladı; çok geçmedi, öteki sanayi dallarına, Paşabahçe fabrikası cam üfleyicilerine, Tütün Tekeli (La Regie) müstahdemlerine yayıldı hareket; İzmir’de ve Selanik’te, dok işçileri İstanbul’daki yoldaşlarının örneğini izlediler. Küçük kentler de etkilenmeye baş-

lıyordu bundan. Kısa bir süre sonra, iktisadi yaşamın hemen hemen bütün kesimlerini içine almıştı hareket: Ulaşım (demiryolları, tramvaylar, denizyolları), madenler (örneğin Ereğli madenkömürü işletmeleri), dokuma atölyeleri, tütün imalathaneleri, ticaret işletmeleri (Orozdi Back kuruluşları). Sadece ücretler üzerine değildi istemler, daha da genişliğine olarak, emekçi yığınların çalışma ve yaşam koşullarını da kapsıyordu: On beş - on altı saat olan çalışma gününün duruma göre ya da sekiz saate indirilmesi, haftalık zorunlu dinlenme, işletme yöneticilerince sendikal tanıma, bir iş müfettişliğinin kurulması idi bunlar.

Eylül ortalarına doğru, onbinlerce işçi çalışmalarını durdurmuşlardı, hemen hemen geneldi felç oluş. Şaşkına dönen patronlar, devlet makamlarına başvurarak zor kullanmaya çağırdılar onları. Yabancı sermayenin denetlediği işletmelerde, gerginlik büyüktü. Böylece, Deutsche Bank'ın denetimindeki Anadolu Demiryolları Kumpanyası'nda, ağustos ayından başlayarak, özellikle Hristiyan Osmanlılarla yabancılardan oluşan müstahdemler bir birlik kurdular; daha iyi çalışma koşulları istiyordu birlik ve kumpanyanın müdürü Huguenin'i eleştiriyordu. Alman elçisi ve yönetim, "devrimciler" ve "anarşistler"e karşı sert önlemler alması için Babıâli nezdinde girişimlerini arttırıyordu. Hareket, greve varacaktır sonunda. Haydarpaşa Garı ve hattın son durağını grevciler işgal eder ve çalışamaz hale getirirler günlerce,

Durum, nazik bir hal alıyordu hükümet için. 8 Eylül'den başlayarak, hükümet, grevler hakkında, sosyal hareketi frenlemeye yönelik bir geçici kanun çıkarır. İttihat ve Terakki Komitesi de, iş uyuşmazlıklarında bir hakem rolünü benimsemişti. Başlarda ve yabancı işletmeler söz konusu olduğunda, yurttaşlık duygusuyla, sosyal harekete daha yatkın görünüyordu; ne var ki, özellikle demiryolları gibi stratejik bir kesimde, iş bırakmalarının genişlemesinden kaygılanıyordu şimdi ve sosyal hareket sürdükçe, kapitalistlerin güvenini yok etmesinden korkuyordu.

Bununla beraber, ekim ayının ortalarına doğru, durum yatıştı. İşçi hareketi, başta Jön Türklerin yürürlüğe soktukları yasalardan dolayı, hızını yeniden yitirdi. Sadece kamu kesimini öngören, Grevler Hakkındaki Kanun (*Tatil-i Eşgal Kanunu*) (1909), grev hakkını tanıyordu; ancak uygulanma alanını ciddi olarak sınırlandırıyor ve işçi derneklerinin ya da sendikalarının kurulmasını yasaklıyordu. (*Cemiyetler Kanunu*) (1909), kamu hizmeti için çalışan işletmeler dışında bu tür işçi dernekleşmelerine ise izin veriyordu.

İşçi hareketindeki bu düşüş, hareketin içindeki zayıflığa da bağlıydı. 1908 yazındaki grevler, kendiliğinden hareketlerdi özellikle. Bunlar, çoğu kez etnik ya da dinsel ayrışıklıklara göre bölünmüş bir proletaryayı çıkarmıştı ortaya; bu ayrışıklıklar ise, işçi dayanışmasını zayıflatıyor, bir sınıf bilincinin doğuşunu frenliyor ve işçi örgütlenişini daha da zorlaştırıyordu. Bununla beraber, söz konusu ayrışı-

lıkları aşma yolunda bir çaba görüldü: 1909'da, Sosyalist İşçi Federasyonu kuruldu Selanik'te. Özellikle Yahudi öğelerinin egemen oldukları federasyon, Selanik'teki emekçi insanların dinsel ve etnik farklılıklarını aşan bir sınıf bilinci oluşturma yolunda bir çaba görüldü.

Öte yandan, siyasal yaşamla hiç ya da hemen hemen hiçbir ilişkisi yoktu Osmanlı işçi hareketinin. 1908 seçimlerinde, tek bir sosyalist milletvekili seçilmişti. 1910 Eylül'ünde, ilk Osmanlı Sosyalist Partisi kurulmuştu İstanbul'da: Jean Jaures'in sosyalizm anlayışından etkilenen parti, programında ve *İştirak* adını taşıyan gazetesinde, işçi sınıfının sorunlarıyla ilgileniyordu; ne var ki, özellikle aydınlardan oluştuğu için, hemen hemen bir etkisi olmadı Osmanlı proletaryası üzerinde.

Bütün bu zaafılara karşın, işçi hareketi sürüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal sorun, yani işçilerin çalışma koşulları sorunu, kadın ve çocukların çalışması sorunu ortaya konmuş bulunuyordu; 1910'da, sosyal mevzuat adına ilk taslak kesinleşmemiş de olsa, böyleydi. Sonraki yıllarda, grevler, yer yer ve zaman zaman ortaya çıkan hareketler olarak sürdü ve içlerinden kimisi, binlerce işçiyi seferber etti: İstanbul gümrüklerinde çalışan hamalların grevi (1909), Bursa ipek işçilerinin grevi (1910), İzmir-Kasaba demiryolu görevlilerinin grevi (1911), örnekleridir bunun.

Son olarak, Jön Türk Devrimi, "aydınları" sahnenin önüne getiriyordu. Ne var ki, bir yarım yüzyıl önce, despotluğa karşı mücadeleye girişmiş bir avuç seçkin muha-

lifle hemen hiçbir benzerliği yoktu bu aydınların. Gerçekten, Jön Türk Devrimi, insanların ve düşüncelerin yenileşmesine yol açıyordu: Avrupa'dan ve Mısır'dan Jön Türk militanları geliyordu akın akın; Kafkasya'dan ya da Balkanlardan, Ermeni ve Bulgar siyasal sığınmacıları dönüyorlardı evlerine. Ancak, Müslüman dünyanın öteki bölümlerinden, imparatorluğun Arap eyaletlerinden, Mısır'dan, İran'dan da aydınları çekiyordu kendine devrim; özellikle Rusya Türkleri (Kazan Tatarları, Kırım Tatarları, Azeriler), Rusya'da gitgide daha saldırıya uğrar hale gelen bir özgürlüğü buluyorlardı Türkiye'de. İstanbul'a yerleşen Parvus gibi bir sosyal demokratın daha da özel durumunu saymıyoruz. Bir yeni düşünceler birikimi idi gelip Osmanlı İmparatorluğu'na giren bu insanlarla: Müslüman çağdaşlaşması, halkçılık, milliyetçilik, dayanışmacılık, sosyalizm idi bu yeni düşünceler. Sosyoloji gibi yeni bilim dalları ortaya çıkıyordu; nitekim sosyoloji için, 1912'de, üniversitede bir kürsü kuruldu. İstanbul, birkaç yıl içinde, Müslüman dünyanın düşün merkezi oluyordu yeniden.

1908'de imparatorluğu saran bu büyük “düşünceler çalkantısı”nda, iki ana akım da su yüzüne çıkıyordu: Biri, yüzünü İslama çevirenleri temsil ediyordu bu akımların, öteki “Batı'nın ayartması”na (3) uğrayanları. Bu iki eğilim çevresinde toplaşıyordu bütün düşün yaşamı.

(3) Bkz. Bernard Lewis, *İslam et Laïcité. la naissance de la Turquie moderne*, Paris, 1988, s.202 vd.

İslamcı akımın başlıca sözcülerinden biri, Mehmet Akif'di. O yıllarda, İstanbul'da, İslam kültürünün başlıca merkezi olan Fatih Mahallesi medresesinde hocalık eden bir babanın oğlu olarak, 1873'te doğan Akif, orta halli bir Müslüman çevrede geçen çocukluğunun etkisini taşıdı hep. Baytarlık Mektebi'ni bitirdikten sonra, yazarlık mesleği ile Zıraat Nezareti'ndeki görevini birlikte sürdürdü. 1908'de, İstanbul Üniversitesi'ne edebiyat profesörü olarak atandı. Mehmet Akif, kitlelerin pek sevip tuttuğu bir kişiydi ve o da, uzun lirik şiirlerinde, şaşkınlık ve özlemlerini dile getiriyordu yığların; şair, Batı'ya öykünmeye hazır ve din deyince sadece ilerlemeye engel bir şey gören Osmanlı aydınlarıyla, İslamdaki çöküşü Batılı âdetlerin hesabına yazmaya kalkma alışkanlığındaki kitleler arasındaki uçurumdan kaygılanıyordu. Mehmet Akif'e göre İslamın ilerici ruhu üzerine dayanılmalıydı. Neydi izlenecek örnek? Batı bilim ve tekniğini almayı başarmış, ama yine de kendi ruhunu yitirmemiş olan Japonya!

Cemalettin Afganî ile çömezi Muhammet Abduh'un düşüncelerinden etkilenmiş kimi ulema, yazar ve şairler, Akif'in çevresinde toplanarak, 1908 yılından başlamak üzere, "yenilikçi" bir dergi, *Sırat-ı Müstakim* 'i yayımlamaya başladılar. Büyük bir başarı sağlayacaktır dergi. Anayasadan yana olan, İslam "danışma"sına inanan, 1909 Nisan darbesine karşı çıkan yenilikçilerin düşüncesine göre Müslüman ülkelerin gerileyişi, İslamın kendisinden değil, bo-

zulmuş biçiminden geliyordu; bu bozuluş da, yeniliklerden (*bid'at*), kısır öykünme anlayışından (*taklîd*), mistik tarikatların etkisinden doğuyordu. Sonuç da şu idi: Bilimsel anlayışa kapalı, ilerleme ve çağdaş dünyaya uyma yeteneğine sahip olmayan bir İslam! Gecikmeye uğramış Müslüman toplumları kurtarmak için, arınmış bir İslama, “özgür araştırma ruhu”na (*içtihat*) dönmek gerekiyordu; akla uygun, Avrupa’nın aslında ortaçağ Müslümanlarından aldığı yeni bilimleri kabul etme yeteneğine sahip bir dini yeniden bulmak böyle mümkündü. Seyirci her türlü anlayıştan uzak duran *Sırat-ı Müstakim* yazarları, ticarete, sanayide, bankacılıkta, yeni bir girişim ruhunu salık veriyorlardı.

Akif ve *Sırat-ı Müstakim*, İslamcı akımın en liberal ve en modern kanadını temsil ettiler uzun yıllar. Ne var ki, onların yanı sıra, başka eğilimler de vardı elbette: *İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti*’nin (İslam Birliği Derneği) sapkın ya da tarikatçı görüşlerinin derinden derine etkisi altında kalmış bir “halkçı” İslamdan, Mustafa Sabri’nin *Beyan-ül Hak*’da savunduğu gelenekçi ve tutucu İslamına değin değişiyordu bunlar.

İdeolojik yelpazenin öteki ucunda, özellikle Abdullah Cevdet’in temsil ettiği “Baticılar” bulunuyordu. 1869’da doğan -Kürt kökenli- Abdullah Cevdet, Jön Türk hareketinin kurucularından biriydi. Askeri Tıbbiye’yi bitirdikten sonra, hekimlik mesleğinde bulundu; bir yandan da, yazdı ve çevirdi (özellikle Şekspir’in eserleri). Sürgün edildiğin-

de, önce Cenevre’de, sonra da Kahire’de *İçtihat* gazetesini çıkardı. 1910’da Türkiye’ye döndü; ertesi yıl da, bu kez İstanbul’da, başlıca yardımcıları Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı olmak üzere, dergisini yeniden çıkarmaya başlıyordu. Abdullah Cevdet’e göre Batılılaşma, mutlak bir zorunluluktan Osmanlı İmparatorluğu için. Şöyle yazıyordu: “Tek bir uygarlık var, o da Avrupa uygarlığıdır ve onu, gülü ve dikeniyi getirmek gerek.” Batılılaşmanın, bir zihniyet değişikliği işi olduğu düşüncesindeydi. Engeller mi? Devri ni tamamlamış geleneksel değerlere bağlanmaydı; yobaz ve bağınaz din adamlarınca kitlelerin cehalet içinde tutulmasıydı. Mehme Akif gibi, Abdullah Cevdet de, aydınlarla kitleler arasındaki uçuruma esef ediyordu; ancak, ondan farklı olarak, yığınları, gerçektışı inanışlar ve boş inançlardan kurtararak bu uçurumun doldurulmasını öneriyordu ve bu da, eğitimle, Batı’nın düşünce temelleriyle, özgürlük, akıl, bilimsel anlayışla mümkün olacaktı. *İçtihat*’ın tam bir Batılılaşma programı vardı: Bu program, kadın haklarının savunulmasından Latin alfabesinin kabulüne değin uzanıyor; ailenin çağdaşlaştırılmasını, medreselere karşı mücadeleyi, laikleşmeyi, metre sisteminden yararlanmayı içine alıyordu.

Abdullah Cevdet, Batılılaşmanın gözükara bir yanda-şısı da olsa, Avrupa’nın, Osmanlı İmparatorluğu’nun işlerine siyasal bakımdan müdahalelerine karşı çıkan bir yurt-severdi yine de. Batı’nın değerlerini kabul etmek emper-

yalizme karşı kendini savunmaktı bütün açıklığıyla. Sömürgeleşmenin tehlikelerine yollanmada bulunarak, “Ya biz Avrupa’ya gideceğiz, ya o gelecek bize” diyordu. Böylece, Osmanlı Devleti için, bir hayat-memat sorunuydu Batılılaşma. Abdullah Cevdet’e göre Osmanlılar, kendi güçlerine dayanmalıydılar ve ancak bu güçlerle mümkündü selamet. İtalyanlar Trablusgarb’e saldırdıklarında, İngiltere’nin yardımını isteyenlere olduğu kadar, okullarda dua edilmesini emreden şeyhülislama karşı da şiddetle çatıyordu: “Bizim en azılı düşmanımız, diye yazıyordu, bizim donup kalmışlığımız, bizim cehaletimiz, bizim bağınazlığımız, geleneğin arkasına takılmaktaki körlüğümüzdür (...). Batı, ustamızdır bizim. Onu sevmek, bilimi, ilerlemeyi, maddi ve manevi gelişmeyi sevmektir.”

1908’de düşünce sahnesine egemen olan İslamcı ve Batıcı bu iki eğilimin arasında, bir tür “üçüncü yol”un yavaş yavaş belirdiği görülür: Türk milliyetçiliğidir bu! İki akımın karşılaşmasından doğmuştu milliyetçilik: Biri Rusya Müslümanlarının hareketi idi ki, yüzyılın dönümünde, İsmail Gasprinski ile *Tercüman*’ın öncülüğünde, Panslavizm tehlikesine karşı direnebilmek için gerekli gücü, Rusya’nın Türk halklarının birliğinde arıyordu. Ötekisi, aynı yıllarda İstanbul’da doğmuş, yüksek düzeyde ve kültürel bir hareketti; Batılı türkologların buluşlarından etkilenmiş olarak, Türklerin geçmişi ve kimliğinin aranışı içindeydi. Bu iki akımın karşılaşması, 1908 Devrimi’nden sonra Türki-

ye’de oldu. O yılın sonlarında, İstanbul’da, ilk milliyetçi kulüp olan *Türk Derneği* kurulmuştu ve Rusya’nın Türk aydınlarıyla Osmanlı bilginlerini topluyordu çatısı altında. Dernek, 1911 yılında, özellikle Osmanlı dilinin yalınlaştırılması ve arınması sorunlarıyla uğraşan bir dergi yayımladı. Aynı yıl, Jön Türk hareketinin bağrında, Selanik’te, bir başka dergi, *Genç Kalemler*, Ali Canip, Ömer Seyfettin gibi yazar ve şairleri bir araya getiriyordu ve bir “yeni dil” in, Arapça-Farsça sözlükten bir bölümüyle yakasını sıyrıp yalınlaşmış bir Türkçenin aranışı içindeydi. Tam da, İttihat ve Terakki Komitesi’nin, Selanik’ten başlayarak imparatorluğun bütün milliyetlerine Türkçenin kullanılmasını dayatmanın aranışı içinde olduğu bir dönemdi bu.

Derginin yazarları, Osmanlı Devleti’nin yazgısına bağlı, ama kendi kimliklerini araştırmanın kaygısını duyan yurtseverlerdi. Onlar arasında, Ziya Gökalp’in ayrı bir yeri vardı; aynı zamanda, İttihat ve Terakki’nin Merkez Komitesi üyesi olmasından da ileri geliyordu bu. 1876’da Diyarbakir’de doğan Ziya Gökalp, Jön Türk hareketiyle temas içindeydi, Fransızca öğrenmişti, sosyolojiye karşı büyük bir ilgi duyuyordu. 1909’da, İttihat ve Terakki Kongresi’ne, Diyarbakir temsilcisi olarak, İstanbul’a geldi; ertesi yıl da orada yerleşti; Durkheim’i “keşfetti” ve bir tür ideologu oldu komitenin. Önemli bir rolü vardı; çünkü, İttihat ve Terakki Komitesi, bir ölçüde onun aracılığıyla ki, Türk milliyetçiliğine gelip girecektir yavaş yavaş.

Osmanlı devlet kadrosuna saygılı olan Ziya Gökalp'in "milliyetçilik"i, kendine özgü iki nitelik taşıyor o dönemde. Bir "sosyal devrim" zorunluluğunun altını çiziyor önce: "Kozmopolit değil ulusal" olan bir yeni yaşamın araştırılması; Avrupa'ya sıradan bir öykünme değil, ulusal kültürle uygarlık arasında bir biresimin ürünü olarak tanımlıyor bu devrimi. Öte yandan, Ziya Gökalp, dizelerinde, söylemlerinde bir biçimde, yurtsever bir "pantürk" ülküsünü dile getirir ki, büyük bir yankıya yol açacaktır gençlik arasında: "Vatan, ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan; vatan, geniş ve ebedi bir ülkedir, Turan!" diyordu. Ziya Gökalp, bu konuda bir kurama varmadan önce, Türk milliyetçiliği bahsinde romantik bir görüşün temellerini atıyordu. Ne var ki, o sıralarda, Selanik ve İstanbul'daki dar çevrelerin dışında, bu düşüncelere kulak verecek insanlar yoktu pek.

Genel olarak, Jön Türk Devrimi'nin yol açtığı sosyal ve fikri coşku, sınırlı kalıyordu bir an için. Hakları yolunda mücadele eden bir avuç kadın, kimlik sorunlarını tartışan birkaç yüz aydın, yaşam koşullarına karşı protestolarını yükselten birkaç bin işçi: O kadar! Söz konusu oyuncuların sayısı bu denli sınırlı olunca, etki de öyle olacaktı haliyle. Kitle, yığınlar kımıldamıyordu ve eskisinden daha fazla yaptıkları bir şey yoktu pek. Ayrıca, direnişlerle karşılaşılıyordu bu sosyal hareket: Dinsel, iktisadi ya da siyasal da olsa, yerleşik güçlerin direnişiydi bu. Hareketi tutup durdurmak üzere, fetvalar ve bastırıcı kanunlar iş başındaydı.

lar; sıkıyönetim sürüyordu, sansür alttan alta yürüyordu. Jön Türkler, karşı çıkmadıklarında, sosyal hareketi derleyip toparlıyorlar ve çok geçmeden sosyal olarak “büyük amaç” diye belleyecekleri noktaya doğru yönlendirmeye çabalıyorlardı onu.

Bir Türk burjuvazisi yaratma idi bu amaç!

Jön Türkler işbaşında

İttihatçılar için, 1909 Nisanı’ndaki uyarı tavındaydı. Jön Türk örgütü, silinip gitmişti bir bakıma. Dahası, asayişin sağlanmasında, komite değil, Makedonya ordusunun yaşlı subayları oynamışlardı asıl rolü. Bununla beraber, İttihat ve Terakki Komitesi’nin kendini toparlamasına ve yeniden devletin egemen siyasal gücü olmasına birkaç ay yetecektir.

Gerçekten, devletin başında birbirine rakip insanlar yoktur artık. Önce, iktidardaki kişiler bakımından böyledir bu. Bütün ömrü dışarıya kapalı biçimde geçip yaşlı haliyle tahta çıkmış olan yeni sultan, Abdülmecid’in oğlu V. Mehmet’in, İttihatçıları korkutacak bir durumu yoktur hiç de; bir figüranlık rolü oynamak, kişiliğinde Osmanlı birliğini simgeleştirmekle yetinir. 1909 Nisan darbesinin ertesinde yeniden sadrazam olan Hüseyin Hilmi Paşa, Sait ya da Kâmil gibi eski paşalardan daha uysaldır her şeye karşın. 1910 yılının başlarında onun yerine geçen -eski Roma

elçisi- İbrahim Hakkı Paşa'ya gelince, namuslu da olsa büyük çaplı bir insan değildir; kendi kartını oynamaya kalma- da fazla eğilimi yoktur. Anayasal nedenler de gelip eklenir bunlara: Anayasada 1909 Ağustosunda yapılmış bir dizi değişiklik, sultanın olduğu gibi sadrazamın yetkilerini de azlatmıştır: Sultan; ayrıcalıklarının bir bölümünden yoksun bulunmaktadır, nazırlarla devletin yüksek görevlerini atama da bunlar arasındadır; sadrazamın ise, artık parlamentoya karşı sorumlu olan bir kabine üzerinde fazla bir otoritesi yoktur.

Kabinede, kendi adamlarını yerleştirmişti komite ve kilit noktalarda bulunuyorlardı: 1909 Haziranı'nda Maliye Nazırı olacak olan Cavit Bey ile onu izleyen Dahiliye Nazırı olacak olan Tâlât Paşa böyledir. Anayasa değişikliklerinin artık ön plana geçirdiği Mebusan Meclisi'nde, milletvekillerinin pek büyük bir çoğunluğunu elinde tutmaktadır komite ve temsilciler de, Halil Menteşe'nin asası altında yeniden toplaşmışlardır İttihat ve Terakki Partisi'nde. 1909 Mayısı'ndan beri aşağı yukarı silinip gitmiş olan parlamento muhalefetine gelince, az çok örgütlü küçük gruplar halinde su yüzüne çıkmaya başlar yeniden: 1910 Şubatı'nda kurulan Ahali Fırkası (Halk Partisi) ile *Hizb-i Cedit* (Yeni Parit) böyledir. Ne var ki, İttihatçıların egemenliğini tartışmayacak denli zayıftır bu muhalefet.

Kalıyordu ordu sorunu.

Ayaklanmayı bastıran *Hareket Ordusu* komutanı Mah-

mut Şevket Paşa, günün güçlü insanı da olsa, siyasal iktidarı kullanmayı canı çekmez. Önce üç ordu için müfettiş olarak atanan ve İstanbul sıkıyönetim -ki 1912 Temmuzuna değin yürürlükte kalacaktır- komutanı olan paşa, 1910 yılının başlarında İbrahim Hakkı Paşa'nın kabinesine Harbiye Nazırı olarak girer; siyasal rolü, bir tür resmileştirilmiştir böylece. Bu katı ve uzlaşmaz askerle İttihat ve Terakki Komitesi arasında sürtüşmeler eksik olmayacaktır. Orduda siyasetin yeri ile ilişkilidir bunlar: Mahmut Şevket Paşa, orduyu siyasetten arındırmak istediği halde, İttihatçılar, genç subaylara dayanmayı sürdürürler. Bunun gibi, kabinede de bir nüfuz mücadelesi sürer gider: Bütçe sorunu, Harbiye Nazırı'nı, onun aşırı isteklerine direnen İttihatçı Maliye Nazırı Cavit Bey'in karşısına çıkarır şiddetle.

Öyle de olsa, bu kimi çatışmaların dışında, Mahmut Şevket Paşa ile Jön Türkler, aynı amacı güderler: İmparatorluğun bütünlüğü ve birliğini sürdürmektir bu. Paşa, siyasetten çok, ordunun sağlamlaştırılmasına ve imparatorluğun savunmasının sağlanmasına verir kendini. Böylece uygulamada, komite ile subaylar heyeti arasında, özellikle taşra düzeyinde sıkı ilişkiler olacaktır; söz konusu *military connection*, kasıtlı olarak belli belirsiz kalsa da böyledir.

Bu durumda, ordunun gölgesinde yeniden örgütlenecektir komite. Yönetici organ, asıl anlamıyla Merkez Komitesi (*Merkez-i Umumi*)'dir; hep gizli kalan bu organ, Selanik'ten başlayarak, imparatorluğun başkentine taşınaca-

ğı tarih olan 1912 yazına değin, imparatorluğun siyasal yaşamını yönlendirmeyi sürdürür. Siyasetinin ana çizgilerini belirleyen bir kongre toplanır. Komitenin en etkin üyeleri arasında, Talat Bey'i, Doktor Nâzım'ı, Ömer Naci ve Mithat Şükrü beyleri belirtmeli; ne var ki, 1913 yılından önce, içlerinde gerçekten bir lider sivrilmeyiz. Hareketin tarihsel büyük kişilikleri, Ahmet Rıza Bey gibi, onursal mevkilerdedir ya da İbrahim Temo gibi muhalefete geçmişlerdir. 1908 Temmuzunun kahramanları, sahnenin önünde değildirler artık: Niyazi Bey kışlasına dönmüştür ve Enver Bey de, askeri görevli olarak Almanya'ya gönderilmiştir.

Komite, eyaletlere nüfuzunu yaymak amacıyla, büyük bir çabaya girmiştir. Selanik'teki Merkez Komitesi'nden başlayıp -taşra kentlerindeki şubelerden geçerek- yerel kullüplere değin uzanan bir mertebeli örgütlenişe gidilir. Çoğu kez, valiler, mutasarrıflar ve kaymakamlıklardan oluşan eyalet hiyerarşisi ile "astarlanmış" bir yapıdır bu. Ayrıca, İttihat ve Terakki Komitesi, aile, dostluk, eğitim, koruma bağlarına dayanan -resmi olmayan- bir ilişkiler ağının da desteğini alır ki, örgütleniş pek etkili olur bununla (4). Eyaletlerde, okullar açan, propaganda eser ve gazeteleri yayımlayan, iktisadi etkinlikleri yüreklendiren ilerleme merkezleri olmakla görevlidir şubeler. Aslında Jön Türkler, Türk-

(4) Bkz. E. J. ZÜRCHER, *The Unionist Factor, The Role of the Committee Union and Progress in the Turkish National Movement, 1905-1926*, Leyde, 1984, s. 47 vd.

ler ve Müslümanlar için, Rumlar, Ermeniler ya da Yahudilerde görüldüğü gibi, bir cemaat yapısı, bir dayanışma sistemi kurmak isterler; Fransız sosyolojisinden alınan bu dayanışma terimi de, İttihatçı çevrelerde revaç bulacaktır çok geçmeden.

Komite, büyük toprak sahiplerine dayanır kırsal kesimde. Parlamentoda, gerçek bir siyasal güçtür böylesi insanlar ve başlarında da, Halil Menteşe, Ali Cenânî ya da Mustafa Rahmi gibi, her biri Ege'nin, Suriye'nin ve Rumeli'nin büyük toprak sahibi ailelerinden gelen nüfuzlu Jön Türk milletvekilleri bulunmaktadır. İmparatorluğun bu borçlanma yıllarında, toprak -öşürle beraber- Hazine'nin başlıca kaynağı olup, sermaye birikiminde de temel kaynak durumundadır; yabancıların müdahalesinden hemen hemen bütünüyle yakasını kurtarabilecek tek zenginliktir de o. Komite, toprak ağalarının siyasal ve iktisadi egemenliğine son vermeyi düşünemez pek; tersine, tarım siyaseti, onları destekleme eğilimindedir. Cavit Bey, liberal iktisatçılardan esinlenerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme yolunun, tarım alanında uzmanlaşmadan geçtiği görüşündedir. Bunun için de, dışarıya mal satımını kolaylaştırmak amacıyla, ülkeyi yollar, demiryolları ile donatmak ve pazar için mal üretebilecek tarıma doğru yönelmiş büyük işletmeleri de desteklemek gerekir.

Bununla beraber, Makedonya kentlerinden doğmuş bir hareket olarak, İttihat ve Terakki'nin, bir kent tabanı vardır

her şeyden önce. Özellikle üyelerini, büyük kentlerin küçük burjuvazisinden, avukatlar, öğretmenler, hekimler, gazeteciler, memur ya da müstahdemler arasından ve Anadolu kentlerinin Müslüman Türk tacir ve zanaatçıları arasından toplamaktadır. Onlara, askeri okulları bitiren genç subaylar eklenir: Eski rejimin yaşlı rütbelilerine genellikle karşıdır bu insanlar ve komitenin aşırılıktan yana eylemci kanadı da bu genç subaylar arasından çıkar. Böylece komite, yükselmekte olan Türk orta sınıfını temsil etmektedir; ve çağdaşlaşmış bir Osmanlı Devleti'nin temeli yapmak istemektedir onları.

Komite, kitleleri çevreleyip seferber etmeye çabalar ayrıca. İstanbul'da, liman işçilerinin ya da tayfaların güçlü korporasyonlarını denetler. Büyük mitingler düzenler: Başlarında da, çoğu kez gazeteci Hüseyin Cahit, "filozof" Rıza Tevfik ya da romancı Halide Edip vardır ve, örneğin savaş gemileri satın alınması amacıyla, halk arasında yardım kampanyaları açar. Bu kentteki yığınları kullanma siyasetinin örneği, Bosna-Hersek'i kendisine katmış olmasına misilleme olarak, komitenin, Avusturya'dan gelen mallara (özellikle şeker, fes) karşı, 1908 Ekim'inde düzenlediği boykottur. Avusturya'yı hiç kuşkusuz rahatsız eden bu ilk eylemin başarısı, (Girit sorunu nedeniyle) Rum tacirlere, arkasından da Trablusgarb'ı işgal etmesi sırasında İtalyanlara karşı aynı silaha başvurmaya götürür Jön Türkleri. Daha çok dış ticarete yönelmiş Hristiyan tacirleri özellikle

sendeleten bu boykotları örgütlemenin arkasında, Jön Türklerin çok geçmeden kullanacakları bir tema belirir: Bir “milli iktisat” yaratmaktır bu!

Böylece, İttihat ve Terakki Komitesi, karmaşık bir örgüttür: Hem Mason locasına benzer, hem devrimci hücreye, hem komitacı çetesine, hem de terimin çağdaş anlamıyla siyasal partiye. Liberal ve demokratik laf kalabalığı altında, Jön Türkler, eski alışkanlıklarını yitirmemişlerdir. Gizlilik zevki, birbirine koşut şebekeler sistemi, özellikle Hüseyin Cahit’in *Tanin*’de büyük ustalıkla yönlendirdiği kullanma ve propaganda sanatı, baskılara ya da gerektiğinde şiddet araçlarına başvurmadır bunlar. Yerel gazetelerinin kiminin adları anlamlıdır: *Silah, Süngü, Kurşun, Bıçak, Bomba!*

Jön Türkler, tehlikeli biçimde tehdit edilen imparatorluğun birliğini kurtarmak için, 1908 Temmuzunda devrim yapmışlardı. İmparatorluğun bir kez dizginlerini ele geçirdiğinde, sloganlarındaki ilk terimi, “birlik” terimini uygulamaya geçirmek gerekiyordu. Milliyetler sorunu karşısında hangi siyaseti izleyeceklerdi? Birlik, imparatorluğun bütün etnik öğelerinin birliği (*ittihad-ı anasır*) idi onlar için, yani Müslüman olsun olmasın, imparatorluktaki milliyetlerin özerklikçi ya da ayrılıkçı eğilimlerinin sona ermesiydi. Müslüman olmayanlar konusunda, Jön Türkler, yarı özerketnik-dinsel cemaatlar olan millet’leri başlarından atıp kurtulmak istiyorlardı: Çağını yitirmiş olarak bakıyorlardı

onlara ve devlet hakkında kafalarında oluşturdukları görüşe gerçekten bir meydan okuma idi bunlar. Böylece Rumlar, Yahudiler, Ermeniler, Araplar, Türkler yoktu; kanun önünde hepsi bir olan, aynı haklara sahip ve aynı görevlerle yükümlü Osmanlı yurttaşları vardı artık. Fransız Devrimi Jakobenezminin, “tek ve bölünmez devlet” temasının damgasını vurduğu Jn Türkler, merkezileştirmek, tekbiimleştirmek, eşitleştirmek, aklileştirmek istiyorlardı.

Ne var ki, bir başka birlik anlayışına sahipti imparatorluğun milliyetleri. Mslmañ olmayanlar için, birlik, *millet*’ler arasında eşitik anlamına idi; bir başka deyişle, kültürel özerklik sisteminin sürmesi, hatta daha da açılıp serpilmesi idi bu; ona bağlı olarak, Müslüman olmayanlar da, önce Rum ya da Ermeni, sonra imparatorluğun uyrukları olarak Osmanlı olmayı sürdüreceklerdi. Seçkinler, despotluğa karşı mücadeleye katılmalarının dl olarak, devlet içlerinde daha çok yer tutmak, daha fazla özerklik istiyorlardı; ve bu özerklik terimiyle, bağımsızlığı düşlüyordu çoğu. Türk olmayan Müslüman milliyetler söz konusu olduğunda, bütüne bakıldığında, temmuz devrimi, Abdülhamit’in üzerlerine titrediği Arap, Arnavut ya da Kürt eşrafınca iyi karşılanmamış da olsa, orta sınıflar, başta da gazeteciler ve aydınlar, adalete, yerinden yönetime olan gözlemlerini gerçekleştirme fırsatı olarak bakıyorlardı ona. Onlar için söz konusu olan -(bir lde Arnavutlar bir yana bırakılırsa) sahip olmadıkları- ayrıcalıkları savunmak

değil, İstanbul'dan reformlar ve daha fazla özerklik elde etmekte.

Osmanlı birliğini anlayış biçimleri arasındaki bu farklılıklar, devrimin coşkusu içinde bir anlığına silinmiş de olsalar, temmuzun ertesinde ortaya çıkacaklardı. Özgürlük iklimi, milliyetlerin özelemlerine, yeni açıklama araçları sunuyordu ve silah ya da bombadan başka türlü idi bunlar: İmparatorluğun bütün dillerindeki gazeteleriyle basının olağanüstü gelişmesi, etnik ya da dinsel temelde kültür kulüplerinin ya da derneklerin çoğalması idi bu yeni açıklama araçları. Ulusal uyanışları geç olmuş Kürtlerin bile, İstanbul'da gazeteleri oldu ve derneklerini, *Kürt Teavün* ve *Terakki Cemiyeti*'ni kurdular.

Parlamento da, seslerini işittirme konusunda bir kürsü oluyordu milliyetlere. 1908 seçimlerinde, 147 Türk milletvekilinin yanı sıra, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav ve 4 Yahudi seçilmişti. Böylesine değişik öğelerden oluşan bir Meclis, Halide Edib'in kibarca "ahenk yokluğu" diye adlandırdığı (5) şeyi sergileyecektir hızla. Azınlıklar, *Ahrar Fırkası*'nın birkaç milletvekili ile yeniden gruplaşırlar; Prens Sabahattin Bey'in yerinden yönetim hakkındaki düşüncelerinin mirasçısı olan bu parti de, ulusal soruna, İttihat ve Terakki Komitesi'nden daha liberal bir yaklaşım içindeydi. Ulusal kıpırdanış, yasal araçla-

(5) *Memoirs of Halide Edib, New York et Londres, tarihsiz, s. 271.*

rın dışında, 1909 kışı boyunca tekrar başlıyordu: Rum ve Bulgar komitacı çeteleri yeniden eyleme geçiyor, Doğu'da Kürtlerle, Ermeniler arasında çatışmalar, bir kez daha kendini gösteriyor, Arnavutluk'ta karışıklıklar patlak veriyordu. Böylece, Anayasa'nın yeniden yürürlüğe konuluşu, ulusal sorunları yatıştırmak şöyle dursun, genişletip çoğaltmıştı olsa olsa.

Jön Türkler, görüşme yoluna başvurmaya kalktılar önce. Seçim dönemi boyunca, Daşnak Ermenileri ya da Rum Patrikliği ile böyle yaptılar. Ne var ki, azınlıkların bir rol oynadıkları (Arnavutlar) ya da destekledikleri (Rumlar) 1909 Nisan darbesinden sonra, Ermeniler arasında alabildiğine bir güvensizlik ve kuşku havası yaratan Adana kıyımlarından sonra, birlik konusunda merkeziyetçilik anlayışlarını uygulamaya gayret ettiler ve bu yolda aldıkları bir dizi önlem de şunlar oldu: 1909 Ağustos'u'nda çıkardıkları *Cemiyetler Kanunu* ile dernek ve kulüplerin kapatılması (bu kanunun 4. maddesi, “amaç ya adını bir ırk ya da bir milliyetten alan siyasi dernekleri” yasaklıyordu); Rume-
li'nde çetelerin yok edilmesi hakkında bir kanunla, eşkıyalık üstüne bir kanuna dayanıp Makedonya'da çeteleri dağıtma; Müslüman olmayanlar için askerlik hizmeti zorunluluğu. Son olarak, Jön Türkler, eğitim sistemini merkezileştirerek, azınlık okulları için bir müfettişlik kurarak, okullarda ve mahkemelerde Türkçeyi dayatmayı arayarak; bir başka deyişle, bir kültürel Osmanlılaştırma siyaseti güde-

rek, ÷lkede birliği ilerletmeyi dñşünd÷ler. Bütün bu önlemlerin tek bir sonucu oldu: Hoşnutsuzluklara yol açmak! Arnavutlarla Suriye Arapları arasında öyle oldu, başkentteki Rumlarla Ermeniler arasında da öyle.

Bir başka hedefleri Jön Türklerin, Makedonya'ya büyük devletlerin müdahalesini safdışı etmekte; imparatorluğun dağılıp parçalanmasının başlangıç noktası bu idi çünkü. Ateşli yurtseverler olarak, emperyalizm karşısında devletin ÷lke bütünlüğünü korumayı ve imparatorlukta yabancıların ayrıcalıkları ile onların işlere burunlarını sokmalarına sen vermek istiyorlardı. Sonunda, tek istekleri, imparatorluğu büyük devletlerin sömürdükleri bir yarı-sömürge durumundan çıkarıp, kendi kaynaklarına sahip bir hükümlran devlet yapmaktı. Tutkulu bir programdı bu! “Yakındoğu'nun Japonyası” olabilmek için, Avrupa'ya elini uzatmakla beraber, devletin egemenliğini sürdürmek gerekiyordu: Avrupa'nın sermaye ve uzmanlarına çağrıda bulunmakla beraber, kapit÷lasyonları ortadan kaldırmaya kalkışılacaktı. Aslında, Abd÷lhamit'inkinden öyle uzak bir program değildi söz konusu olan; hedefe ulaşmak için uygulanacak araçlardaydı farklılık.

Jön Türkler, anayasayı yürürlüğe sokarak, yolun hatırı sayılır bir bölümünü aldıkları düşüncesiydeydiler. Onlara göre, Avrupa'nın saygı duymasına yol açacaktı anayasa; onun müdahalesini önleyecek, devletin saygınlığını sağlayacak, yabancı sermayeyi akıtacaktı; Cavit Bey, *Sabah* ga-

zetesindeki bir dizi makalesiyle, ülkenin gelişmesi için önemini belirtmişti bu sermayenin. Bu açıdan, bir soğuk duş olarak algılandı 1908 Ekimi'ndeki olaylar.

Bunun gibi, Avrupalılar nezdinde, yeni rejimin görünümünü savunmak, liberal yönünü onlara açıklamak, çıkarları konusunda güvenlerini sağlamak da gerekiyordu. İşte bu amaçladır ki, Paris'de kalmış kimi Jön Türkler, 1908 Ağustosundan başlayarak, bir propaganda gazetesi, *Yeni Türkiye*'yi yayımlamaya başladılar: Gazete, yeni rejimin savunucusu olarak ortaya çıkıyor, Fransız-Osmanlı dostluğunun havarliğine soyunuyor; ve kapitülasyonların ortadan kaldırılmalarını isterken, Osmanlı Devleti'nin üçlü anlaşmaya katılması gerektiği düşüncesini savunuyordu. Jön Türkler, önemli Avrupa başkentleri nezdinde bilgilendirme ve propaganda gezilerine de giriştiler: Ahmet Rıza Bey'le Doktor Nâzım, Jön Türk devriminin anlamını ve İttihat ve Terakki Komitesi'nin rolünü açıklamak için, 1908 Ekimi'yle Kasımı'nda Paris'e ve Londra'ya gittiler.

Abdülhamit, Almanya üzerine oynamış, ona bel bağlamıştı. Jön Türkler, bu tekele son vermek ve büyük devletler arasında bir denge siyaseti uygulamak istiyorlardı. Bu denge isteği, örneğin Avrupalı uzmanların seçiminde kendini gösterdi: Kara ordusunun eğitimi Alman subaylarca yürütülürken (Von der Goltz 1910 yılında yeniden hizmete başlayacaktır), deniz güçlerinin kalkınışı bir İngilizin, Amiral Gamble'in yönetimindeki bir ekipe emanet edilmişti;

jandarma gücünün yeniden örgütlenişi de Fransızlara bırakılmıştı.

Ne var ki, Jön Türklerin dış siyaseti, büyük güçlüklerle karşı karşıyaydı. Blokların oluşumu, Üçlü Bağlaşıklığa karşı Üçlü Anlaşma, emperyalist zorlamaların vahimleşmesi, işlerini özellikle çetinleştiriyordu onların. Birkaç yıl içinde, Yakındoğu'daki durum değişmişti: Balkanlar'daki Avusturya siyaseti, daha saldırgan olmuştu. Rusya, Uzakdoğu'daki sıkıntılarından sonra, yeniden Osmanlı İmparatorluğu'na doğru çeviriyordu yüzünü; kendi ekonomisi için yaşamsal bir duruma gelmiş buğday dışalımını Boğazlar yolundan sağlama kaygısındaydı; ve, Ermeni reformları sorununun yeniden uyanışını beklerken, Küçük Asya'da bir demiryolu şebekesi kurma arzusundaydı. Anadolu'da ve Arap eyaletlerinde, Almanlar, İngilizler ve Fransızlar, Bağdat demiryolu çevresinde çekişip duruyorlardı ve çok geçmeden Musul petrolleri katılacaktır buna. Yeni gelenler de vardı: Doğu Anadolu'da bir demiryolu şebekesi kurmak için olası yardımcıları olarak ortaya atılan (Chester tasarısı) Amerikalılardı bunlar. Öte yandan, çıkarları çatıştığında, birbirinin karşısına dikilmeye hazır olan büyük devletler, ayrıcalıkları söz konusu olduğunda ya da kapitülasyonlara karşı çıkıldığında, aynı çizginin üstünde gelip buluşuyorlardı.

• Jön Türkler de aralarında bölünmüştü dış siyasetin yürütülmesinde. Özgürlük ve ilerleme düşüncesiyle dolu si-

villerin çoğu, daha çok İngiltere ile Fransa'ya yakın hissediyorlardı kendilerini: İngiltere'ye yakınlık, ideolojik ("Parlamentoların anası") ve pratik nedenler yüzündendi ve imparatorluğun iktisadi bakımdan sömürülmesine -görece- daha az el atmıştı İngiltere. Fransa'ya yakınlık ise, hem duygusal nedenlerle idi, çünkü Jön Türklerin çoğu Avrupa'daki sürgünlük yıllarında orada kalmışlardı; hem de kültürel nedenlerle, çünkü esinlerinin büyük bir bölümü, Fransız tarihinden (devrim) ve düşüncesinden (pozitivizm) geliyordu. Ne var ki, özellikle orduda, Almanya'nın kararlılı yandaşları bulunuyordu; Mahmut Şevket Paşa ya da Ahmet Muhtar Paşa gibi, hele hele Almanya'da yetişmiş yaşlı subaylar böyleydi. Bir bölünüş, çeşitli stratejileri kesip ayırıyordu: Birinciler, ülkenin iktisadi bakımdan ilerlemesini düşünüyorlardı, ikincilerse savunmasını. Gelişmek ya da savunmak? Bütçe konusunda, Cavit Bey'le Mahmut Şevket Paşa arasındaki çatışmada simgeleşen ikilem buydu. Bu seçim, dış siyasette bir seçimdi.

Temmuz devrimini izleyen aylarda, Büyük Britanya, sonsuz bir saygınlık gördü İstanbul'da (6); ne var ki kendisine bağlanan umutlar hayal kırıklığına götürdü çok geçmeden. 1908 Ekimi'nde, Jön Türkler, bir bağlaşıklık önerisinde bulunuyorlardı ona boş yere. Oysa, İstanbul'daki İngiliz elçiliği gibi, Foreign Office (İngiltere Dışişleri Bakan-

(6) Bkz. Joseph HELLER, *British Policy towards the Ottoman Empire, 1908-1914*, Londres, 1983.

lığı) da, alabildiğine Türk karşıtı duygular besliyorlardı; Osmanlı anayasanın, Mısır ile Hindistan üzerinde bulaşıcı bir etkide bulunması kuşkusunu içindeydiler. İngiliz yandaşı Kâmil Paşa'nın görevden uzaklaştırılması işleri düzeltmedi. İstanbul'da anayasalı bir hükümdarlık olsa bile, İngilizler, İttihatçılar gibi Jakobenlerin ellerinde olmaktan çok, liberallerin ellerinde görmeyi yeğlerlerdi onu. 1909 kışı içinde, liberal muhalefete gösterilen desteğin kaynağında bu vardır. Öte yandan, Büyük Britanya, Üçlü Anlaşma'daki bağlaşıklarını, özellikle de Rusya'yı gözetip kollamak ve Hindistan'ın kuzey-batı yamacını korumak dileğindeydi. 1909 yılında, Dicle ile Fırat üzerindeki Lynch denizcilik kumpanyasının sözleşmesini yenilemek istediğinde, Arap eşraf ve milletvekillerinin sert bir direnişiyle karşılaştı. İki ateş arasında kalan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa görevden ayrılmak zorunda kaldı.

1789'un ilkelerine bağlılıklarını açıkça dile getiren devrimcilerin başlangıçta yararlandıkları sevgi sermayesine karşın, Fransa ile de güçleşiyordu ilişkiler. Ne var ki, Fas sorunu ile uğraşıyordu Fransa. İmparatorlukta edinip yığıldığı dev mali, iktisadi ve kültürel çıkarların kaygısında olarak, Jön Türklerin milliyetçiliğine güven duymuyordu; onların, Düyûn-u Umumiye ya da Tütün Tekeli (La Régie) gibi işlemler karşısındaki kuşku verici tutumlarına da güvensizlik besliyordu. 1910'da, özellikle artan askeri giderleri göğüslemek amacıyla, Cavit Bey, yeni bir borçlanma için

görüşmek üzere, Paris’e gelmişti; ne var ki, elleri boş döndü; Fransız hükümetinin, işletme güvenceleri ve -özellikle askeri gereçlerin satın alınmasında- istediği siyasal güvenceler kabul edilemez görünmüştü ona. Hüseyin Cahit, *Tanin*’de, Fransızların tavrına karşı ateş püskürüyor, “Türkiye’nin saygınlık ve bağımsızlığına gerçekten hakarettir bu” diye yazıyordu.

Lynch sorunu ile Fransa’dan borç almanın başarısızlığa uğraması: Mali bakımdan zor durumda, ama bağımsızlığı konusunda kışkanç bir devletle, vereceği desteği ödetmeye iyiden iyiye kararlı bir Avrupa arasındaki ilişkilerin güçlüğünü gösteren iki olaydı bunlar. Birbiriyle çelişen iki zorunluluk arasında kalmış Osmanlı İmparatorluğu, bir çıkmazda bulunuyordu. İtalya, Trablusgarb’a saldırdığında, eskisinden çok daha fazla yalnızdı!

İlkyenilgiler: Trablusgarp, Arnavutluk

İtalya, gözlerini Trablusgarp’a dikmişti uzun zamandan beri, Fransızlarla İngilizlerin Kuzey Afrika’da bulunuşlarına, Avusturya’nın Balkanlar’da zorlayıp bastırmasına bir karşılık bulma arzusu; “vaat edilmiş toprak” görünüşüne sahip bir ülkenin yakınlığı; Roma’nın vaktiyle oradaki egemenliğinin anıları; o topraklarda umulan zenginlik; “yemişin olgunlaştırdığı” düşüncesinin ağır basması: Milliyetçi ve emperyalist ateşin pençesindeki bir İtalya’da,

işte bunlardı imgelemleri uyarıp kışkırtan! Bürokratlar, politikacılar, gazeteciler, işadamları onunla ilgileniyorlardı. Amerika'ya boşalan Güney İtalya'daki alabildiğine nüfus artışına karşı bir kurtuluş çaresi olabildi Trablusgarp. Banco di Roma, İstanbul'da bir şube açmadan önce de, oraya yerleşmişti; ve toprak satın alma da içinde olmak üzere, demiryolları, deniz taşımacılığı, limanlar, tarımı (zeytinyağı üretimini) modernleştirme alanlarında, tutkularla dolu bir yatırım programına vermişti kendisini; böylece, siyasal bakımdan el koymaya zemin hazırlıyordu. Ne var ki, İtalya'yı eyleme geçmeye götüren, Fas sorunu oldu: Almanya'nın edindiklerine karşı Fransa'yı serbest hale getiren Fransız-Alman anlaşmaları nedeniyle, İtalya'nın harekete geçmesinin zamanıydı.

Jön Türkler, son Afrika eyaletlerini tehdit eden tehlikenin bilincindeydiler. İtalyanların bir türlü iktisadi tekeli ni, başka ülkelerden yatırımlar çekerek kırmayı denemişlerdi. Böylece, 1910 yılı Martı'nda, Trablusgarb'ın yeni valisi İbrahim Paşa, Amerikan sermayesini, fosfatları işletmeye çağırmıştı. Ne var ki, bunları yaparken, eyaletin savunmasını da savsaklamışlardı. Abdülhamit zamanındaki milis, 1908'den sonra dağıtılmıştı ve Yemen'deki karışıklıkları bastırmak amacıyla askeri birlikler çekilmişti.

29 Eylül 1911'de, İtalyan makamlarının verdiği ultimatom sona erdiğinden, savaş ilan edilmişti. 4 Ekim'de, İtalyan birlikleri Trablusgarp'ta karaya ayak basıyorlar ve bir-

kaç hafta içinde, ciddi bir muhalefetle karşılaşmadan kıyı bölgesini ele geçiriyorlardı. Kasım başlarında İtalya, Trablus'la Bingazi'yi, topraklarına kattığını resmi olarak ilan ediyordu.

Ne var ki, Osmanlı direnişi hızla örgütlenecektir. Gerçekten kazanılması umulan şey, büyük çaptaydı: Türklerin Trablusgarp'ı savunmakta yetersiz oldukları ortaya çıkarsa, Ortadoğu eyaletlerindeki Arapların, İstanbul'un koruyuculuğuna olan güvenleri yok olma tehlikesi içine girecekti; İstanbul ise, Batı emperyalizmine karşı böylesi bir koruyuculukta bulunduğunu ileri sürüyordu onlara. Türk-İtalyan savaşı, Müslüman dünyada panislamist duyguları uyandırıyor; geniş bir dayanışma atılımına yol açıyor ve Türkiye'de bile, düşünceleri *cihad*'a kışkırtıyordu; o kadar ki, Hüseyin Cahit, *Tanin*'de, yurttaşlarını sakin olmaya çağırıyor ve bunalımı çözmeye desteği gerekli olan İngiltere kaygılandırıp ürkütülmemeli, diyordu.

Osmanlı garnizonlarının kalıntılarını bir araya getirerek ve Sunusilerle bağlaşıklık kurarak, içerde direnişi örgütlemek amacıyla, Enver Bey, bir avuç askerle Trablusgarp'a gönderildi. Böylece, bir gerilla savaşı başlıyordu ki, uzun yıllar sürecektir. Egemenliğini oturtmak için, Trablusgarp'ın içlerine doğru sızmakta güçsüz kalan İtalya, bir şaşırtma hareketine başvurarak, Çanakkale'yi bombardıman etti ve Oniki Ada'yı ele geçirdi (1912 Nisanı).

Bunlar olurken, imparatorluğun öteki ucunda, Make-

donya’da ve özellikle Arnavutluk’ta, günden güne kötüye gidiyordu durum. Arnavutlar, Osmanlı Devleti’nin sütunlarından biri olmuşlardı uzun bir tarihten beri; ve yeğleme- li bir işlem görmüşlerdi sultanlarca. Abdülhamit, Arnavut şeflerin dostluğunu kazanmasını bilmişti. Arnavutlar, Jön Türk hareketinde (örneğin İbrahim Temo) ve devrimin kendisinde (Niyazi) önde gelen bir rol oynamışlardı çoğu kez; bununla da, Berlin Kongresi zamanında ortaya konmuş, özerklik işlemlerine yeni rejimin güler yüzle bakacağını umudu içindeydiler. 1908 Kasımı’nda, Manastır’da Müslümanları, Ortodoksları ve Katolikleri biraraya getiren bir kongre toplanmıştı ve Jön Türklere desteğini yeniden belirtmişti. Ne var ki, Jön Türklerin merkeziyetçi eğilimleri, Arnavutluk dağlarında bir kaynaşmaya yol açmıştı.

Mebusan Meclisi’nde, İsmail Kemal başta olmak üzere, Arnavut milletvekilleri Jön Türklerin güttüğü siyasete karşı çıkarken, kaynaşma açıkça başkaldırmaya dönüşüyordu 1910’da Kosova’da. Osmanlı döneminde, devlet, Arnavutluk dağlarında gücünü pek hissettirmezken, Jön Türklerin merkeziyetçi siyaseti orada da uygulanmaya kalkıldı. Arnavutlar, yeni vergileri, nüfus sayımını, Türk okullarını, Osmanlıca uygulamasını ve kendi dilleri için Arap alfabesini dayatmayı hedefleyen girişimlere karşı protestoda bulundular. Sivil halkın silahsızlandırılmasını emreden, çetelere karşı kanun, kan gütmenin bir tür ulusal adet olduğu bir ülkede, sertlikle karşılandı. Katolik Arnavutlar, sulta-

nın ordusunda hizmet etme yükümlülüğünden hoşnut değildiler.

Arnavut ayaklanması karşısında, Jön Türkler, bir sert bastırmayı (Cevat Paşa'nın, Turgut Paşa'nın seferleri), bir uzlaşmayı denediler sırayla. 1911'de, komşu Karadağ'ın kaçakçı silahlarıyla beslenen bir gerilla hareketi yeniden başlıyordu; her şeyden önce, kendi Arnavut kimlikleriyle ortaya çıkan Hristiyan ve Müslümanlarca canlandırılmıştı hareket. Vlora'da oluşan bir Arnavut ulusal komitesi, Arnavut eyaletlerinin bir birleşik Arnavutluk'ta birleşmesini istiyordu; bu Arnavutluk'un, kendi parlamentosu, kendi idaresi ve kendi ordusu olacaktı. 1911 Ağustosunda, Osmanlı hükümeti boyun eğer gibi oldu, ne var ki belirsizliğini sürdürüyordu: 1912 ilkbaharında, Arnavutluk, açıkça ayaklanış içindeydi yeniden.

İmparatorluğun bir kıyısında gelişen bu olayların derin yankıları oluyordu İstanbul'da ve bir dizi siyasal bunalıma yol açıyordu. Trablusgarp'ın İtalyanlarca işgal edilmesinin arkasından, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, bir hortlağa, Sait Paşa'ya bırakmak zorunda kalmıştı yerini. Muhalefet, güçleniyordu. 1911 Kasımında, Mebusan Meclisi'nde, rejimden hoşnut olmayan kim ki var bir araya getiren yeni bir parti, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası* ortaya çıkıyordu. Damat Ferit Paşa'nın, Kamil Paşa'nın ve Prens Sabahattin Bey'in canlandırdıkları ve daha baştan başlayarak Mebusan Meclisi'ndeki milletvekillerinin belli bir bölü-

münü yeniden toplayan parti, bir parlamento muhalefinin yuvası oldu hızla; Jön Türklerin merkeziyetçiliğini, sıkıyönetimin uzatılmasını, komitenin hemen hemen kılık değiştirmiş diktatörlüğünü, utanması olmayan bir oligarşi yönetimini, şiddete başvurmayı eleştiriyordu bu muhalefet. Kasım ayından başlayarak, İstanbul'daki bir kısmî seçimde, yeni partinin adayı Tahir Hayrettin seçilmişti.

Dışardaki ve içerdeki bu gelişmelerle zayıflayan komite, Mebusan Meclisi'nin feshini sağlayarak, durumunu onarmak istedi aceleyle (Ocak 1912). Bütün imparatorlukta gerçekten örgütlü tek parti olan, rakiplerinin ve özellikle de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın elinde olmayan araçlara sahip bulunan, basın, toplantı ve dernekler hakkındaki kanunları kendi yararına kullanan, baskıya ve hatta şiddete başvuran -o yüzden Nisan seçimlerine "sopalı seçim" adı verildi- Jön Türkler, ezici bir çoğunluk sağladılar yeni Mebusan Meclisi'nde; muhalefetten sadece altı milletvekili seçilmişti Meclis'e. Komite, doruk noktasındaydı böylece; İtalya tehdidi, tek çare olarak gösteriyordu kendisini. Sait Paşa'nın yeni kabinesinde, İttihatçılar daha da temsil ediliyordu ve Cavit Bey yeniden Maliye Nazırı olmuştu.

Ne var ki, dayanıksızdı Jön Türklerin zaferi. Gücünün doruğunda olan komite, 1912 yazında paldır küldür düşmek zorunda kalacaktı. Yazgının acı bir cilvesiyle, komiteye en başta sadık kalmış bir yöre olan Makedonya'dan geldi darbe. Subaylar arasında, İttihatçılara karşı kulüpler kurul-

muştı orada. 1912 ilkbaharında, onlarla ilişki içinde, İstanbul'da, *Halaskâr Zabitan* (kurtarıcı subaylar) grubu kuruldu; komitenin baskısına son vermek ve orduyu siyasetten temizlemektir amaçları da. Askeri müdahale tehditleri ve baskılar, 17 Temmuz'da Sait Paşa'nın görevden ayrılmasıyla sonuçlandı. Birkaç gün sonra, sultan, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı, yeni bir hükümet kurmaya çağırıyordu; "Büyük Kabine" adını alacak olan hükümette, bütün İttihatçılar safdışı edilmişlerdi. 5 Ağustos'ta parlamento fesh edildi; bununla, Jön Türkler, son siyasal durumlarını yitirmiş oluyorlardı. Komite, bu denli düşkün halde olmamıştı hiçbir zaman.

Ülke, derin bir manevi bunalımdan geçiyordu aynı zamanda. Siyasal yönelişler ve ideolojilerin önüne yeniden birer soru işareti konmaya başlanıyordu. İtalyan saldırısı, büyük devletlerin hareketsizliği, Arnavut ayrılıkçılığı, İslamcı aydınlar arasında Batı karşıtı eğilimi arttırıyor ve İslam dayanışması bağlarına daha çok önem vermeye ve Müslüman ülkelerde milliyetçiliğin kötü sonuçlarına sert biçimde karşı çıkmaya itiyordu onları. 1911 yılı sonlarında ve 1912'nin başlarında, *Sırat-ı Müstakim* dergisinin "liberal" anlayışı, dinin daha gelenekçi bir görüşü doğrultusunda siliniyordu gitgide. "Yenilikçi" aydınlar, hemen hemen yazmaz oldular dergiye ve dergi, tutucu bir İslamın sözcüsü olup çıktı.

Batıcı akım da hızından yitirmekteydi. Dönemin genç

bir gazetecisinin şu itirafından anlıyoruz bunu: “Batılılaşma, çok yönden çekmişti bizi. Ne var ki, Batı emperyalizmiydi. Ülke, emperyalistlerin elinde bir yarı-sömürge oldukça ve kapitülasyonlar kaldığı sürece, Batı’nın savunuculuğunu yapmak güçtü.(7)” *İçtiha*’ta, Celâl Nuri, çok geçmeden şarabına su katacak ve Abdullah Cevdet’in savunduğundan çok daha ılımlı ve seçmeli bir Batılılaşmayı salık verip öğütleyecektir.

Bu “geleneksel” ideolojilerin bunalımı karşısında, Türk milliyetçiliği, 1911-1912’de yeniden güçlenmeye başlıyordu. Yusuf Akçura ya da Ahmet Ağaoğlu gibi Rusya’dan göçenlerin, Mehmet Emin gibi Türk aydınların ortak çabalarıyla örgütleniyordu akım: 1911 Ağustosunda, *Türk Yurdu Cemiyeti* kurulmuştu ve kasım ayında da, milliyetçi hareketin başlıca organı olan *Türk Yurdu* dergisini yayımlamaya başlıyordu. Sadece Türk dilini arılaştırmak ve “ulusal” bir edebiyat yapmak değildi söz konusu olan; tarihsel, kültürel, sosyal ve iktisadî bütün alanlarda, imparatorluğun içinde ve dışında, bütün Türklerin birliği için çalışmaktı. Pantürkizmin aracı olan *Türk Yurdu* dergisi, pek büyük bir başarı sağladı çabucak. Birkaç ay sonra, 1912 Martı’nda, İstanbul’da, bir “milliyetçi” kulüp, *Türk Ocağı* kurulmuştu ve bütün Türklerin kültürel, sosyal ve iktisadi kalkınışı için çalışmaktı amacı da. Türk Ocağı da, (Ahmet

(7) Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1977, s. 73.

Ağaoğlu, Yusuf Akçura gibi) Rusya'dan göçen Türklerle, Mehmet Emin, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi gibi Türk aydınlarını yeniden bir araya getiriyordu. İlginçtir: Bu ocağın kurulmasına, birkaç ay önce, Tıbbiye Mektebi öğrencileri girişmişlerdi.

Gerçekten, yeni düşünceler için olgunlaşmıştı gençlik. Jön Türk devriminin sarhoşluğu içinde yetişen bir gençlik bir hayal kırıklığından ötekine gidiyordu. Devletin güçsüzlüğü karşısında eli böğründe kalan, siyasal örf ve adetlerden tiksinen gençliğe, hareket edebileceği ve düşleyebileceği başka alanlar gerekiyordu. Ne gitgide tutucu bir İslamda, ne de gitgide saldırgan bir Batı'da kendini göremeyen gençlik, kimliğini arama içindeydi. İçlerinden kimileri, aşırı çözümlere eğilim duyuyolardı: Bir avuç fedaiyi, Enver'in arkasında, Libya çöllerine atacak bir yurtsever kahramanlıkta bu; ya da, imgelemleri Kafkas ötesi bozkırlara, Ziya Gökalp'ın canlandırdığı söylencesel Turan'a doğru şaha kaldırıp dört nala koşturacak bir pantürk ütopyası. Ne var ki, çoğunun gözünde, Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için bir yeni yol bulmaktı özellikle söz konusu olan.

Makedonya'da felaketlerin birbirini izlemesi, Ahmet Muhtar Paşa'nın yeni kabinesini, Trablusgarp savaşı gibi Arnavutluk sorununu da hızla çözmeye götürdü. 4 Eylül 1912'de, hükümet Arnavut milliyetçilerin bütün istemlerine razı oluyordu; Arnavutluk, hemen hemen bağımsızdı artık. Babıâli, 15 Ekim'de, İtalya ile antlaşma yapmayı ka-

bul ediyordu. Ouchy Antlaşması'yla (15 Ekim 1912), barış imzalanmıştı: Osmanlı hükümeti, Trablusgarp'ta Cyrénaique'in İtalya'ya katılmış olmasını tanıyordu; sultan, halife olarak, Müslümanlar üzerinde manevi otoritesini koruyordu. Öte yandan, İtalyanlar, Oniki Adayı boşaltmayı üstleniyorlardı; ne var ki, Balkan savaşlarının patlaması, o adalarda varlıklarını sürdürme olanağını sağlayacaktır onlara. Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'daki varlığı sona ermişti. Avrupa'dan silinip yok oluşunun da eli kulağındaydı.

II - İMPARATORLUK SAVAŞTA (1912-1918)

Balkan Savaşları

Osmanlı hükümeti, İtalya ile, onun bütün istemlerine razı olarak, sonunda barış imzalamayı kabul etmiş olsa da, bir başka türlü ağırlıkta yeni bir tehlike gitgide belirliyordu ufukta: Balkanlar'da genel bir tutuşmanın pek yakın oluşuydu bu tehlike.

Uzun yıllardan beri, için için oluşuyordu yangın. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i kendi topraklarına katması, Bulgar bağımsızlığının ilanı, Girit'te anayurda katılma kaynaşmasının yeniden başlaması, bütün bunlar, 1908 sonbaharından başlayarak, Balkan devletlerinin iştahını tekrar uyandırmıştı. Türkiye, bu saldırılar karşısında öylesine güçsüzlük örnekleri koymuştu ki ortaya. Avrupa'daki bu topraklarından er geç vazgeçmesi gerektiği açık görünüyordu. Sofya'da, "Bulgarların çarı" diye tacı başına koymaya gelen Ferdinand, kendi yararına olarak Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek düşünüyordu. Avusturya'nın Bosna'ya el koymasını kabul etmek zorunda kalmasından çılgına dönen Sırbistan,

Makedonya üzerinde amaçlar besleyip avutuyordu kendini. Bir Giritlinin, Elefterios Venizelos’un yönetimi altındaki Yunanistan, bütün “Yunan toprakları”nı birleştirmeyi hedef diye saptamıştı kendisine.

Daha İtalyan-Türk savaşı patlamadan önce, belirginleşmeye başlamıştı tehdit. 1911 Nisanı’ndan başlayarak, Venizelos, Rusya’nın da desteğiyle, Bulgar Başbakanı Gu-eşof’a, iki ülke arasında bir anlaşma önermişti. Kısa bir süre sonra, bir Sırp-Bulgar anlaşmasının yandaşları, Rum patriğinden, bir Balkan gümrük birliği düşüncesi lehinde bir demeç elde ederek (1911 Kasımı), büyük bir zafer kazanmışladı. 1912 yılının başlarında, tahta mirasçı Prens Boris’in erginliğini kutlamak amacıyla Sofya’da düzenlenen şenlikler de, Osmanlı İmparatorluğu düşmanları arasında bir yakınlaşmanın işareti olarak grnmşlerdi.

Türkiye’nin hiç de hayrına yorulmayacak bu ilk kucaklaşıp pşmelerin arkasından, birden bir anlaşmalar yarışıdır skn etmişti. 1912 Martı’nda, İtalya-Türk bunalımı tam kıvamındayken, Sırbistan’la Bulgaristan bir antlaşma imzalamışlardı: Bu antlaşma, Makedonya’nın özerkliğini, -uygulanamaz olduğunun anlaşılması halinde de, -Osmanlılara karşı bir zafer olasılığına dayanmak üzere, oranın paylaşılmasını öngörüyordu. İki ay sonra (29 Mayıs 1912), ilk anlaşmayı bir Yunan-Bulgar bağlaşıklığı izlemişti: Söz konusu bağlaşıklığa göre, her iki lke, Makedonya sorununu bir yana bırakarak, Osmanlı saldırısı halinde, bir karşı-

lıklı yardımlaşma vaat ediyorlardı birbirlerine. Son olarak, sonbaharın başlarında, Karadağ da, önce Bulgaristan'la (27 Eylül), arkasından Sırbistan'la (6 Ekim) bir askeri sözleşme imzalayarak, Balkan koalisyonuna katıldı.

Bu tertibatın, olsa olsa Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tasarlanmış bir saldırıya varacağı gün gibi aşikârdı. Tehlikenin pek çabuk farkına varılmıştı İstanbul'da. Ancak, nasıl göğüslenmeliydi bu? 1911 yılının sonlarından beri, Türkiye'nin, hükümetin eylemini, -bir bölümüyle- felce uğratan yoğun siyasal çalkantılar içinde olduğu göz önünde tutulursa, daha da vahim görünüyordu durum. Fazla olarak, Osmanlı ordusu, alabildiğine yara alabilir görünüşteydi: II. Abdülhamit'in saltanatının son yıllarında içine düşmüş olduğu uyuşukluktan henüz çıkıyordu ordu ve -kadroların gençleştirilmesi, silahlanmanın modernleştirilmesi, strateji anlayışlarındaki değişiklik, vb. olmak üzere- bir yenileşme süreci içine girmiş bulunuyordu ve sona ermiş olaktan uzaktı bu süreç. Felaketlerin üst üste gelişi karşısında, Babıâli, en sıkışık olanına çare aramıştı: Elindeki bütün güçleri Makedonya'da bir araya getirebilmek amacıyla, İtalya ile barış görüşmelerine girişmişti; iki yıldan beri, imparatorluğun Batı sınırlarını tutuşturup yakan Arnavut ayaklanmasına son vermeye de çalışmıştı; son olarak, büyük devletler nezdinde girişimlerini çoğaltarak, daha az savaşçı duygular içine girmeleri için, Balkan devletleri üzerinde baskıda bulunmalarını istemişti onlardan. Ne var ki, çok geçti vakit; savaş arabası, yola koyulmuştu daha şimdiden.

Senaryo, her zamanki senaryodur: Osmanlı İmparatorluğu'nun hasımları, 30 Eylül 1912'de seferberlik ilan ederler; ertesi gün de, Türkler aynı önleme başvururlar. Hemen arkasından, Balkanlıların ultimatomu gelir: Babiâli'den, Makedonya'ya, İsviçreli ya da Belçikalı bir vali ataması; yerel yasama meclisleri kurması; bir Avrupalı komutanın emri altında jandarma güçleri oluşturması; büyük devletlerin elçileriyle büyük Balkan devletleri temsilcilerinin denetiminde olmak üzere, Berlin Antlaşması'yla vaat edilen reformların uygulanması istenmektedir. Dolambaçlı yollara başvurma denenir İstanbul'da: Gerekli reformları gerçekleştirmeye hazır olduğu söylenir hükümetin, ancak Osmanlı Parlamentosu toplanmadığı sürece, güvenceler verme reddedilir.

Davanın reddi midir bu?

Ne olursa olsun, bir araya gelmiş Balkanlılar, böyle yorumlar Türk yanıtını. Artık çatışmaları başlatmak için bir bahane bulmak kalır kendilerine sadece. 8 Ekim'de, bu bahane de bulunur: Karadağ, sınırdaki karışıklıkları kanıt olarak gösterip, kuzey Arnavutluk'la, Novipazar sancağına asker yollama girişiminde bulunur. Notafar, karşı notalar alınıp verilir. Büyük devletlerin temsilcilerinin katıldıkları bir diplomatik bale sergilenir; ne var ki, olaylarca aşılmış gibi görünen bir dilsiz oyunudur bu. Londra'da olduğu gibi Berlin'de de, beklemenin yeğlenmesi gerektiği düşünülür. Prusya yönetimi, bir müdahaleden önce, Balkanlar'ı savaşın

içine batmaya bırakmayı, İngiliz hükümetine nobranca önermeye kadar gidecektir. Ne var ki, tek başına kalmış da olsa, Osmanlı İmparatorluğu, kendini aşağılatıp horlatmaya kararlıdır. 17 Ekim’de, Sırp ve Bulgaristan elçileri, İstanbul’u terk etmek zorunda kalırlar. Aynı gün, savaş da resmî olarak ilan edilmiştir.

Osmanlılar için pek çabuk felakete dönüşür gelişmeler. Doğu Trakya’yı ele geçirip Edirne’yi kuşatan (ekimin sonları) Bulgarlar, kasımın ilk günlerinden başlayarak, Çatalca siperlerine ulaşırlar; orası ise, Osmanlı savunmasının İstanbul’dan önce son hattıdır. Yunanlılar da, Girit’i kendi topraklarına kattıklarını ilan ettikten ve öteki çeşitli adalara el koyduktan sonra, Epeiros ile Güney Makedonya’yı işgal edip, Selanik’i kıl payı Bulgarların elinden alırlar (8 Kasım). Son olarak, Sırlar, kuzey Makedonya ile Kosova’da iyiden iyiye yerleşirken, bağlaşıkları Karadağlılar da, Arnavutluk’ta İşkodra’yı kuşatırlar. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa’daki topraklarının hemen hemen tümünü yitirmiştir birkaç hafta içinde.

Öylesine umut kırıcıdır ki durum, 1912 Haziranı’nda “Halaskâr Zabitan”ın müdahalesinden beri iktidarda olan Hürriyet ve İtilaf, Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa’nın yeri ne, Osmanlı siyasetinin eski kurtlarından birini, İngiliz yandaşlığı ile tanınan Kâmil Paşa’yı geçirmeye karar verecektir. Bunalımın çözümü, büyük devletlerin ellerinde değil midir her zaman olduğu gibi? Yeni sadrazam, İngiliz dostları

ile ilişkiye geçme ve onlarla, Üçlü Anlaşma'nın Türkiye lehine bir müdahalede bulunmasını görüşmek çabası ile yüz yüze kaldığını görür birden. Bu girişiminden, İstanbul Limanı'na birkaç savaş gemisinin yollanması ve işler barış görüşmelerine vardığında Britanya'nın bir aracılıkta bulunacağı vaadini elde edecektir.

Vaat tutulur. 3 Aralık 1912 günü, Türklerle Bulgarlar, bir ateşkes imzalarlar Çatalca'da. İki hafta sonra da, bütün savaşanlar Londra'da, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın koruyuculuğunda, bir konferansta bir araya gelirler. Ne var ki, Balkanlıların istekleri öylesine ölçsüzdür ki, bu arabuluculuk pek etkili olmayacaktır. Yenenler, fethettikleri bütün toprakları olduğu gibi, Ege'deki adaları, Arnavutluk'u ve Edirne kentini isterler. Osmanlılar ise, ödünlerde bulunmaya hazırdırlar: Bir özerk Arnavutluk'un tanınması, Edirne ilinin batısındaki bütün toprakların terki, Girit'in Yunan Cumhuriyeti'ne katılmasına razı oluşturunlar. Ne var ki, kimi noktalarda, kesin bir tavır takınılır: Edirne kenti, Ege adaları Türklere kalmalıdır; bu toprakların, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olmuş olan Edirne'nin terk edilmesi konu dışıdır.

Elde ettikleri üstünlüğün gücüyle, iddialarından hiçbir noktada vazgeçmek istemez Balkanlılar. Çatışmaların geçici olarak durdurulmasından beri az buçuk umuda kapılan Osmanlılar ise, sert ve inatçı biçimde görüşmelerde bulunurlar. Bir çıkmazdır bu! Ne var ki Kâmil Paşa, Britanya

diplomasisinin yapmacıklarıyla uyutulup aldatılmayacak mıdır sonunda? Görüşmeler uzayıp giderken, İstanbul'da da kaygı ve kızgınlık artar günden güne. Kâmil Paşa, iktidara gelişinden beri, İttihatçı muhalefeti susturmak için elinden geleni yapmış olsa da, git gide daha şiddetli görünür bu muhalefet; Edirne'yi Bulgarlara teslim etmeyi istemekle suçlar hükümeti ve direnişi savunur hareketle. Aslında, hiç de nedensiz değildir bu kaynaşma; nitekim, özenle hazırlanmış bir hükümet darbesiyle sonuçlanacaktır. Gerçekten, 23 Ocak 1913 günü, "Babıâli Baskını" denen şey olur: 1908 devrimi kahramanlarından biri ve İttihat ve Terakki Komitesi'nin seçkin insanı Enver Bey, bir askeri birliğin başında olarak Nazırlar Heyeti salonuna girer ve elinde tabancası, Kâmil Paşa'yı görevinden ayrılmak zorunda bırakır.

Yeniden iktidardadır İttihatçılar; Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna değin de orada kalacaklardır. Ancak altı ay sürmüş olan liberal parantez kapanmıştır. Bununla beraber, öyle pek şenliğe olanak sağlayacak bir an değildir an. İttihat ve Terakki Komitesi'nin zaferi orta halli olur. Yeni hükümette, sadece üç İttihatçı vardır ve ılımlılıklarıyla tanınmıştır üçü de. Sadrazamlık, partiler üstü bir kişiliğe, Mahmut Şevket Paşa'ya verilir; paşa, Harbiye Nazırlığı görevini de üstlenir. Hürriyet ve İttilaf'ın üyeleri, "her türlü yersiz muhalefet düşüncesini terk etmeleri" koşuluyla serbest bırakılmışlardır. Dış tehlike karşısında, İttihat ve Terakki Komitesi, kutsal birliği yeğlemiştir sonuçta.

İttihatçı darbenin asıl hedefi, Kâmil Paşa hükümetinin,

Balkan koalisyonunun baskılarına boyun eğmesini önlemekti. Ne var ki, İttihat ve Terakki Komitesi'nin iktidara gelişi, durumu düzeltmek yerine, daha da ağırlaştıracaktır. Gerçekten, Londra Konferansı'nda, olaylar duyulur duyulmaz, temsilciler görüşmeleri askıya alır, kendi hükümetlerinin yeni talimatını beklemeye koyulurlar. Birkaç gün sonra da, özellikle Edirne'nin kimi mahallelerini terk etmeye ilişkin son Türk ödünlerine karşın, görüşmeler kesilir.¹³ Şubat'ta, onca korkulan şey olur: Bulgarlar, Edirne'yi bombardımana başlarlar yeniden ve Çatalca'da, Osmanlı savunmasının son hattını altüst etmeye çabalarlar.

Birkaç haftalık ateşkes, kendine gelme olanağı sağladı Türk ordusuna; bozgun, direnişe dönüşür. Ne var ki, Balkan koalisyonunun üstünlüğü pek açıktır yine de. Türk basını, martın ikinci yarısında, Çatalca'nın kahramanca savunulması üzerine başlıklar atsa da, kötü haberler çok daha ağır basar terazinin kefesinde: 6 Mart'ta, Yunanlılar Yanıya'yı almışlardır; 28 Mart'ta, Bulgar bombardımanlarıyla büyük bölümü yanıp yıkılan Edirne teslim olur; nisanın ortalarında, Karadağlılar, Arnavutluk'ta İşkodra'ya girerler. Sonuçta, yeni sadrazam Mahmut Şevket Paşa, gerçeği kabul etmek zorunda kalacaktır: Balkanlıların istekleri karşısında yerin dibine geçmek pahasına da olsa, barışı imzalamak gerekmektedir.

Mayısın sonlarından başlayarak, bu gerçekleşecektir. Yeniden Londra'da, Foreign Office'in yol göstericiliğinde

olmak üzere toplanır görüşmeciler. Ne var ki, bu kez uzamaz görüşmeler; görüşülecek büyük bir şey kalmamıştır çünkü. 30 Mayıs'ta, Türk temsilciler, İstanbul dolayında dar bir tampon bölge bir yana bırakılırsa, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Avrupa'daki bütün topraklarından yoksun kılan bir antlaşmayı imzalarlar. Üç aylık bir savaştan sonra, Mahmut Şevket Paşa hükümeti, Balkan devletlerinin bütün isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Hasılı, işin içinden sıyrılınmıştı. Gerçekten, aynı günlerde, Avrupa diplomasisinin akıllı fikri, imparatorluğun Asya eyaletlerini bölüşmekti. Şimdilik, savuşturulabilmiştir bu. Öyle de olsa, Osmanlı kamuoyunun gözünde, Londra Antlaşması'nın imzalanması, ağır bir başarısızlıktan başka bir şey değildi. Hürriyet ve İtilaf için bir fırsattır bu: Nitekim İtilaf, Kâmil Paşa'nın öncülüğünde, görünüşe göre İngilizlerin desteğiyle, bir karşı darbe hazırlıyordu bir süreden beri.

Komplo önceden sezilip önlenmiş ve eski sadrazam, sürgünde bulunduğu Kahire'den dönüşünde göz altına alınmış da olsa, liberaller, tasarılarını gerçekleştirmeyi denemek için, durumdan yararlanmakta geri kalmayacaklardır yine de. 11 Haziran'da Londra Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç gün sonra ve kamuoyundaki kızgınlığın doruğunda olduğu bir dönemde, Mahmut Şevket Paşa, Babıâli'ye gitmek üzere Harbiye Nazırlığı'ndan çıktığı bir sırada, yol ortasında öldürülür. Birkaç ay önce İtihatçılara ik-

tidarı ele geçirme olanağını sağlamış olan hükümet darbesinin öcünü alma arzusundaki darbecilerin programında, bir dizi başka cinayetler de vardır. Ancak, İttihat ve Terakki Komitesi'nin kumanda mevkilerinde tutunma yolundaki kararlılığını göz önüne almadan yapılmıştır hesaplar. Sır, sıkı sıkıya gizlenmediği için, darbe girişimini ezmek kolaylaşacaktır o ölçüde de. Sadrazama karşı saldırı duyulur duyulmaz, şu bir dizi bastırıcı ve cezalandırıcı önlemler alınır: Sıkıyönetim ilanı, muhalefet liderlerinden çoğunu tutuklama ve sürgüne yollama, hükümetin siyasetine hasım gazetelerin yayımını yasaklama, on altı kişinin ölüme mahkûm edilmesi, ki bunlardan biri, sultanın -evlilik yoluyla- yeğenlerinden biri olan Salih Paşa'dır, öteki de liberal akımın ünlü düşünürü Prens Sabahattin Bey'dir ve Prens ele geçirilemez. Muhalefetin önüne böylece geçilince, İttihat ve Terakki Komitesi için, iktidardaki durumunu sağlamlaştırma, olan bitenden yararlanmaktan başka hiçbir şey kalmıyordu geriye. Öldürülen sadrazamın yerine, komitenin içinden gelen ve Mısır Hidivi Muhammed Ali'nin torunlarından biri olan Sait Halim Paşa getirilir; öteki birçok İttihatçıya da nazırlıklar verilir. Hürriyet ve İtilaf, etkinliklerini sürdürmede -kuramsal bakımdan- serbest kalmış olsa da, bütün muhalefet partilerinin fiilen ortadan silinmiş bulunması, rejime rengini veriyordu daha şimdiden.

Türkiye, bir diktatörlükle donanmıştı!

Ülkede siyasal yaşamın bu yeni dönemi, oldukça el-

verişli koşullarda başlayacaktır. Gerçekten Balkanlar'da, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yana esmeye başlamıştı rüzgâr. Londra Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ertesinde, Balkan koalisyonuna katılmış olanlar, fethedilmiş toprakların bölüşülmesinde anlaşmayıp birbirlerini yiyorlardı. Bulgarlar, Selanik'in Yunanlılarca alınmasını bir türlü kabullenemez durumdaydılar; Yunanlılar ise, askeri çabalarının yeterince ödüllendirilmediği düşüncesindeydiler ve vardıkları noktadan daha ileriye, Epeiros'la Batı Trakya'ya yayılmayı istemişlerdi. Daha da sert bir uyuşmazlık, Bulgarlarla Sırplar karşı karşıya getiriyordu: Sırplar, bağlaşıkları Karadağlılarla birlikte, Arnavutluk'un bir bölümüne el koymayı umut etmişlerdi. Ne var ki, büyük devletler, farklı bir karara varmışlar, Arnavut milliyetçilerini tatmin etmeyi yeğlemişlerdi: Bu milliyetçiler, ülkelerinin kurtuluşu için mücadele ediyorlardı yıllardan beri ve Londra Konferansı'nda bağımsız Arnavutluk'un ilanını (12 Aralık 1912) desteklemişler, barış kurulduğunda da, Sırbistan ile Karadağ'ı, bölgeden askerlerini çekmeye zorlamışlardı. Bu koşullarda, başka yerlerde karşılık arayıp bulma söz konusu idi Sırplar için. Belgrad hükümeti, Yunanlıların desteğiyle, Makedonya'nın büyük bir bölümünü ele geçirmeyi düşünüyordu. Bu ise, Bulgarları zıvanadan çıkaracak bir şeydi; çünkü Bulgarlar, Sırbistan'ın istediği toprakların, hukuk bakımından kendilerine düştüğü görüşündeydiler. Roman-ya, savaşın dışında kalnış olsa da, dile getirdiği birtakım

istekler vardı: Bulgaristan öylesi büyüdüğüne göre, o da Tuna üzerindeki Silistre yöresini, karşılık olarak alma düşüncesindeydi.

Bütün bu anlaşmazlıklar, Balkanlar'daki güçler dengesini İyiden iyiye değiştiriyor ve bir oç alma umudunu veriyordu Osmanlılara. Gerçekten, pek çabuk somutlaşacaktır gelişmeler. Haziran ayının sonlarından başlayarak Bulgarlar, elde ettikleri toprak kazanımlarının her yandan tartışılır olduğunu görmekten kızmış bir halde, dünkü bağlaşıkları Sırbistan ile Yunanistan'a karşı birden saldırıya geçiyorlardı; diplomatik görüşmelerle elde edemediklerini zorla söküp almanın umudu içindeydiler bunu yaparken.

İkinci Balkan Savaşı, birincisinden çok daha kısa olacaktır; sadece bir on beş gün kadar sürecek ve girişiminin tehlikelerini hiç de iyi hesaplayamamış olan Bulgaristan'ın yenilgisi ile sonuçlanacaktır. Türkiye, daha önce yitirdiği toprakların bir bölümünü geri almak için durumundan yararlanabilecek miydi? İstanbul hükümeti duraksamalı idi başlarda; sonucu belirsiz bir serüvene sürüklenmenin korkusunu taşıyordu. Ne var ki, kamuoyunun bağırıtı ve çağırıtısına dikkat eden İttihat ve Terakki Komitesi'nin baskısıyla, Babiâli, ordusuna ilerleme emri verdi sonunda; 22 Temmuz 1913'te, simge kent durumundaki Edirne geri alındı.

Oturup barışı görüşmek kalıyordu şimdi. 10 Ağustos 1913'te imzalanan -ve daha sonra bir dizi başka anlaşmalarla tamamlanan- Bükreş Antlaşması, Balkan toprakların-

da yeni bir bölümlemenin temellerini atıyordu: Yunanistan, bütün bir Epeiros'u elde ediyor ve Ege çevresinde, Kavala yöresini de içine alan geniş bir kıyı şeridi boyunca genişliyordu; Sırbistan, Kuzey Makedonya'nın büyük bir bölümünü kendine ayırıyordu; Karadağ, Novipazar ilçesine el koyuyordu; fethettiklerinin çoğundan yoksun kalan Bulgaristan, Doğu Makedonya'nın kimi bölümlerini elinde tutuyordu yine de; Osmanlı İmparatorluğu da, Edirne'nin ve Meriç'in doğusundaki toprakların kendisine tanındığını görecektir çok geçmeden (29 Eylül 1913 tarihli Türk-Bulgar antlaşması). Bütünıyla bakıldığında, taraflardan hiçbirinin gözü iyice doymuş değildi; ancak, Makedonya sorunu geçici olarak kapanmıştı yine de. Avrupa'daki topraklarının çoğunu yitirmiş olan Türkiye, uyuşmazlığın asıl kaybedicisi durumundaydı doğaldır ki. Bununla beraber Edirne ile Doğu Trakya'yı geri alarak, esaslı bir avuntu payı elde edebilmişti en son anda.

Bir savaştan ötekine;

İttihat ve Terakki Komitesi'nin eylemi

Ağustos 1913 - Ağustos 1914: Dramatik kısalıkta iki savaş arası bir dönemdir bu. Bu birkaç ay boyunca, Osmanlı İmparatorluğu, yaralarını sarmakla uğraşacaktır özellikle. Bununla beraber, İttihatçılar, artık liberal muhalefetten yakalarını sıyırmış ve iktidarın tam sahibi olarak, ülkeye ye-

ni yaşam yollarını açmak için durumlardan yararlanacaklardır da. İmparatorluk, Balkan uzlaşmazlığından, kolu kanadı kırılmış, bitkin ve kansız, insan ve mali kaynaklarının önemli bir bölümünden yoksun bir halde çıkmıştı. Şimdi, onu yeniden kurmak söz konusuydu; ancak, çatışmalar başlamadan önceki temellerden iyiden iyiye farklı temeller üzerinde olacaktı bu kuruluş.

Jön Türk Devrimi, atılıma geçiyordu sonunda.

Bu dönem boyunca, o tarihe değin İttihat ve Terakki Komitesi'nin siyasal eylemine yön vermiş olan Osmanlıcılık ideolojisinin iskartaya ayrıldığı görülecektir özellikle. İmparatorluk, Balkan eyaletlerinden yoksun kaldığı günden beri, etnik ve dinsel bakımdan, geçmişte olduğundan çok daha az ayrışık bir bütün oluşturunuyordu. Osmanlı toprağının birçok noktasında, hele hele İstanbul'da, İzmir yöresinde, Karadeniz kıyıları boyunca ve Anadolu'nun doğu illerinde, Yahudi ve Hristiyan olmak üzere, önemli "azınlık" toplulukları bulunuyordu hâlâ. Ne var ki, Müslüman ögeler, özellikle de Türkler ve Araplar, nüfusun öteki ögelerine oranla, alabildiğine baskın durumdaydılar artık. Bu koşullarda, İttihatçıların, bütün stratejilerini yeni baştan düşünmeye gitmeleri doğaldı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, oldukça uzun bir süredir, Osmanlıcılık, çırpınıp durmaya başlamıştı. 1908 yılının son aylarında, Jön Türk rejiminin uğradığı ilk yenilgilerden başlayarak, imparatorluktaki bütün halkların kardeşçe bir arada yaşamalarını savunanların, bu düşünceye

sırt çevirip Türk ulusunu yüceltmeye doğru yöneldikleri görülmüştü. Balkan savaşının ertesinde, daha yoğunlaşacaktır bu eğilim. Milliyetçi kulüpler ve dergiler artan bir rağbet kazanacaklardır. Özellikle *Halka Doğru* dergisinin yaydığı halkçılık, hele hele aydınlar arasında, gitgide daha çok yandaş toplayacaktır; bu aydınlar, gitgide daha büyük bir heyecanla pantürkizme doğru da çevireceklerdir yüzlerini. O günlerin felaketlerine çare olsun diye, İttihat ve Terakki Komitesi'nin yöneticileri, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti* ve *Türk Gücü* gibi, ordu disiplini ve yapılanışına sahip çeşitli kuruluşların ortaya çıkışını destekleyeceklerdir. Hükümet de, eğitimde “Türkleştirme”ye büyük bir önem verecektir; bunda, ulusal uyanışın temel koşullarından birinin söz konusu olduğu görüşündedir çünkü.

Tam bir ilerleme içindeki bu milliyetçiliğin, iktisadi bir yanı da vardır. Türkiye'nin, bağımsızlığını sağlamak için, Avrupa kapitalizminin boyunduruğunu kırması ve ekonomisinin çarklarına egemen olmanın araçlarını elde etmesi, öyle yeni bir düşünce değildir pek. Bununla beraber, 1912-1913 yıllarındaki olayların yol açtığı çarpıcı iklimdedir ki, bilinçlerde kökleşecektir bu tema. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ya da Tekin Alp gibi, İttihatçı rejimin ideologları, kapitülasyonların ve imparatorluğa Batı nüfuzunun kötülüklerine karşı çıkmakla yetinmeyeceklerdir; yüksek Avrupa maliyesinin bir parçası olabilecek ve ülkenin iktisadi yazgısını eline alabilecek yetenekte bir “ulusal burjuvazi”nin oluşumu davasını savunacaklardır. Örneğin, 1914 Nisa-

nı'nda Akçura'nın kaleminden şunlar okunacaktır: “Çağdaş devletlerin temeli, burjuvazidir; modern büyük devletler, sanayi, ticaret ve banka burjuvazisine dayanarak oluştu. Türk ulusal uyanışının, Osmanlı Devletinde Türk burjuvazisi, doğal kalkınışında büyük engellerle karşılaşmazsa, Osmanlı Devleti, sağlam ve kararlı bir gelişme sağlayacaktır.”

Bu ulusal burjuvazi için, aynı Akçura daha sonra şunları yazacaktır: Söz konusu burjuvazi, “en azından Türk olmayan Osmanlılarla rekabet etmelidir”. Ancak, nasıl yaratmalı bu ulusal burjuvazi? Geleceğin girişimcilerini çoğu kez kendi safları arasından seçen İttihat ve Terakki Komitesi, hareketsiz sermayeyi iş alanlarına çekmek, taşınmaz eşyanın değerini arttırmak ve genel olarak, ticaret ve sanayi etkinliğini yüreklendirmek amacıyla, kanunlar çıkarmaya çalışacaktır. Böylece hükümet, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından az önce, yerli üreticiler yararına, özellikle devlet siparişlerinde öncelik kazanmaları için, bir dizi önlem getiren bir sanayiye yüreklendirme kanunu yayımlayacaktır.

Ne var ki, ekonominin bu “millileştirilme”si, hemen ertesi günü gerçekleşecek değildir. İktisadi kalkınma yolunda umutsuz bir çabanın -Balkan savaşları pahalıya mal olmuştu ve için için oluşan yeni bir uyuşmazlığı göğüslemeye de hazırlanmak gerekiyordu- içine giren İttihatçılar, bağımsızlık heveslerine karşın, eskisi gibi borç alma ve ülkeyi yabancı yatırımlara açma yollarına başvurmayı sürdürürler. 1913 ve 1914 yılları, birçok borç alımına sahne olur böylece; bunlardan birinin tutarı yirmi iki milyon Türk Lira-

şı'dır ki, Avrupa maliyesinin, 1875 iflasından beri Osmanlı İmparatorluğu'na vermediği en büyük meblağdır. Aynı dönemde, Babiâli; İtalya, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya ile iki yanlı bir dizi görüşmelere de girişir: Demiryolları ve öteki ayrıcalıklar (limanlar, bayındırlık işleri, belediye hizmetleri, vb.), yabancı girişimcilere ucuz fiyatta -güle oynaya- satılır ve imparatorluğun, büyük devletlerin sızmasına terk edilmiş iktisadi etkinlik alanları halinde paylaşılması -umursanmadan- kabul edilir ve karşılığında da, kapitülasyonlar rejiminde, özellikle de vergi alanında hafif düzeltmelere gidilir (gümrük haklarında yüzde 4 bir arttırma olurken, *temettü*, pul ve giriş vergisi olmak üzere, üç vergiyle ilgili Osmanlı kanunu, yabancı uyruk ve mallara tam olarak uygulanır).

Fransa ile 9 Nisan 1914'te imzalanan bir anlaşma, emperyalist dinamik karşısında Osmanlı güçsüzlüğünün pek anlamlı bir örneğidir: Fransa, özellikle Suriye'de olmak üzere, birçok demiryolu dalını kurma hakkını elde eder bununla; Karadeniz'de ve Suriye kıyılarında birçok limanlar (Yafa, Trablus, Ereğli, İnebolu, Hayfa) kendisine bırakılır; Babiâli, Fransa'nın özel bir paya sahip olduğu bütün alanlarda onu yeğleyeceğini garanti eder. Buna karşılık, Türkiye, gümrük haklarını arttırabilecek ve Fransız tacirlerini çeşitli vergi ve harçlara tabi tutabilecektir; "Kapitülasyonlar rejiminin gözden geçirilmesi olasılığı" konusunda bir vaat bile koparır Fransa'dan; son olarak, anlaşma metni, birçok borç almaları öngörmektedir ve içlerinden biri de bü-

yük bir istikrar borç alımıdır (22 milyon Türk Lirası tutarında bir borç alma söz konusudur ki, az sonra Osmanlı Bankası aracılığıyla gerçekleşecektir bu). Bu anlaşmanın imzalanması sırasında, kimi Fransız gazeteleri, geleneksel Fransız-Türk dostluğunu kutlayacaklardır ayak çabukluğuyla. Ne var ki ötekiler, daha nobranca şeyler söyleyeceklerdir: *I'Humanité*, “Avrupa kapitalistleri, Asya Türkiye’si’ni paylaşmayı görüşüyorlar” derken, *I’Action Française* şöyle konuşacaktır: “İktisadi ve demiryolları ile ilgili sorunlar görünüşü altında, Asya Türkiye’si’nin nüfuz bölgeleri halinde gerçek bir paylaşımı söz konusu aslında.”

Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük devletlere gitgide artan bu bağılanışı karşısında, İttihat ve Terakki Komitesi’nin milliyetçiliğinin kıymeti harbiyesi nedir? Kuşkusuz, fazla değil! Ne var ki, Türkiye’nin sarılabileceğini düşündüğü nadir cankurtaran simitlerinden biri olarak görünmektedir en azından.

Bu iki savaş arası yıllarda, İttihatçı hükümetin önünde açılmış benzer bir başka kurtuluş çaresi de, İslam dayanışmasına başvurmaktır. Balkan savaşları, Bizans’ın yıkıntıları üzerinde sultanların kurdukları çok-dinli imparatorluğa son vermişti hemen hemen. Bu koşullarda, Osmanlı Devleti’nden kalan ne ki var kurtarmak için, İslamın yeşil sancağını açmak ne diye düşünülmeyecekti? Pragmatik düşüncede olan İttihatçılar, bu doğrultuda harekete geçmekten geri durmayacak; vaktiyle, ama oldukça benzer ne-

denlerle, Sultan II. Abdülhamit'in yaptığı gibi, Türk-Arap yakınlaşması kartını oynayacaklardır özellikle.

Bununla beraber, Arap eyaletlerini Osmanlı davasına bağlamak için, bütün Müslümanların birliğine çağrıda bulunup durmak yetmiyordu. Bir yarım yüzyıldan fazla bir zamandan beri, gitgide artan bir şiddetle, oralarda kendini gösteren idari, mali ve kültürel özerklik özelemlerini yansıztırıp etkileri azaltarak işe girişmek gerekiyordu. Bir başka deyişle, Arap milliyetçiliğine ödünlerde bulunmak yerinde olurdu; Jön Türk devriminin ertesinde kurulan yığınla derneğin-yaydığı bu milliyetçiliğin sloganları, gitgide daha tehdit edici oluyordu.

Osmanlı hükümetinin Araplar yararına en anlamlı hareketi, 1913 Martı'nda geçici iki kanun yayımlamak olacaktır ki, eyalet idaresine önemli değişiklikler getirmektedir ikisi de. 9 Mart tarihli olan ilki, karmaşık yerel mali mekanizmayı yeniden örgütlüyor ve eyalet bütçelerine geniş ölçüde bağımsızlık sağlıyordu; milliyetçilerin temel isteklerinden biri de yerine getirilmiş oluyordu böylece. 26 Mart'ta çıkarılan ikinci kanun ise, yerel olarak seçilenlerden oluşan ve pek geniş yetkilerle donanan bir genel meclis kuruyordu her eyalet düzeyinde. Bu eyalet meclislerinin başına, Dahiliye Nazırlığı'na bağlı bir yönetici de geçirilmiş olsa, yerel idare, özerklik benzeri bir durumdan yararlanıyordu artık. Bunun sonucu olarak, 1912 yılında Kahire'de kurulan Yerel İdare Partisi (*Hizb al-Lamarka-ziyyah al İdariyyah al-Uthmani*) militanları gibi, hükümetten, Arap eyaletlerine

self-government hakkını tanımasını isteyenlerin ayaklarının altına karpuz kabuğu konmuş oluyordu hiç kuşkusuz.

Bu el uzatma siyasetinin kültürel görünüşleri de olacaktır. Böylece hükümet, özellikle yeni ortaöğretim kurumları açarak ve Medine ile Kudüs'te Arap-İslam üniversiteleri kurulmasını Suriye ve Mısır'da isteyenlere kulak vererek, Arap eyaletlerinin eğitim düzeyini sağlamlaştırmaya çalışacaktır. Buna koşut olarak, dil alanında, Türkleştirme çabasına pek aykırı da düşse, okullara ve kimi devlet dairelerine Arap dilinin -hissedilir ölçüde- sokuluşu eşlik eder. İttihat ve Terakki Komitesi'nin sözcüsü *Tanin*'de, 1913 Nisanı'nda, bu sorun üzerine yayımlanan bir yazı, dönemin iklimi hakkında iyi bir fikir veriyor. Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in kaleminden şunlar okunuyor orada: "Türkiye, Müslüman bir ülkedir; kendi dinsel dili olan Arapça için, nasıl olur da bir tiksinti duyabilir? Arapçaya olan düşmanlığın İslama karşı düşmanlıkla atbaşı gideceği anlaşılmış değil mi? Arapçayı seviyoruz, çünkü Kuran'ın ve Peygamber'in dilidir o. Arapçayı seviyoruz, çünkü İslam uygarlığı bu dilden ayrılamaz durumdadır. (...) Osmanlı hükümeti, iyi yönde bir adım attı; ancak atılması gereken daha başka adımlar da var. Arapçayla, yalnız konuşulduğu yörelerde değil, başka her yerde de ilgilenmeli. Hükümet, İmparatorluk içindeki milyonlarca Arap uyruğu nedeniyle değil, o imparatorluğun bir Müslüman devlet olması nedeniyle de yapmalıdır bunu."

Son olarak, şunu düşünmenin de haklı nedenleri var-

dır: İttihat ve Terakki Komitesi, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra, büyük ölçüde Arap kamuoyunu kazanmak amacıyla ki, sadrazamlığa Sait Halim Paşa'yı getirdi. Ünlü Muhammet Ali'nin torunlarından olan Sait Halim, ateşli bir İslamcı idi ve Arap dünyası ile sıkı ilişkiler içindeydi. Jön Türk döneminin en uzununu olan bütün sadrazamlık süresi boyunca, İttihatçı hareketin Arap siyasetini yönlendirdiği görülecektir onun; İttihat ve Terakki Komitesi ile uzak eyaletlerde bağımsızlık düşü görenler arasındaki gerginliği giderme girişiminde, kişisel saygınlığını kullanarak yapacaktır bunu.

Babıâli'nin girişimleri, Araplarca alabildiğine iyi karşılandı genellikle. Böylece, 1913 yılı Haziranı'nda, Paris'te, Arap Cemaati'nin (*al-Djamiyah al-Arabiyyah*), Yerel İdare Partisi'nin desteğiyle düzenlediği önemli bir kongre sırasında, söz konusu partinin başkan yardımcısı İskandar Ammun, şunları belirtecektir: “Arap ulusu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak istemiyor (...). Tek istediği onun, bugünkü yönetim biçiminin, imparatorluğun çeşitli öğelerinin gereksinmeleriyle daha bağdaşır bir sisteme yerini bırakmasıdır”. Birkaç hafta sonra, Fransız başkenti, İttihat ve Terakki Komitesi'nin genel kâtibi Mithat Şükrü ile en gözde Arap milliyetçi yöneticilerinden birinin, Yerel İdare Partisi Başkanı Rafik al-Azim arasında gözcü kardeşlik gösterilerine sahne olacaktır. Bu yeni kavuşmalardan, Araplar karşısındaki elâçıklıklarını bir araya getiren bir anlaşma tutanağı çıkaracaktır: İttihat ve Terakki Komitesi, *self-gover-*

ment ilkesine dayanan reformlara gireceğini vaat ediyordu orada; Arap eyaletlerindeki ilk ve ortaöğretimde, eğitim, yerel dilde olacaktı artık; askere çağrılanlar, askerlik hizmetlerini yerinde yapacaklardı; hükümette, en azından üç Arap nazır bulunacaktı; çeşitli nazırlıklarda, kimi mevkiler Araplara ayrılacaktı; son olarak, devlet yönetiminin bütün resmi belgeleri, Arapça yazılacaktı.

Tam bir balayına dönüşen bu Türk-Arap dostluk ve kardeşlik gösterileri çoğalırken, birkaç olay karışık bir geleceğin belirtisi durumundaydı yine de. Bu pürüzlerden en ciddişi, Basra ve Bağdat eşrafının, 1913 Ağustosunun sonlarına doğru yerel idareye ilişkin yeni hükümet kararlarına karşı yürüttükleri şiddetli kampanya olacaktır. Basra Reform Komitesi Başkanı Seyyit Talip Bey'in yönlendirdiği karşıcılar, telgraflar çekerek, kanunun değiştirilmesini ve eyaletlerin daha da geniş özerkliği yararına önlemler alınmasını isteyeceklerdir. 1914 yılı başlarında, bir başka ciddi olay olan Aziz Ali Mısırî'nin tutuklanması, bir kez daha gösterecektir ki, çözülmüş olmaktan uzaktı Arap sorunu. *Al-Ahd* (Bağlaşma) diye adlandırılan milliyetçi bir derneğin kurucusu olan Aziz Ali, Türk karşıtı çeşitli ayaklanma hareketlerinin örgütüne -görünüşe bakılırsa- 'Hidiv'in desteğiyle karışmıştı. Çok daha bayağı bir bahaneyle -Libya savaşı süresince 20 bin Türk Lirası'nı zimmetine geçirmekten- tutuklandıktan sonra, sadece birkaç hafta kalacaktır hapisshane. İttihat ve Terakki Komitesi'ne karşı kimi Arap milliyetçilerinin güven-sizliğini beslemeye hayli yetecektir bu.

Bu güvensizlik, oldukça yerindeydi aslında; çünkü, İttihat ve Terakki Komitesi, davasına kazanmak istediği insanlara liberal bir çehre göstermeye gayret ederken, Jakobenzimle yoğrulu otoriter ve merkeziyetçi bir kuruluş olarak ortaya çıkıyordu gitgide. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin hemen arkasından bütün muhalefet güçlerinin ortadan kaldırılması, iktidarın çoğu iplerini çeken bir tek parti haline getirmişti onu. Örgütün yıllık beşinci kongresi, 1913 Eylülü'nde İstanbul'da toplandığında, biraz daha belirginleşecektir gelişmeler. Gerçekten, bu kongre ile, İttihat ve Terakki Komitesi, karmaşık bir yapıya bürünecektir: Alabildiğine mertebeli, dallarını kırsal kesimde kasabalara değin uzatan bir yapıdır bu. Bu örümcek ağının merkezinde, yirmi üyeden oluşan bir Genel Meclis (*meclis-i umumî*) bulunuyordu ve partinin başkanı da o üyeler arasındaydı; bir de, bir genel kâtibin otoritesi altındaki on üyeden oluşan bir Merkez Komitesi (*merkez-i umumî*) ile bir yarım düzine üyeden meydana gelen sekreterlik (*kalem-i umumî*) vardı. Bu üç makamın görevleri arasında, partinin parolalarını hazırlayıp, onları İttihatçıların kurmayı başardıkları -her yöne doğru genişleyen- bütün örgüt çarkları arasında dolaştırmanın yanı sıra, parlamentoyla Babîâlî'nin etkinliklerini yakından denetlemek de vardır.

Bir bakıma kolay bir iştir bu. Rejime karşı olanlar sessizliğe mahkûm edildiklerinden, İttihat ve Terakki Komitesi, ülkenin siyasal yaşamını istediği gibi yönetmekte serbestti hemen hemen. Böylece, 1914 ilkbaharından başla-

arak, 1913-1914 kışında seçilmiş ve aşağı yukarı hepsi de İttihatçı hareketin içindeki milletvekillerinden oluşmuş bir döküntü parlamento bulunacaktır elinin altında. Pek kısa bir süre sonra da, bütün nazırlıkların ve özellikle, önemli bir görev olan şeyhülislamlığın denetimini ele geçirecektir ve bu sonuncu görev, 1914 Martı'nda, Ürgüplü Mustafa Hayri Bey'e verilecektir; yeni şeyhülislam ise, dinsel sorunlar hakkında kimi bilgilere sahip olsa da, ön sırada bulunan Müslümanları geleneksel kökenli olan tutucu çevreden pek uzak bir kişiliğe sahiptir. O dönemde İstanbul'da görevli İngiliz elçisinin bir tanıklığına inanmak gerekirse, İttihat ve Terakki Komitesi, 1913 yılının sonlarına doğru ya da 1914'ün başlarında, bütün hoşnutsuzların gelip buluştukları bir yer olan sultanın sarayındaki etkinlikleri düzenlemekle görevli bir gizil komisyon kurmuş olmalı.

Her yerde hazır ve nazır tek partisiyle, muhalefet sıralarının olmadığı parlamentosuyla, tek renkli hükümetiyle, susturulmuş kamuoyuyla, İttihatçı rejim gerçek bir diktatörlüğün çoğu niteliklerini sergiliyordu. Ne var ki, diktatörsüz bir diktatörlüktü bu. Kimi insanların, iktidarın büyük bir bölümünü yavaş yavaş tek elde topladıkları görülüyordu kuşkusuz. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, Avrupa basını, Dahiliye Nazırı ve geleceğin sadrazamı Talat, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dan oluşan bir Jön Türk "üçlü yönetim" in (triumvira) bile sözünü etmekten hoşlanacaktır. Bununla beraber, ne İtilaf devletlerinin propaganda servislerinin alabildiğine düş-

ledikleri bu “üçlü yönetim”, ne İttihat ve Terakki Komitesi’nin yönetici çekirdeğini oluşturan bir yirmi kadar insanın arasındaki -önde gelen- herhangi bir başka kişilik, devlet işleri üzerinde, denetimsiz bir egemenlik kurmayı asla başaramayacaktır. İttihatçı hareketin işleri yönlendiren başlıca güçlü adamı olan Talat, dönemin en göze çarpan siyasal kişiliği ve otoritesi, İttihat ve Terakki Komitesi’nde olduğu kadar hükümet çevrelerinde de en az tartışılır insanı olarak sivrilir. Bununla beraber, o bile, rejimin öteki güçlü adamlarıyla iktidarı paylaşmak zorunda kalacaktır.

Bir parti diktatörlüğü müdür bu?

Bir yârân topluluğunun diktatörlüğü demek daha doğru olacak kuşkusuz. Bu topluluğa katılanlar, oldukça değişik ufuklardan çıkıp gelmişlerdir ve komite ile hükümette çeşitli kilit mevkileri aralarında bölüşmektedirler. Onların arasında, “üçlü yönetim”in sahiplerinin yanı sıra, ancak 1918 yılında gölgeden sıyrılıp Maarif Nazırı olacak olan, bir tür perde arkasındaki gizli el durumundaki Doktor Nâzım; İttihatçıların casusluk, propaganda ve karışıklık amacıyla kurdukları siyasal nitelikteki bir “özel örgüt”ün (*Teşkilat-ı Mahsusa*) başına 1914’te geçecek bir başka hekim, Doktor Bahaeddin Şakir; çeşitli konuların yetenekli yazarı olup pek çabuk hareketin başta gelen ideologu sırasına yükselen Ziya; 1906’da Selanik şubesinin de kuruluşunda emeği geçen, İttihat ve Terakki Merkez Komitesi’nin yerinden oynatılmaz sütunlarından biri durumundaki Midhat Şükrü; savaş sırasında, kendisine, o nazik -ve pek de ka-

zançlı!- İaşe Nazırlığı makamı bırakılmış olan, İstanbul Milletvekili Kara Kemal gibi insanlar; *Tanin*'in başyazarı Hüseyin Cahit, İttihatçı kabinelerin çoğunda Maliye Nazırlığı'na getirilmiş Mehmet Cavid, komitenin içinde -kulislerde- belli bir rol oynayacak olan nadir azınlıklardan biri, Emmanuel Karasu gibi daha başkaları da vardır.

Öyle de olsa, bu oldukça dar grubun arkasında, dinamik ve güçlü bir parti vardı; onun da arkasında sağlam bir halk tabanı. Bütün tek partiler gibi, İttihat ve Terakki Komitesi, birbirinden farklı eğilimleri barındırıyordu bağrında: Parolalarının toplayıcı ve görece bulanık niteliği buradan gelir; kitleler nezdinde büyüyen başarısı da bunun sonucudur. İttihatçılık, siyaset sahnesinde görüldüğü andan başlayarak, seferber edici değerlere bel bağlayabildi. Başlarda, Osmanlıcılık atına sarıldı dört elle; sonra ulusu, halkı, İslam kardeşliğini yüceltmeye çevirdi yüzünü. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1908'den beri arka arkaya uğradığı durumlardan, ulusal birlik için bir maya ortaya çıkarmayı başardı. Bu İttihatçılık çevresinde geniş bir anlaşma yaratma hedefine dönüktü bütün stratejisi; 1914'te, alabildiğine ulaşılmıştı bu amaca.

Bununla beraber, Türk olmayanlar, hemen hemen dışında bırakılmışlardı bu anlaşmanın artık. İttihat ve Terakki Komitesi, Araplarla flört etse ve saygın üyeleri arasında imparatorluğun doğu eyaletlerinden gelen birçok kişilik bulunsa; Hristiyan azınlıklarla, özerklik, hatta bağımsızlık özlemi, Osmanlı Devleti'nin bundan böyle göğüsleye-

ceği başlıca sorunlardan birini oluşturan özellikle Ermenilerle olan teması sürdürmeye çalışsa da, komitede kendisini gerçekten bulan tek millet Türk milleti idi. Anlamı şu idi bunun: Osmanlı aydınlarının yarın yüzyıla yakın bir süredir onca coşkuyla savundukları, İmparatorluğun çeşitli toplulukları arasındaki birlik ve kardeşlik ülküsü, Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde, resmi söylevleri süslemeye has, kof bir dogmadan başka bir şey değildi artık. Türkiye, tam anlamıyla bilincine varmadan bu gerçeğin, İttihat ve Terakki Komitesi'nin yönetiminde, ulusal devrim yoluna gelip girmiş bulunuyordu daha şimdiden. Öyle de olsa, bir devrimdi ki bu, kıvamını bulması için, savaşın acı ve dehşetlerini de görüp tatması gerekiyordu.

Birinci Dünya Savaşı: Olayların çarkı

1914 yılının Temmuzu!

Ültime tomlara dönüşen diplomatik notaların, seferberlik emirlerine dönüşen öç alma demeçlerinin arkasından, bir savaş sarhoşluğuna bırakır Avrupa kendini; Saraybosna'da patlayıp Ardişük Franz-Ferdinand ile eşinin ölümüne malolan birkaç tabanca kurşunu, barutluğu havaya uçurmaya yeter. Büyük devletlerin koşar adım gittikleri genel yangında, Babiâli'nin tutumu ne olacaktır? Soru, bütün Dışişleri çevrelerinin kafalarına takılıp kalır; çünkü, Osmanlı İmparatorluğu, kısa bir süre önce Balkanlar'da uğradığı başarısızlıklardan alabildiğine zayıflamış da olsa, güçler

dengesinde önemli ağırlığıyla etkili olabilir hâlâ. Geniş topraklara yayılmaktadır, Boğazlar'ı denetlemektedir ve bir gençleşme süreci içinde olan ordusu, hiç de savsaklanacak şeyler değildir. Öte yandan, halife sultanın önemli bir koz vardır elinde: Müslüman dünyada -dinsel bir öz taşıyan- bir manevi saygınlığa sahiptir; büyük sömürgeci devletlere bağımlı hale gelmiş topraklar da içindedir bunun.

İstanbul'da, kamuoyunun hatırı sayılır bölümü ile İttihat ve Terakki Komitesi üyelerinin çoğu, İtilaf devletleriyle bir yakınlaşmaya yatkın görünürler. Hareketin liderlerinden biri olan Cemal, Fransızlara, kurallara uygun bir bağlaşma önermeye kadar gitmiştir; Paris ve Londra da, bir Osmanlı yansızlığıyla seve seve yetineceklerdir ve bunu elde etmek için de girişimlerini arttırırlar. Bununla beraber, ağustosun ilk günlerinde, Avrupa'nın daha şimdiden savaşa girdiği bir sırada, bir haber sızıp duracaktır: Ayın 2'sinde imzalanan, ancak haftalardır süren görüşmelerin sonucunda imzalanan gizli bir antlaşmayla, Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın bağlaşığı olmuştur. İlke olarak, Rusya'ya karşı yönelmiş bir savunma bağlaşmasıdır söz konusu olan; ne var ki Babiâli, uyuşmazlığın içine sürüklenmekten, kuşkusuz pek kaçınamaz artık.

Türkiye yönünden, böyle bir katılışın kararı, çerçevesi alabildiğine dar bir grup insanca alınmıştı. Başlangıçta, sadece Sadrazam Sait Halim ile rejimin kilit durumundaki kişilikleri Talat'la Enver, Alman Elçisi Von Wangenheim ile sürdürülen görüşmelere katılmışlardı.

Nedir anlamı bunun?

Türk-Alman bağlaşıklığı, olsa olsa tarihin bir tür kazası, Prusya militarizmi içinde yüzen bir avuç serüvencinin sözleştiği doğal olmayan bir anlaşma mı demektir? Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sokmuş olanlardan Müslüman kamuoyunu uzaklaştırmaya kalktığında, İtilaf devletlerinin propagandası bu temaya sarılmakta gecikmeyeektir. Ne var ki, Babiâli'nin -Sultan V. Mehmet'in rızasıyla yaptığı seçim, pek mantıklıdır gerçekte. Uçsuz bucaksız bir savaş alanına dönen bir Avrupa'da, Türkiye'yi geleneksel düşmanı Rusya'nın korkunç terslemeleriyle bir kez daha karşı karşıya getirecek olasılıklar yok mudur? Böylesi bir tehlike ortaya çıktığında, İttifak devletleriyle bağlaşıklık, mümkün tek kale değil midir? Öte yandan, Osmanlıların alacakları sayısız öç yok mu? Bir kırk yıldan beri, imparatorluk, yenilgileri, toprak kayıplarını, çatlakları biriktirip durmadı mı? Onun da Alsace-Lorraine'leri vardır: 1878'de Rusya'ya terk edilmiş Doğu Anadolu illeri, Ege ve Akdeniz'deki adalar, Trablusgarp, Rumeli'nin zengin toprakları... Bu mülkün hiç olmazsa bir bölümünü geri almaya kalkmak için, ne diye atılınmayacakmış savaşa yeniden? Ruslara karşı kazanılacak bir zafer, Kafkas-ötesi ve Orta Asya'daki ecdattan kalma toprakları yeniden fethetme olanağını sağlamayacak mıydı? Son olarak, bir başka açıdan, çatışmaya katılmak, Batılı güçlerin Türkiye üzerindeki siyasal ve mali boyunduruğunu kırıp parçalamak için onun karşısına çıkardığı tek çıkış yolu değil miydi?

Babîâli, savaş yolunu seçmiş de olsa, uyuşmazlığın ilk haftalarında, İtilaf devletlerine, yansız kalabileceği umudunu hâlâ verdirebilecek bir ihtiyatlığı sürdürür yine de. Askeri hazırlıklarını bitirmek için zaman önemlidir ona; Almanlarla son görüşmeleri doğru dürüst sürdürmek için de önemlidir zaman, çünkü silahlara, yeni tekniklerin ustası subaylara, hele hele paraya gereksinmesi vardır. Ne var ki, bu süre içinde tehlikesini göze aldığı kimi girişimler, niyetleri konusunda çok şey anlatır durumdadır daha şimdiden. Ağustosun ilk yarısından başlayarak, *Goeben* ve *Breslau* olayı kendini gösterir: Akdeniz'deki Alman donanmasının bu iki zırhlısı, Kuzey Afrika'daki Fransız üslerini bombardıman ettikten sonra (3 Ağustos), Osmanlı sularına sığınmışlardır; İngiltere, bu gemileri, savaş hukukuna uygun olarak, açık denize yollamayı ya da onları göz altına almayı hatırlattığında, İstanbul hükümeti, söz konusu gemileri satın aldığı ve *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* adıyla Osmanlı donanmasına kattığını belirtmekte duraksamaz ve onların komutanı Amiral Souchon da, Karadeniz'deki imparatorluk donanmasının başına geçirilmiştir denir (11 Ağustos). 8 Eylül'de, sadrazam, kapitülasyonların kaldırıldığını duyurur ve Osmanlı milliyetçilerinin başta gelen isteklerinden birine yanıt vermiş olur böylece. İmparatorluğun Batı'ya hayır deme iradesini dile getiren bu simgesel tavır, İtilaf devletlerini iktisadi çıkarları bakımından çarpan-etkisi sert- bir eylemdir aynı zamanda. Yine o ayın 27'sinde, Babîâli, meydan okuma yolunda bir adım daha atar ve

Boğazlar'ı ticaret gemilerine kapar. Aradan birkaç gün geçtikten sonra, kapitülasyonlar rejimini ıskartaya çıkartacak bir doğrudan önleme başvurusu olarak, Osmanlı gümrük hakları, tek yanlı olmak üzere, yüzde 4 yükseltilir; aynı zamanda, yabancı postahaneler kapatılmıştır ve Osmanlı olmayan bütün yargı mercilerine son verilmiştir.

Ne var ki, onarılmaz olan şey yapılmamıştır henüz. İstanbul hükümeti, işin içine kesin olarak girmekte ayak sürter; çünkü, İttifak devletleri, La Marne'da ve Galiçya'da ciddi yenilgilere uğramışlardır az önce. Sıkboğaz edip, Türk ordusunu doğrudan cepheye yollamak için, fazladan bir nedenden de bulur Almanlar bununla: Osmanlı İmparatorluğu ateş açarsa, Ruslar birliklerini Kafkasya'ya yollamak zorunda kalacak, İngiltere Süveyş Kanalı ile Mısır'ı korumak gereğini duyacak, Batı cephesi üzerindeki baskı azalacaktır. Eylülün sonlarından başlayarak, Babıâli ile Berlin arasındaki pazarlıklar -Von Wangenheim aracılığıyla- hızlanmıştır. Sonunda, Kayser'in hükümeti, asıl kartını oynatarak sorunu çözecektir: 21 Ekim'de, ilk Alman altın kasaları İstanbul'a ulaşır, Umulan etki hemen gösterecektir kendisini. Gerçekten, 22 Ekim'den başlayarak, Enver, Karadeniz'deki Rus limanlarına saldırma emrini verecektir Amiral Souchon'a. Kimi üyeleri savaşa girmeye karış olan Osmanlı kabinesinin son duraksamaları görülür. Ne var ki, 29 Ekim'de zarlar atılmıştır: Aldığı emirlere uygun olarak, Türk donanması, Odessa, Sıvastopol ve Novorossisk'i topa tutacaktır.

Savaşın gündemini akışına bırakmaktan başka yapacak bir şey yoktur. 2 Kasım'da, Rusya, "tarihsel yükümlülükler"ini ileri sürüp, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan eder; 5 Kasım'da, Fransa ile İngiltere de seslerini Çarinkine katarlar. 11 Kasım'da, sıra sultana gelir ve V. Mehmet savaş kararını açıklar. Çok geçmeden, en büyük tehdidine başvurmaya değin gidecek, cihada çağıracaktır: Ulemanın İmparatorluğun dört bucağına götürüp yaydığı 23 Kasım tarihli bir bildiri, "ulusal kibri, binlerce Müslümanı köleleştirmekten sonsuz zevk duyan, Üçlü Müttefik adlı zorba toplasmaya" karşı dikilmeyi ve "bedence ve malca cihada katılmayı en yüce din görevi olarak görmeyi", Osmanlı uyruğunda olsun olmasın, bütün müminlere buyurmaktadır.

Bu "cihad"ı sürdürmek amacıyla, Alman usulü donanıp talim görmüş bir ordu vardır Türkiye'nin elinde. Berlin hükümeti de, yüksek düzeyde subaylardan oluşan bir heyet yollamıştır ona: Liman von Sanders, von Seeckt, von der Goltz, von Falkenhayn ve başkalarıdır bunlar. Değişik orduların ve en önemli nazırlık dairelerinin (haber alıp verme, taşıma, iase ve levazım, vb.) başına geçen bu insanların emrinde genç Osmanlı subayları bulunmaktadır; bu subaylar, üzerlerindeki Alman vesayetine iyi gözle bakmamaktadırlar hep, ne var ki kendilerini uydurmaktadırlar o an için. Almanya'nın titizlikle koruduğu bu askeri güçlerin yanı sıra, korkunç bir Özel Kuruluş (*Teşkilat-ı Mahsusa*) da vardır 1914 Ağustosundan beri; Enver Paşa kurmuştur onu ve çok bahsettirecektir kendisinden. Propaganda,

casusluk ve sabotaj etkinliklerine adanan, bir tür “beşinci kol”dur söz konusu olan ve şimdilik temel görevlerinden beri, Babıâli’nin ilan ettiği cihat parolasını yaymaktır Müslüman dünyada. Savaşın ilerdeki aşamalarında, örgütün bir 30 bin kadar ajanı, başka görevler alacaklardır. Sıradan küçük siyasal gruplar oluşturmaktan, Osmanlı ülkesinde olduğu kadar Afganistan, Hindistan ya da Habeşistan gibi uzak ülkelerde de, İttihatçı rejimin dışarda ve içerdeki düşmanlarına karşı silahlı seferler örgütlemeye değin uzanacaktır bu görevler.

Bununla beraber, Alman kadrosuna karşın, Berlin’den gelen altın ve cephane kasalarına karşın, *Teşkilat-ı Mahsusa* propagandalarının Müslümanlar arasında İtilaf devletlerine düşmanlık duygularını körüklemek amacıyla harcadıkları çabalara karşın, Osmanlı İmparatorluğu için kötü başlayacaktır savaş ve kötü sonuçlanacaktır. Alman savaş uzmanları, öncelikle Çar’ın ordusunun bir bölümünü Kafkasya’da hareketsiz hale getirmek görevini, Türklere bırakmışlardı. 1914 Aralığı’nın ortalarına doğru, bizzat Enver Paşa’nın kendisi, Osmanlı Orduları Başkomutanı rütbelelerini takmış olarak, Erzurum’da üslenmiş üçüncü orduyu Rus hedeflerine karşı saldırıya geçirir; Kafkasya topraklarının bütününe imparatorluğa kazandırmadan önce, ilk atılıшта Kars, Ardahan ve Batum illerini yeniden fethedeceği umudu içindedir bununla. Ne var ki, Sarıkamış felaketiyle sonuçlanacaktır bu: Askerlerkara gömülecek, soğuktan donacak, salgınlarla kırılıp geçirilecektir; birkaç hafta içinde, iki ordu, hemen hemen bütünüyle yok olup gitmiştir.

Öteki cephelerde de, işler pek iç açıcı değildir. Kasım-
da İngilizler, İran Körfezi üzerindeki Fao'ya çıkarma yap-
mışlardır; ve, Basra'yı ele geçirerek(21 Kasım), arkasından
da, son bir amaç olarak Musul petrolüne el koymak için,
kuzeye doğru sabırlı bir yürüyüşe girişerek, Irak'ı azar azar
kemirmeye başlamışlardır. Aynı tarihlerde, İngilizlerin Mı-
sır'a el koymaları -ki 18 Aralık'ta bağımsızlığı ilan edile-
cektir- akla karayı seçtirir Osmanlılara. Savaşın başlama-
sından pek az sonra, Suriye Valisi olarak atanan Cemal Pa-
şa, Şam'a varır varmaz, İngiliz güçlerini Mısır'dan kovmak
amacıyla bir sefer heyeti örgütlemeye vermiştir kendisini.
Tasarladığı saldırı, 1915 Ocağı'nda olacaktır. 80.000 kadar
askeriyle Sina Çölü'nü aşar ve Süveyş Kanalı'na ulaşır. Ne
var ki, yarı yoldan geri dönmekte gecikmeyecektir: Kanal
geçilemediği gibi, Türklerin giriştikleri işte bel bağladık-
ları Arap ayaklanması da gerçekleşmeyecektir.

Onca düş kırıklığına karşı hatırdaki kalan bir tek başarı
vardır: Türklerin kahramanca direnişi Çanakkale'de! Ne
bahasına ama! 1915 yılının başlarında, Boğazlar'a karşı bir
saldırıya geçen İtilaf devletleri için, "fazla umut veren bir
harekât hayal etmek güçtür": Lord Balfour'un sözleridir
bunlar. Bu cephede kazanılacak bir zafer, Osmanlı başken-
tini denetlemek ve pek büyük bir olasılıkla, Babiâli'yi ba-
rışa zorlamak olanağını verecektir İtilaf devletlerine; Bo-
ğazlar'ın açılışı, Fransa ile İngiltere'ye, Rus ordusuna top
ve cephane sağlama olanağı vereceği gibi, İngilizler de Mı-
sır'daki durumlarını güçlendirebilecek ve daha da kolaylık-
la ele geçirebileceklerdir Irak'ı...

Ne var ki, başka türlü olacaktır gerçek. Bir yıla yakın bir süre, İtilaf devletleri orduları, birbirini izleyen dalgalar halinde gelip Gelibolu istihkâmlarının eşiğinde ölecek, ancak tek bir kilidi bile söküp atamayacaklardır. Türk birliklerinin başında, genç bir albay canla başla savaşır; adı da Mustafa Kemal'dir onun. Gelişmeler, harekâtı terk etmekle sonuçlanacaktır. Ne var ki, Osmanlılar için olduğu kadar İtilaf devletleri için de, “Çanakkale cehennemi”, savaşın en pahalı bölümlerinden biri olacaktır: İtilaf devletleri, ölü ya da yaralı 200.000'den fazla savaşçı yitirmişlerdir; hasım cephenin verdiği kurban sayısı ise 120.000'dir.

Türkiye, savaşa böylece batıp gömülürken, onun kısa süreceğini ve İttifak devletlerinin imparatorluğa külleri içinden yeniden doğma olanağını sağlayacağını düşünen insanlar da vardır İstanbul'da. Alman propagandası, büyük bir başarı gösterir bu bakımdan. Öyle de olsa, ne hükümet ne de ordunun başlarında bulunanlar, ülkenin çıkış yolunu kimsenin önceden söyleyemeyeceği bir süreç içine gelip girdiğini bilmez değillerdir artık.

Yakılıp yıkılış yılları

Yıkım ve perişanlıktır her savaş!

Osmanlı İmparatorluğu'nun gelip girdiği savaş da bu kuralın dışında değildir; acılar, yakıp yıkılışlar, tutulacak yanı olmayan tüyler ürpertici şeylerle dokundu o. Çatışmaların sürdüğü dört yıl boyunca, dehşet ve ölüm, siperlerde

kol gezmez yalnız; köyleri, kasabaları, kentleri de dolaşıp duracak ve sivil halkları da kırıp geçirecektir.

Savaşın faciaları içinde, en çok heyecan uyandıran ve üzerinde en çok mürekkep harcananı, Doğu Anadolu'daki Ermeni cemaatlerin yok edilişleridir. Bugün bile, bu acı olay bütünüyle aydınlığa çıkarılmış olmaktan uzaktır ve iki tez, örneği az görülür bir şiddetle çarpışıp duruyor.

Olan-biteni mi soruyorsunuz?

1915 Mayıs'ının ortalarına doğru, Osmanlı hükümeti, Doğu illerinde yerleşmiş bütün Ermenilerin, "tehcir"ini emreder; aynı şeyi, daha önce Ruslar yapmıştır cephenin öte yanında. Söz konusu olan, savaşın sürdüğü bölgeleri boşaltmaktır ilke olarak: Bununla, sivil halkın "güvenliğini sağlamak" kadar, Rusya'ya yüzü dönük birtakım insanların olası bir ihanetinden de korumaktadır silahlı güçleri. Bununla beraber, çok geçmeden Kilikya ve Batı Anadolu Ermenilerini de içine alacak harekât, korkunç koşullar içinde akışını sürdürür: Yağmalar, yangınlar, işkenceler, kıyımlar olur. Suriye ve Mezopotamya toplama kamplarına doğru gönderilen sürgün kitleleri, Teşkilât-ı Mahsusa'nını ve başıbozuk takımının oluşturduğu çetelerin darbeleri altında erir tükenir günden güne. Onların hayatta kalan sadece bir 120.000 kadarı Hama, Humus ve Şam kamplarına ulaşabilecektir; Dair-ez-Zor'da 200.000 ve Halep'te de bir 50.000 kişi sayılacaktır. Öte yandan, görünüşe bakılırsa, 300.000 dolayında insan, Rus işgali sayesinde Kafkasya'ya dönmeyi başardı. Ya ötekiler? Kurbanların sayısını doğru-

lukla saptama olanağı yok! Kimine göre 300.000 ile 600.000 arasında bu sayı, kimine göre de 1 milyonu aşıyor. Öyle ya da böyle, işte bunun sonucudur ki, İstanbul'daki Amerikan elçisi Henri Morgenthau, "bir milletin öldürülmesi" olarak değerlendirecektir olan-biteni.

Karşılıklı tezler mi?

Yığınla çarpıcı tanıklıkla tarihsel araştırmaya dayanan Ermeni tezi -birçok bağımsız düşünceli insanındır da bu tez!- hiçbir uzlaşma kabul etmiyor: İstanbul'da iktidarda bulunan İttihatçılar, bütün bir halkı yok etmek istemişlerdir açıkça. Bu yok etme planlıdır ve sistemli bir biçimde uygulanmıştır. Kırımlar, ya yerinde olmuş, ya da sürgünlerin Suriye ve Mezopotamya çöllerine doğru gönderildikleri yollar boyunca olmuştur. Yapılanın amacı da şudur: Ermenilerin sesini kesinlikle boğmak; bütün Türk halklarının, bir büyük Turan devleti çerçevesinde birleşmesine engel oluşturan bir etnik ögeyi Kafkasya'dan söküp atmak! Türk tezi, daha da inceliklere dikkat eder durumda değildir pek: Reddedilmesi güç bir yığın belgeye dayanan bu tez ise, İstanbul hükümetinin Ermeni ulusunu yok etmeyi hiçbir zaman aramadığını, savaş zamanında geçerli bir uygulamaya uygun olarak, sadece Ermenileri "tehcir" zorunda kaldığını ileri sürer. Ermenilerin düşman hizmetinde milisler oluşturdıkları; Rusların Doğu Anadolu'ya girmelerinden yararlanıp, 1915 Nisanı'nda, Van ilinde Müslüman halkı kesip doğradıkları ölçüde, daha da zorunlu görünüyor bu "tehcirler". Sürgünler ve onlara eşlik eden olaylar, yığınla in-

sanın kurban olmasına yol açmıştır kuşkusuz; ne var ki, ölenlerin sayısı, 300.000'i aşmamıştır yine de; bu rakam ise aynı dönem boyunca yok olup giden bir 3 milyon Türk ile orantılıdır.

Bir tarafın ve ötekinin soruna ayırdıkları belgelerin çokluğu içinde, yanlışlıkları, tartışılabilir noktaları, hatta değiştirip çarpıtmaları bulup ortaya koymak, öyle güçlük çıkarmıyor pek. Özellikle, bugün şu nokta iyice anlaşılmış görünüyor: Suçlama amacıyla, dosyaya konmuş kimi önemli belgelerin, örneğin Bryce ile Toynbee'nin İngiliz hükümeti hesabına hazırladıkları *Mavi Kitap*, ya da Aram Andonyan'ın öneyak olmasıyla yayımlanan *Naim Bey'in Anılar*'ı, reddedilemez nitelikte belgeler olarak görülmemeli hiç de. *Mavi Kitap*'ın "savaş propagandası olarak yayımlanıp dağıtıldığını", Toynbee'nin kendisi de itiraf etmedi mi? Bunun gibi, Jön Türk hükümetinin, Ermenilerin yok edilmelerini emretme yolunda, 1915 yılının ilkbaharında çektiği söylenen telgraflar, ciddi olarak tartışılıyor bugün. Ancak, bunu söyledikten sonra, Batılı arşivlerin depolarında korunmuş ve her biri kendine göre olmak üzere, acılı gerçeği dile getiren sayısız tanıklıklara nasıl girilmez hemen? Bir saptama: Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, Türkiye'de, bir olasılıkla 1.500.000'den fazla Ermeni yaşıyordu; kıyımların, tehcirlerin, sürgünlerin arkasından, olsa olsa 70.000 Ermeni kalacaktır geriye birkaç yıl sonra. Özellikle bu sıradan saptamaya nasıl olur da dikkat kesilmez insan?

Bununla beraber, şunun da altını çizmek önemlidir: Savaşın felaketleri altında ezilen tek halk değildir Ermeni halkı. 1915 yılının ilkbaharında, Çar ordusu, Van Gölü yöresinde ilerlerken, Kafkas ve Türkiye Ermenilerinin oluşturdukları gönüllü taburları da geliyordu arkasından. Osmanlılar, ancak temmuz başlarına doğru püskürtebilecektir bu Rus-Ermeni karışımı güçleri. Bu arada, onbinlerce Müslüman, - aynı zamanda, askeri harekâtta dalgalanmalara tabi olarak, pek büyük sayıda Hristiyan!- öldürüldü ya da kaçmakta buldular selameti. Birkaç ay sonra, Ruslar Erzurum'u alıp (1916 Şubatı) Doğu Anadolu'nun hatırı sayılır bir bölümünü gitgide işgal ederek, birliklerini güneyde Muş'a ve kuzeyde Trabzon'a (alınışı nisanda) ve Erzincan'a (alınışı temmuzda) değin sürdüklerinde, aynı senaryodur görülen. Bu kez de, cemaatler arası çatışmada Müslüman halk ağır bir vergi ödeyecektir. Savaş sonrası istatistikleri, Rus işgaline ve Ermeni milislerin öç eylemlerine uğrayan illerden her birinde, önemli bir nüfus açığı koyuyorlar ortaya; yüzbinlerce insan yok olup gitmiştir ki, bunun hatırı sayılır bir bölümü düşmanın işlediği kıyımlar sonucudur.

1915, 1916, 1917: Yakılıp yıkılış yıllarıdır bunlar!

Bu acımasız olaylar Kuzey-Doğu cephesinde olurken, öteki cepheler de ağırlıklarını koyarlar faciaya. Çanakkale'de ölünür. Mezopotamya'da ölünür: Orada İngilizler, 1916 Nisanı'nda Kut el-Amara'da uğradıkları ağır bir yenilgiye karşın, kuzeye doğru, kimsenin gözünün yaşına bakmadan ilerleyişlerini sürdürmektedirler. Sina'da ve Sü-

veyş Kanalı'nın kıyılarında ölünür: Orada, Bavyeralı Albay Friedrich Kress von Kressenstein, Mısır'daki İngiliz güçlerine karşı akınlarını sürdürmekte ayak diremektedir. Son olarak Arap yarımadasında, Suriye'de ve Filistin'de ölünür. Bu bölgelerde Osmanlılar, yalnız İtilaf devletlerine çarpmazlar. Mekke Şerifi Hüseyin'i de bulurlar karşılığında; Hüseyin, 1916 Haziranı'nda, sultanın egemenliğine karşı ayaklanmaya çağırmıştır Arapları.

İstanbul'da, sırta saplanmış gerçek bir hançer darbesi gibi karşılanan Arap başkaldırısı, Babiâli'nin en temel uğraşlarından biri olacaktır çok geçmeden. Nedeni de şu : Tek başına hareket etmemektedir Şerif Hüseyin. 1916 Ocağı'nda, bir karşılıklı yardım anlaşması yapmıştır İngilizlerle ve etkin desteğini görmektedir onların. Mısır'daki Büyük Britanya Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon'la görüşmeler sonucu ortaya çıkan bu anlaşmaya göre, Londra Hükümeti, Suriye'nin kuzey sınırlarından doğuda İran körfezine, (Suriye kıyılarında geniş bir sahil şeridi bir yana bırakılırsa) batıda Akdeniz'e ve güneyde Arap yarımadasına değin, Arap ülkelerin büyük bir bölümünün bağımsızlığını tanımayı üstlenmiştir; “bu çeşitli yörelerde kendilerine en uygun hükümet biçimlerinin yerleşmesi amacıyla, Araplara gerekli öğüt ve destek sağlamayı” vaat etmiştir; buna karşılık, Mekke Şerifi de, önemli bir silah ve para yardımı karşılığında, “Arap halkları Türk boyunduruğundan kurtarmak için” savaşmayı kabul etmiştir; McMahon'un bir mektubunun açıkladığına göre, “Arapların, yalnız ve yalnız

Britanyalıların öğütlerine başvuracakları konusunda anlaşılması”, başka herhangi bir Avrupa ülkesinin yardımı bir yana bırakılmıştır.

Sultanın, Arap vassallerinden birine çarpması, ilk kez oluyor değil kuşkusuz. Ne var ki, arkasındaki Büyük Britanya ile, korkutucu bir düşmandır Hüseyin. İngilizler, Necd Emiri Abdülaziz, İbn Sa’ud ile de anlaştıkları için, durum daha da tehlikelidir o ölçüde. İbn Sa’ud, ayda 5000 sterlin ve Suudi “bağımsızlığı”nın tanınması karşılığında, dostluğunu ve yansızlığını vaat etmiştir Britanya hükümetine. Etkin bir bağlaşıklık bulunmadığından, bu anlaşma, kendisi hakkında iyi düşünmeyen bir komşuca rahatsız edilmekten korkmaksızın eyleme geçme olanağını vermektedir Mekke Şerifi’ne.

Gelişmeler, alabildiğine kötü başlar birden Osmanlılar için. Başlarında, Hüseyin’in oğullarından birinin, Emir Faysal’ın bulunduğu Bedeviler, Hicaz demiryoluna atılırlar ve çok geçmeden de, Mekke ile Cidde’deki Türk garnizonlarını dize getireceklerdir (12 ve 16 Haziran 1916) Harekât, birçok İngiliz subayının yardımıyla, ustaca yürütülür; aralarında, anlaşılmaz bir kişiliğe sahip Thomas Edward Lawrence de vardır bu subayların ve Arap başkaldırısının başlıca esinleticilerinden biri olduğunu söyleyip övünecektir sonradan.

İngiliz desteği sayesinde, Hicaz’ın büyük bir bölümünü denetimi altına almak ve Yemen’deki Osmanlı ordusunun imparatorluğun geri kalan yanı sıra her türlü ilişkisini

kesmek için, sadece birkaç hafta yetmiştir Faysal’a. Ekimin sonlarında, Hüseyin kendisini “Arapların kralı” olarak ilan ettiğinde, bir adım daha atılmış olacaktır. Kuşkusuz, simgesel bir davranıştır bu; çünkü, yeni hükümdar, sadece Hicaz’ın Bedevî kabileleri üzerinde hüküm sürmektedir o sıralar. Öyle de olsa, çöldeki rüzgâr, açıktır ki hemen denecek gibi değildir artık.

McMahon’la yapılan anlaşmanın ruhuna uygun olarak, Şerif Hüseyin’in yönettiği başkaldırı, bütün Arapları içine alan bir niteliğe bürünür ve Suriye’yi kapsar özellikle. 1917 ilkbaharından başlayarak, Faysal’ın birlikleri kuzeye doğru harekete geçerler: Akabe’yi alırlar (6 temmuz); akınlara ve Suriye kentlerini Medine’ye bağlayan demiryolu boyunca sabotajlara girişerek, Osmanlıları hırpalayıp tedirgin ederler. Aynı döneme doğru, Mısır’daki İngiliz birlikleri de yürüyüşe geçmiş ve kutsal yerler doğrultusunda olmak üzere, Sina üzerinde ağır ağır ilerlemektedirler. Araziyi iyi bilen ve iletişim yollarına egemen bu çifte saldırı karşısında, Türkiye, en yetkin güçlerini harekete geçirmek zorunda kalır: Cemal Paşa’nın dördüncü ordusu ve özellikle, yeni kurulmuş olup, bir altmış kadar Alman subayının görev aldığı ve General von Falkenhayn’ın komutasına verilen Yıldırım Ordusu’dur bunlar. Ancak nafile! General Allenby’nin yönettiği İngiliz tugayları, Gazze, Akkâ ve Yafa’ya aldıktan sonra, 9 Aralık’ta ele geçirdikleri Kudüs’te kutlayacaklardır Noel’i. Aynı kış, Faysal’ın adamları, Ölü Deniz ve Ürdün kıyılarında karargâh kuracak, Kerak’taki

Türk filotilasını da yok edeceklerdir. Şam, öyle pek de uzakta değildir artık. Her şeye karşın, aşağı yukarı daha bir on aylık harekât vardır ilerde.

Adım adım direnmektedir Osmanlılar!

Ölesiye savaşıyorlarsa eğer, kaybedecekleri büyüktür de ondan. Hüseyin'in oyalandığı büyük Arap krallığı düşünüyorsa başarısızlığa uğratmak değildir sadece söz konusu olan onlar için; İtilaf devletlerinin imparatorluğu bölüp parçalama tasarılarının gerçekleşmesine engel olmaları gerekmektedir özellikle. Gerçekten, İtilaf devletlerinin, sultanın Asya'daki topraklarını daha şimdiden -güle oynaya- paylaştıkları, İstanbul'da bilinmez bir şey değildir; nitekim, Çarlık arşivlerindeki gizli belgelerin bir bölümü ele geçirildikten sonra durum açığa vurulmuştur ve Rus devrimcileri yapmıştır bunu. 1916 Mayıs'ında, İngiliz tarafından Sir Mark Sykes ve Fransız tarafından da Georges Picot'nun yürüttükleri görüşmeler, daha sonra Saint-Petersburg'un da onayıyla, üç ilgili tarafın istahlarını alabildiğine doyurmuştur: Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illerinin yanı sıra, Dicle vadisine değin Muş ve Siirt yöreleri Ruslara; Suriye ve Kilikya kıyıları, Suriye'nin geri kalan bölümüyle Irak'ın kuzeyini içine alan bir nüfuz bölgesi Fransızlara; Hayfa ve Akka limanları, Bağdat'ın İran körfezine değin bütün bir güney Mezopotamya ve son olarak da, Filistin'den İran'a uzanan geniş bir nüfuz bölgesi İngilizlere bırakılmıştır. Birkaç ay sonra, Saint-Jean-de-Maurienne'de yapılan bir başka antlaşma (19 Nisan 1917) da, İtalya için terekeden bir pay

öngörmüştür: Batı Anadolu boyunca ayrılan ve imparatorluğun en zengin yörelerinden birkaçını, bu arada İzmir, Antalya ve Mersin'i içine alan bir işgal bölgesidir bu. Son olarak, bu kesip biçmeleri yaparken, İtilaf devletleri, her rüzgâra bir vaat etmekten de geri durmamışlardır. Araplara, etkili bir Avrupa vesayeti beraberliğinde bağımsızlık; Yahudilere, Filistin'de bir "ulusal yuva" (2 Kasım 1917 tarihli Balfour açıklaması); Yunanlılara da, onların *megali idea* "büyük düşünce"lerinin gerçekleşmesi yolunda, Trakya ile Küçük Asya'daki Ege illerini içine alan bir Büyük Yunanistan'ın yaratılmasıdır bunlar. Bütün bunlara bakıp da, nasıl kaygılanmaz olurdu imparatorluk ve umutsuzluğun gücüyle karşı koymazdı? Savaşın bu son aylarında, sadece İtilaf devletlerine karşı savaşılmaz, kendi ölümüne karşı da savaşmaktadır imparatorluk!

Öyle de olsa, bu can çekişme içinde, bir anlığına bir iyileşme görülür. 1917 Martı'nda Petrograd'da patlayan devrim, çatışmaları sürdürmenin dışına atmıştır Rusya'yı. Kuzey-Doğu cephesinde, Rus birlikleri, bozguna uğrayıp dağılmakta gecikmezler. Türkiye, sonunda bir nefes alabilir durumdadır bu yönden. Bolşevikler, birkaç ay sonra, Brest-Litovsk Antlaşması'yla (3 Mart 1918), işgal edilen toprakları boşaltmayı, Çarın 1877'de aldığı Kars, Ardahan ve Batum illerini imparatorluğa geri vermeyi ve gönüllü Ermeni çetelerini silahsızlandırmayı vaat ettiklerinde, daha da rahat bir nefes alacaktır Türkiye.

Ülkedeki seferberlik

Savaş, sadece silahlarla vuruşmak ve topun ağzında olmak değil yalnız. Bütün savaşılan ülkeler gibi, Türkiye de, manevi güçlerini seferber etmek, iktisadi cephede mücadele etmek, durumlara kendini uyarlayabilecek bir sosyal yapı oluşturmak zorundadır. Saat de olağanüstü önlemlere, cesur yeniliklere elverişli bir saattir. Durum, şu bakımdan da uygundur değişmelere: İstanbul hükümeti, İtilaf devletlerine karşı savaşa girmekle, Osmanlı İmparatorluğu'nun, X-IX. yüzyılın başlarından beri sürüklenmiş olduğu Batı'ya bağlanma sürecine de sırtını çevirmişti aynı zamanda.

Savaşı kazanmak için, zafere inanmak gereklidir, ama yeteri değildir. Uyuşmazlığın ilk günlerinden başlayarak, İttihatçı rejimin propagandacıları, Türkiye'nin yenilmezliğine olan inançlarını adım başında haykırarak işe koymuşlardır. Başlanacak sesi verenlerden biri, Almanya'dan gelip Wilhelmstrasse'nin onayıyla, Osmanlı davasının hizmetine girmiş -sosyal demokrat doğrultuda- ünlü bir politika yazarıdır: Daha çok Parvus adıyla şöhret yapmış Alexander Israel Helphand'dır bu! Türk dilinde yayımladığı kitapçıklarında, büyük bir inandırma gücüyle şunu söylemektedir: Avrupa emperyalizminin dayanılmaz boyunduruğunu kırıp atmak için, savaş tek araçtır Osmanlıların elinde; ve Türkiye, Almanya'nın yardımıyla, zaferle çıkacaktır hengâmeden ve daha önce yitirmiş olduğu topraklarını ve zenginliklerini olduğu gibi, geçmişteki tüm bü-

yüklüğünü de yeniden elde edecektir bu yolda. Hemen arkasından, gazetecilerin, romancıların, şairlerin çoğu da, savaş propagandasının hizmetine vermişlerdir kalemlerini. Dönemin en önde gelen yazarlarından birkaçı onlar arasındadır: Ziya Gökalp, Mehmet Emin, Ömer Seyfettin, Halide Edip ve başkaları. Yazarları, savaşçı çabadaki sözcü rollerine daha da ısındırabilmek amacıyla, hükümet, savaş alanlarında bir gezi bile düzenlemiştir onlar onuruna. Sonucu da şudur bu gezinin: Bir yığın kahramanlık öyküsü, militarist şiir!

Dönemin anlayışını en iyi dile getiren, Ziya Gökalp'in yazdıklarıdır belki. Gökalp, savaş öncesi yazılarında gösterdiği gibi, belleklere kazınacak ve ruhları yönlendirecek bir slogan, bir formüllendirme anlayışına sahiptir. Şiirleri, askeri mertebelenmeye saygıyı yüceltir ("sıradan bir askerim ben, o komutanım; gözümü kırpmadan uyarın emirlerine, gözlerimi kaparım ve vazifemi yaparım"); Türklerin düşmanları üzerindeki üstünlüğünü ilan eder; ülkenin başında bulunanların (özellikle de Tâlat'la Enver'in) dehasını dile getirir ve millet, din ve doğulan toprakların aşkını şakır. Nesir yazılarında da aynı temalar işlenir: Türk, savaşı kazancaktır, çünkü yüce bir ırktandır, çünkü zenginliklerle doludur ruhu, çünkü hukuk ve adalet ondan yanadır, çünkü manevi dünyası Müslüman dinine dayanmaktadır, çünkü yurdunu sever o, dilini, kültürünü sever çünkü...

Savaşa katılmış bütün ülkelerdekine benzeyen sıradan bir propaganda edebiyatıdır bu. Öyle de olsa, Gökalp'in

yazdıkları, Türkiye'nin ayakta kalma mücadelesine katılmayı kabul etmiş olan öteki yazarların yazdıkları gibi, incelikleri olmayan, ama dönemin gereklerine alabildiğine uygun bir çarpıcılık ve dinamizm taşıyan militan bir milliyetçiliğin oluşmasına etkili biçimde katkıda bulunacaktır.

Bir milliyetçilik özellikle. Oldukça da yaratıcı görünecektir bu! Jön Türk devriminin ilk günlerinden başlayarak, Gökalp ve rejimin öteki ideologları, ataların değerlerine bir dönüş olarak sunulan şeye dayanan bir sosyal ve kültürel yenilenişin temellerini atma gayreti içine girmişlerdi: Laik eğitim, belli bir ölçüde kadının kurtuluşu, bir bilimsel anlayışın kabulü, çağdaş dünyanın teknik yeniliklerine açıklık; meslek, aile ve yurttaşlık ahlakında yüksek bir düzey, boş inançlardan sıyrılmış ve ilerleme düşüncesine açık bir dindir bu değerler. Türkiye'nin savaşa girişiyle, olanakların kapısı alabildiğine açılmıştır artık. İlhama gelmiş bir *intelligentsia*'nın formüllendirdiği tasarıların itisiyle, İttihatçı hükümet, bir parlamento muhalefetinein yokluğundan ve savaş halinin ortaya çıkardığı anlaşma ikliminden yararlanarak, yenilikçi girişimlerini arttıracak, -bir bakıma kâğıt üstünde de kalsa- tezgâhlayacağı reformlara gitgide daha köktenci bir görünüm kazandıracaktır.

O dönemde en göзалıcı önlemler arasında, kadının belli bir ölçüde kurtuluşunu hedef tutan önlemleri zikretmeli. Bir uzun zamandan beri, peçeli ve hareme kapatılmış, ailenin başında bulunanın keyfine -edilgin biçimde- boyun eğen kadın imgesi, en azından toplumun hali vakti yerinde

tabakalarında, dikkat çekici bir çağdışılık oluşturunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kentlerinde, Avrupalı kadın örneği, XIX. yüzyılın son otuzlu yılında kendi denklemlerini ortaya koymaya başlamıştı ve hatta 1900 yılına doğru, kimi aydınların kaleminde açıkça feminizmin rengini taşıyan istemler dile geliyordu. Jön Türk Devrimi'nden sonra, kimi somut eylemler -kızlara özgü ilk ve ortaöğretimde gelişme, 1911'de ilk kız lisesinin açılışı, çıraklık okullarının çoğalması- İttihat ve Terakki Komitesi'nin kadınların durumuna dikkatlerini çevirdiğinin tanıklarıydılar.

Bununla beraber, 1914'te, yapılacak çok şey vardı hâlâ.

En çarpıcı yenilik, en nazik bir konuda, evlilik konusunda olacaktır. Bu bahiste, şeriat, hemen hemen bütün hakları erkeklere tanıyordu ve kadınlara tanıdığı ise boyun eğme yükümlülüğüydü aşağı yukarı. 1916'da, Batılılaşmış seçkin çevrenin, özellikle Ziya Gökalp ya da romancı Halide Edip gibi gözde kişiliklerin sık sık ileri sürdükleri istemlerinden birini yerine getirerek, hükümet, evli kadına, kocası zina etmişse ya da evlilik sözleşmesine aykırı harekette bulunmuşsa, dahası eşinin rızası olmadan bir başka kadın almışsa, boşanmayı isteme olanağı tanıyan bir kanun çıkaracaktır. Bir yıl sonra kabul edilecek yeni bir kanun, *Aile Kararnamesi*, aynı doğrultuda hareket edecektir. İslamın, Yahudi dininin ve Hristiyanlığın buyruklarına geniş bir yer veren bu metin, evliliğe, boşanmaya ve öteki aile ilişkilerine, sadece ve sadece dünyasal makamların yetkisine giren sorunlar olarak bakacak ve bu alanda dinsel mahke-

melerin yargılama yetkisine son verecektir. Bu yasal düzenlemelerin kabul edilmesinin yanı sıra Babîâli, kadınlara, eğitimin kapısını daha da genişliğine açmak için, elinden geldiğince çalışacaktır. Savaş yıllarında, okul şebekesinin, kadınlara değin yayıldığı görülecektir; daha da çarpıcı olanı, yüksek eğitimi izlemeye kadar giden bir yüreklilik gösterecektir dikkati çekecek sayıda kadın.

Bununla beraber, boyun eğme yüzyıllarını ortadan kaldırmak için, okullar açmak ya da kanunlar çıkarmak yetmez açıktır ki. Devrimin ertesinde bir yılmazlık içine gelip girmiş de olsalar, erkekle eşitliği gerçek anlamıyla yeni yeni öğrenebildikleri alan, sadece kadın gazeteleri değildir. Gerçekten, bütün sağlam erkeklerin cepheye gittikleri o yıllarda, kadının kurtuluşu çalışmaktan geçmektedir özellikle. Savaş, olsa olsa hareme kapatılacak kadının imgesini alabildiğine silip atmıştır. Erkek el emeğinin birden düşüşünü göğüslemek zorunda kalan kadınlar her yandadır: Tarlalarda, esnaf atölyelerinde, fabrikalarda, hastabakıcı olarak çalıştıkları hastahanelerde, postahanelerde, devlet dairelerinde, temizleme ya da onarımda görev aldıkları caddelerde, bahçelerinin ürünlerini ya da ürettikleri nesneleri sattıkları pazarlardadır bu kadınlar.

Hemen hemen sadece erkek olan bir toplumun yaşamını -pek kısa bir süre içinde- üstlenmek zorunda kalmış bu kadın toplumunun, gerçek bir kurtuluşa ulaşabilmesi için yürüyeceği uzun yollar vardır daha. Ama en azından, kadınlar, istemeksizin (kendilerine bırakılan yığınla iş, bir tür zorun-

lu hizmet getiren 1915 tarihli bir kanuna dayanmaktadır aslında), -cepheye gitmemiş- erkeklerle aynı işyerini paylaşma hakkını kazanmışlardır artık; bunun yanı sıra, sokağa yüzü açık çıkmak ve meraklı bakışların rahatsız ediciliğinden korkmaksızın işlerine kendilerini verme hakkı da vardır. Savaşın ilk günlerinden başlayarak, çeşitli insansever kuruluşlar, kadınları çalışmaya çağırmayı iş edinmişlerdir kendilerine. Dayandıkları düşünce basittir gerçi, ama çarpıcıdır: Kadınlar, ulusal çabaya emekleriyle katkıda bulunmakla, yalnız yurtseverce bir iş yapmış olmayacaklardır; iktisadi özerkliklerini de kazanacaklardır ve daha da çarpıcı olanı, belli bir eylem ve düşünce özgürlüğüne kavuşacaklardır.

Olayların baskısı altında, kadının kurtuluşu böylece yer kazanırken, bir başka büyük dava, laiklik davası da ilerlemeler kaydeder.

1913 yılından başlayarak, hükümet yeni bir düzenlemeye giderek, din mahkemelerinin müdahale alanını alabildiğine sınırlamış ve kadılarla öteki yorumcuları, mülkî makamların denetimi altına sokmuştu. Ciddi bir laikleşme siyasetinde bir başlama vuruşu olacaktır bu ve birkaç yıl içinde, Osmanlı kurumlarındaki görünümü iyiden iyiye değiştirecektir. Böylece, en başta, 1915 tarihli bir kararname, din mahkemeleri de içinde olmak üzere, bütün adliye örgütünü yeniden birleştirip Adliye Nezareti'nin tek sultanı altına sokar. Aynı yolda, hükümet, ulemayı merkezi idareye bağlayarak ve devletin öteki görevlileri gibi kendilerine aylık vererek, “memurlaştırma”ya çabalayacaktır onları.

Öte yandan, din okulları da, Maarif Nazırlığı'nın vesayeti-
ni kabul etmek zorunda kalacak; ve vakıflar da, Maliye Na-
zırlığı'nın gitgide artan gözetimine uyacaklardır. En önem-
li önlemlerden biri, Tanzimat'ın eski bir kurumu, *Meclis-i*
Meşayih (Şeyhler Meclisi) ile ilgilidir. 1916'da, yeni bir ya-
pıya kavuşturulacaktır bu örgüt ve Babîîli, Şeyhülislam'ın
otoritesi altında, ülkedeki bütün tarikat ve tekkeleri bir a-
raya getirme görevini yükleyecektir ona. Son olarak, aynı
yıl, ruhban piramidinin tepe noktası reforma tâbi olacak-
tır: Şeyhülislamlık, nazırlık yetkilerinden büyük bir bölü-
müyle birlikte, kabine içindeki yerini yitirecek ve ilke ola-
rak sadece din işlerinin yönetimi ile uğraşan sıradan bir da-
ire olacaktır artık.

Özetle, merkezileştirme ve devlet denetiminin alabil-
diğine kaynaştırdığı bir laikleştirmedir bu. Ziya Gökalp ile
İttifak ve Terakki Komitesi'nin öteki ideologlarından esin-
lenen bu siyasetin hedefi, sivil toplumun etkinliklerine mü-
dahale konusunda İslamın elindeki olanakları sınırlandır-
maktan çok, hükümet iradesini aktaran kolan kayışlarından
biri haline getirmektir dinsel kurumları. Dönemin koşulla-
rında, dinin vesayeti altına girme, hiç de şaşılacak bir şey
değildir aslında. İttihatçı yönetim, dinsel güçlerin büyük nü-
fuzunu kendisine sağlamak gerekmesinin içindedir: İslam,
İtilaf devletlerine karşı propaganda da bir mızrak ve ulusal
dayanışmada en etkili bir bağ oluşturduğu için değil yal-
nız; ayrıca hükümet, -yenileştirilmiş ve günün zevkine uy-
gun hale gelmiş- dine, imparatorluğun yeniden canlanıp

kalkınması amacıyla, insanları seferber etmede en önde gelen bir rol tanımaktadır da ondan.

Pek farklı bir alanda, İttihat ve Terakki Komitesi'nin, bir "milli iktisat" yaratma konusunda harcadığı çabalar, bu dinsel güçleri sırtlanmada yankılarını yapacaktır. Savaş içindeki Türkiye'nin karşılaştığı üretim, iâşe ve dağıtım gibi ağır sorunları göğüsleyecek yetenekte olacaktı bu ekonomi. Milliyetçi ideologların öğretisel düşüncelerine ortak edilen İslam, bir manevi kalkan hizmetini görecektir ülkede. Yeni iktisadi reçetelerin amacına gelince, şudur: Mad-di, dayanıklı bir temel sağlamak İslama!

Bu "milli iktisat" düşüncesinin savunucularının başında da, yine Ziya Gökalp gelmektedir. Onun, hatırı sayılır bir bölümü Friedrich List'ten ve Alman iktisat okulundan alınmış tezleri, yığınla yazarca ele alınacaktır; onların içinde, Türk milliyetçiliğinin en ateşli propagandacılarından biri vardır özellikle: Yahudi dinindeki bir Osmanlı olan, daha çok Tekin Alp adıyla tanınmış, Moiz Cohen'dir bu! Kanıtları basittir bu yazarların: Saygınlık ve bağımsızlık içinde kalkınmak için, yalnız kendi iktisadi güçlerine güvenmelidir. Türkiye; Avrupa kapitalizminin boyunduruğunu kırmalı, azınlıkların, ticarete ve doğan Osmanlı sanayisinde ellerinde tuttukları tekel benzeri olan şeye son vermeli, ekonominin her alanda ülkenin yazgısını eline alabilecek yetenekte bir ulusal ticaret burjuvazisi yaratmalıdır. Ve şunu da belirtmeli ki, böylesi bir siyaseti tezgâhlamak için alabildiğine elverişlidir koşullar. Her türlü rekabetin uzağın-

da ulusal üretimin gelişmesini sağlarken, kapitülasyonların ortadan kaldırılması ve savaşa girmenin doğrudan bir sonucu olarak, İtilaf devletleriyle ticari alışverişin kesilmesi, yerli girişimcilerden oluşan bir sınıfın gelişmesini destekleyecektir olsa olsa; savaşa katılmanın yol açtığı sınırsız gereksinimler, özellikle askeri donanıyla ilgili olanlar, ama onun yanı sıra başka alanlarda (taşıma, iâşe, maden üretimi, vb) bir dizi gereksinme de, ulusal renkte bir kapitalizmin oluşumunu yüreklendirici nedenlerdir.

Ancak, o tarihe değin azınlık öğelerin üstünlüğünün damgasını vurduğu bir iktisadi bağlamda, türdeş olmayan parçalardan nasıl yaratılacaktır bir Türk burjuvazisi?

İttihat ve Terakki Komitesi ideologlarının yanı basittir.

Bizzat devlet almalıdır işleri ele; ulusal girişimlerin kuruluşuna uygun önlemlerle katkıda bulunmalıdır; Müslüman işadamlarının zenginleşmelerine ve sermayelerini verimli etkinliklere yatırmalarına yardımcı olmalıdır!

Aslında, hükümetin gerçekleştirmeye çabalayacağı da budur. 1914 ile 1918 yılları arasında, bir ulusal ekonomiyi yörüngesine yerleştirmeyi hedef alan önlemler, gitgide artan bir hızla birbirini izleyecektir. İç üretim ve pazarı, dışardan getirilmiş mallara karşı koruma amacıyla yeni gümrük tarifeleri hazırlamak; Ziraat Bankası'nı yeniden örgütlemek; yeni ticaret ve sanayi girişimleri için gerekli sermayeyi sağlamakla yükümlü bir mali örgüt, *İtibar-ı Milli Bankası*'nı yaratmak; ulusal çıkarlara uygun bir görünüm içinde olan ortaklıklara, -özellikle devlet arazisi üzerinde be-

dava yer verme gibi- çeşitli ayrıcalıklar tanıyan “sermayeyi yüreklendirme” hakkındaki 1909 tarihli bir kanunu esaslı biçimde yeniden düzenlemek; bir üretim, tüketim ve kredi kooperatifleri şebekesi kurmak; önde gelen gereksinme maddelerinin (un, şeker, petrol, vb.) taşınması ve dağıtımını düzenleme ve göz kulak olma ile görevli komiteler oluşturmak ülke çapında; ortalıkların yazışmalarında Türkçeden başka bir dilin kullanılmasını yasaklayan bir kanun çıkarmak; teknik eğitimde bulunacak okulları çoğaltmaktır bu önlemler.

Ne oldu sonuçları bunların?

1914 ile 1918 yılları arasında, banka, taşımacılık, tarım ürünlerinin dağılımı, madenler, bina yapımı, orman işletmesi, kâğıt üretimi ya da perakende ticaret gibi değişik alanlarda, bir yüzden fazla ulusal ortaklık. Dışardan getirilen malların rekabetinden geçici olarak kurtulmuş zanaat kesiminde misli görülmemiş bir atılım. Anadolu kırsalında, tahıl ve öteki temel yiyecek maddelerinin ticaretinden zenginleşmiş bir toprak sahipleri ile tacirler tabakasının ortaya çıkışı. Spekülasyona, devlet parasını aşırıya, karaborsaya dayanan dev servetler. Bütün savaşan ülkeler gibi, Türkiye’de de, savaştan çıkar sağlayanlar oldu: Ordu ve kamu kuruluşları ile ilgili sözleşmelerin asıl bölüştürüp dağıtıcısı ve iâşeye ilişkin bütün pazarların zorunlu aracı-sı durumundaki İttihat ve Terakki Komitesi’nin koruduğu kimseler arasından çıkıyordu bunların çoğu. Ne var ki, kimi insanlar savaştan çıkar sağlamayı becerirken, başkaları

- büyük halk kitlesi- o savaşın arkasından sürüp getirdiği güçlükler ve acılarla baş başa idi: Kıtlıklar, karneye bağlama, kimi ürünlerin gitgide artan vergilendirilişi, perakende fiyatlarının başını alıp gitmesi ve yılda yüzde 300’ü aşan bir enflasyon oranı idi bunlar. İstanbul gibi bir büyük kentte, birbirine alabildiğine zıt iki yaşam biçimi yan yana bulunuyordu: Bir yanda, utanıp sıkılmadan saçılıp yayılan bir zenginlik, kendini kumura, alkole, işret ve sefahata vermiş yeni zenginler, öte yanda, her yerde göze çarpan sefalet, karaborsanın ve enflasyonun silip süpürdüğü bir alım gücüne sahip memurlar, yoksulluğa ve dilencililiğe itilmiş bütün bir aşağı-halk tabakası!

Bir avuç insanın, koşullardan en iyi biçimde yararlanmasını bilmesi, Türkiye’nin, birkaç yıl içinde, gerçek bir “milli iktisat” yaratmayı başarmış olması demek değildi açıktır ki. Savaş, bir başkasının yerine geçen uyduruk bir ekonominin kurulmasına olanak sağladı; geçici çarelerden oluşan ve ancak en ivedi gereksinimleri karşılayabilecek yetenekte bir ekonomi idi bu. Öyle de olsa, bu deneyimi bir başarısızlık olarak görmek, yerinde olmaz. Türkler, bir oradan bir burdan, yeni maliye, ticaret ve sanayi temelleri atmaya çabalarken, hiç olmazsa bir cephede de kazanmışlardı:

Bağımsızlıkta çiraklık cephesi idi bu!

III - BİR DÜNYANIN SONU (1918-1923)

Osmanlı İmparatorluğu için savaşın son eylemi iyi başlar. Güneyde, Mezototamya ile Suriye’de, düşman güçler ilerlemelerini sürdürürler gerçi; ancak, Türk orduları direnirler ve durumda bir değişme olmasa da en azından cep- helerde bir kararlılık umudunu verebilecek durumdadırlar hatta. Kuzeyde 1917 yılındaki siyasal altüst oluşların arka- sından Rus ordularının bozulup dağılışı, yepyeni ufuklar açar: 1876 yılından beri yitirilmiş toprakların geri alınışı, onların yanı sıra, Çar imparatorluğunun yüzyıllar boyunca ağır ağır yiyip gövdeye indirdiği bütün “Türk toprakla- rı”nın yeniden fethedilmesidir de bu ufuklar. Enver Pa- şa’nın askerleri şöyle şakırlar: “Kalk ayağa! Bizi bekliyor Turan. Kahire’den Batum’a, Hindistan’dan Afganistan’a, biziz beklenen!” Türkiye’nin ufukları, Kafkasların doruk- ları değildir şimdi; bakışları, Hazar Denizi’nin ötesindeki sonsuzluklarda kaybolmaktadır artık!

Uzun görüşmelerden sonra imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, Türklerin temel istemlerinden birine, 1876’dan önceki sınırlara dönülmesi arzusuna olumlu yanıt vererek Rus-Osmanlı uyuşmazlığına son vermiştir. Ne var ki, yırtılıp atılmak için yapılır antlaşmalar. Kafkasya’da yollar açık olduğuna göre şimdi, niçin Bakû’ya ya da daha uzak- lara kadar gitmeyecekmiş Osmanlı orduları? Türkiye, dev- rimci kaynaşmanın yıktığı eski Rus İmparatorluğu’ndaki

Müslüman halkları neden almayacakmış kucağına? Bakû petrol yataklarına ve Kafkas ötesi başka maden zenginliklerine el koyma arzusundaki Almanlar kadar, İstanbul hükümeti de, ordularını, yeni fetihlere doğru atmak eğilimindedir; bütün bunlar, Almanların, bölgede bir Osmanlı yarınma hareketine kötü gözle bakmayacağını düşündürür Enver Paşa'ya.

Bununla beraber, Türkiye, tasarılarını gerçekleştirmek için, kısa bir süre önce Kafkas ötesi bir cumhuriyetin bağrında, -Azerbaycan'la beraber- bir araya gelmiş (Aralık 1917) olan Gürcistan'la Ermenistan'ın direnişini kırmakla işe başlamalıdır. Önce söz konusu olan, askeri harekâtın desteğinde olmak üzere, gencecik cumhuriyetten, Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanınması, özellikle de onun öngördüğü geri verilecek topraklar konusundaki hükümleri kabul etmesini sağlamaktır. Bir ikinci aşamada, Babıâli, ordusunun elde ettiği başarılarla güçlenmiş olarak, yeni istemler sürer ileriye: Kafkas ötesi birliklerin hatırı sayılır ölçüde azaltılması, cumhuriyetin topraklarından Osmanlı taccirleri için geçiş serbestliği ve özellikle, Alexandropol, Eşmiadzin ve kimi Gürcü ilçelerinin terk edilmesidir bu yeni istemler. Bu amaçla, 1918 Mayıs'ında Batum'da başlatılan görüşmelerin başarısızlığa uğraması, askeri baskısını arttırmak ve Müslüman Azerbaycan'a girişi köstekleyen en son engel olarak Rus Ermenistanı'nın üstüne çullanmak için gereksindiği bahaneyi verir Osmanlılara.

İlkbaharın sonlarına doğru, Brest-Litovsk Antlaşma-

sı'ndan hemen hemen üç ay sonra, Türk birlikleri, Hazar Denizi'ne doğru harekete geçmek üzeredir. Ne var ki, Enver Paşa, Osmanlıların Kafkasya'ya el koymasında, bölgede kendi iktisadi ve siyasal hedefleri için bir tehlike gören bir Alman vetosunu göz önünde bulundurmamak zorundadır şimdi. Kayzer, Irak ve Filistin'deki İngiliz ilerleyişine karşı olanca çabayı harcama konusundaki ivedi zorunluluğu kanıt olarak gösterip, askeri harekâtın askıya alınmasını istemekle başlar işe. Aynı tarihlere doğru öğrenilecektir ki, Almanya, Kafkas ötesi cumhuriyetin kaçınılmaz yıkılışından (26 Mayıs 1918) doğan yeni Gürcistan Devleti'ni koruması altına almaya karar vermiştir. Kısa bir süre sonra da, özellikle petrol teslimi karşılığında, olası bir Türk müdahalesine karşı bir Alman güvencesini öngören bir Alman-Sovyet Sözleşmesi'nin (27 ağustos) sonunda, Azerbaycan'ın kapısı kapanacaktır Osmanlı İmparatorluğu'na.

Bununla beraber, Türkler, kendi kendilerini yemeyeceklerdir uzun zaman. General L.C. Dunsterville komutasında bir İngiliz gücünün ağustos ayı içinde Bakû'ya gelişi, bağlaşıklarına, beklenen yeşil ışığı yakmaya zorlayacaktır Alman yöneticileri. Eylülün ilk günlerinden başlayarak, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın komutasına verilmiş bir "İslam ordusu" Azerbaycan'la kuzey arasındaki ilişkilerin kilide durumundaki Derbent'i alacaktır. Onun açtığı yolda, Osmanlı birlikleri Dağıstan'a doğru yönelir ve daha da uzak fetihlere hazırlanmaya başlarlar o günden.

16 Eylül'de, Babiâli, bir zafer telgrafı alacaktır cephe-

den: Bakû fethedilmiş ve Dunsterville de silahları ve ağırlıklarıyla yola koyulmuştur, Osmanlı korumasında bir Azerbaycan Cumhuriyeti gün ışığına çıkmaktadır! İstanbul'da, bir sarhoşluk yaşanır. Birkaç gün içinde, Sadrazam Talat Paşa'nın, Rus Asyası'nın dağılıp parçalanması konusunda geniş bir tasarımı Almanlarla hale yola koyması için, sadece birkaç gün yetecektir: Sovyetler'e verilen kimi ödünler karşılığında, Kafkaslar'daki iktisadi kaynakların paylaşılması; Kırım'da bir Tatar Cumhuriyeti'nin kurulması, Kuzey Kafkasya'da ve Türkistan'da bağımsız devletlerin yaratılması, nüfuz bölgelerinin çizilmesi yazılıdır bu tasarıda.

Büyük düşler... Daha da sert olacaktır gerçeklere dönüş!

Çünkü, 1918 sonbaharının başlarında, nasıl olur da gün gibi aşikâr şeylere uyulmaz: İttifak devletleri ve onların bağlaşıkları, savaş kaybetmektedirler. Batı cephesinde, Fransız ve Amerikan tümenleri, güçlü İngiliz ve Belçika birliklerinin de desteğiyle, Alman savunmasını çökertmişlerdir; Filistin'de, bir anı gayretle, General Allenby'nin orduları, Yıldırım ordusunu -hemen hemen bütünüyle- yok etmişlerdir ve Arap milliyetçilerinin de yardımıyla, Şam'ı (1 Ekim), Halep'le Humus'u ele geçirirken, Fransızlar da, Beyrut'a asker çıkartmışlardır (6 Ekim); Irak'ta, İngiliz tugayları, Musul doğrultusunda hareket halindedirler; son olarak, Balkanlar'da, General Franchet d'Esperey'in komutasındaki Selânik ordusu, Bulgar güçlerinin direnişini kırmış ve ivedilikle ateşkes isteğini belirlemeye zorlamıştır Sofya hükümetini (26 Eylül).

Özellikle bu son olaydır ki, durumun ağırlığının bilincine varmaya götürmüştür Babiâli'yi. İmparatorluğun çevre eyaletlerinde askeri harekât sürüp durdukça, savaş satrancında başarılı bir manevra umudu Osmanlı yöneticilerinin iyimserliğini beslemeye yetiyordu. Ne var ki, Bulgaristan'ın çöküşüyle, tehlike, korkunç biçimde yakın görünür birden. Gerçekten, düşman, Doğu Trakya'ya- elini kolunu sallaya sallaya- girebilir artık ve İstanbul kapılarına değin ilerleyebilir. Uzaktaki şu ya da bu toprak değildir tehdit edilen şimdi, ta kalbidir imparatorluğun!

Beklenmedik garip bir değişme olur gelişmelerde: Bulgarların teslim oluşundan üç gün önce, Berlin'de ziyarette bulunan Tâlât Paşa, Alman görüşmecilerle, eski Rus İmparatorluğu'ndaki Müslüman ülkelerin yazgısını hale yola koymaya çalışıyordu. Ekim başlarında, Osmanlı hükümetinin, Bulgaristan'a ayak uydurmaktan ve çatışmaların askıya alınmasını istemekten başka düşüneneceği hiçbir şey yoktur.

Görüşmeleri kolaylaştırmak amacıyla, Tâlât Paşa hükümeti, ayın 8'inden başlayarak, birkaç ay önce ölmüş bulunan sultan V. Mehmet Reşat'ın mutsuz halefi VI. Mehmet Vahdettin'e istifasını verir. Türkiye için bundan böyle felaketli olacağı belli bir ateşkesin sorumluluğunu sırtlanmayı akıldan geçirilen insanlardan hiçbiri istemediğinden, yeni bir sadrazam bulmak için belli bir zaman gerekecektir. Bununla beraber, 14 Ekim'de, o da olup bitmiştir. Doğu'daki Osmanlı ordularının bir eski komutanı, Ahmet İz-

zet Paşa sadrazamlığı kabul etmiştir ve İtilf devletleriyle hemen görüşmelere gidildiğinde onların hoşgörölü olacağını umuduyla, -1916'da Kut el-Amara'da Türklere esir düşmüş ve o tarihten beri de hapiste tutulan- İngiliz generali Townshend'e, Ege'deki İngiliz donanmasının amirali Calthorpe'a, Osmanlı hükümetinin önerilerini ulaştırma görevini verir çabucak. Ne var ki İngilizler, çatışmalara son vermekte, öyle aceleci değildirler: Görüşmelere girmeden önce, Irak ve Suriye'deki durumlarını güçlendirmek isterler; daha da özel olarak, Mezopotamya'nın kuzeyinde, artık pek uzakta da olmayan Musul petrol kuyularını hedef edinmişlerdir. Ancak 27 Ekim'de, Türklerin ilk yoklayışlarından bir üç hafta kadar sonra, ateşkes görüşmeleri başlayacaktır; Mondros koyunda demirlemiş bulunan İngiliz zırhlısı *Superb* 'de yapılacaktı bu görüşmeler.

Dört gün sürecek görüşmelerde; Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey'in yönetimindeki Osmanlı temsilci heyeti, İtilaf devletlerinin sertliğini gidermeyi başaramayacaktır. Zafer sarhoşluğu içindeki bu güçler, sultanın topraklarına el koymayı hedef tutan -onca zamandır özene bezene hazırlanmış- tasarılarından nasıl olup da vazgeçebilirlerdi? 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Antlaşması, pek sert koşullar içeriyor. Anlaşma, özellikle Türk ordusunun hemen salıverilmesini, bütün savaş gemilerinin göz altına alınmasını; Suriye, Trablus ve Mezopotamya'daki Osmanlı birliklerinin teslimini (yeni bir anlaşmaya değin Türk askeri idaresinde kalan güney-batı bölümü dışında) Kafkas ötesi böl-

gelerin boşaltılmasını dayatmaktadır. Birinci madde, Çanakkale ve İstanbul boğazlarında gidiş-gelişin serbest olmasını şart koşuyor ve İtilaf devletlerine, Boğazlar'daki askeri birlikler bulundurma hakkını tanıyor. İtilaf devletleri gerek gördüklerinde, Doğu Anadolu'da, Ermeni nüfusun yaşadığı illeri işgal edebileceklerdir aynı zamanda. Anlaşma, onlara ayrıca, Toros tünellerine el koyma, liman kuruluşlarına sahip çıkma, Osmanlı demiryollarından ve ticaret gemilerinden serbestçe yararlanma iznini de vermektedir. Türk hükümeti, İtilaf devletleri garnizonlarına, karşılı beklemeksizin, kömür, yiyecek ve genel olarak, isteyecekleri, her ürünü sağlayacaktır. İtilaf devletleri, 7. maddeyle, yeğleyecekleri kimi stratejik noktaları işgal etme hakkını saklı tutmuşlardır kendileri için. Özellikle kaygılandırıcıdır bu koşul. Alabildiğine belirsiz olan madde, her türlü kötüye kullanmalara kapıları açmıştır. Tek başına o, anlaşmaya, kayıtsız-şartsız teslim niteliğini vermeye yeter durumdadır.

Batış

Osmanlı İmparatorluğu'nun yitirdiği sadece savaş değildi; İtilaf devletlerinin işgaline boyun eğmek zorunda kaldığı için, varlığı da sona ermişti aslında; bağımsız devlet olduğu kâğıt üzerinde sürse de böyleydi gerçek. Felaket o boyutlardaydı ki, Türkiye'nin dünya çapındaki uyuşmazlığa katılmasının belli başlı sorumluları -Talât, Cemal, En-

ver Paşalar ve kimi başkaları- halkın öcünden yakalarını sıyırabilmek amacıyla, dışarda sığınacak bir yer aramaya karar vereceklerdir: 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece, bir Alman gemisine binip Odesa'ya doğru yola çıkacaklardır; oradan Berlin'e geçeceklerdir, Türkiye'nin kurtuluşu yolundaki mücadeleyi o kentte sürdürmek umudu içindedirler.

İttihat ve Terakki Partisi'nin belli başlı yöneticilerinin kaçıışı, bu kuruluşun sonunun geldiğini haber verir. Büyük felaketin acılar içine attığı kamuoyu, İttihatçıların cezalandırılmasını istemekle gecikmedi. İttihatçılar ise, savaşın bütün felaketlerinden sorumlu görülürler: Savaş meydanlarında ölmüş yüzbinlerce asker, kurbanlarının sivil halk ve özellikle de Ermeni halkının olduğu kıyımlar, can alıcı salgınlar, iâşe sorumlularının ceplerini doldurmaları, kıtlıklar, karaborsa, sefalet... Böylesi bir ortamda, tek bir yol vardır İttihat ve Terakki Partisi'ne kalan: Gölgeye çekilmek, kendini unutturmayı denemek! Üçlünün arkasından kaçıp gitmemiş olanlar, olağanüstü bir kongre halinde toplaşıp, kassımın ilk günlerinde örgütlerinin dağılışına karar verecekler ve böylece, İttihat ve Terakki Partisi'nin eski rakibi Hürriyet ve İtilaf'a terk edeceklerdir meydanı; bu sonuncusunun başında bulunanlar ise, boş kalan yerleri ele geçirmeye başlamışlardır.

İttihatçıların, siyaset sahnesini terk ediyormuş gibi göründükleri bir sırada -aslında, eylemlerini perde arkasında sürdürmeye karar vermişlerdi iyiden iyiye- Türkiye'nin,

Mondros Mütarekesi'nde öngörülen işgali daha şimdiden başlamıştı. 1 Kasım'dan başlayarak, Mezopotamya'daki İngiliz güçlerinin komutanı olan General Marshall, Musul'un savunulmasıyla görevli birliklerini çekmelerini istedi Türklerden. Aynı günlerde, General Allenby'nin askerleri İskenderun'u işgal ettiler; Yunanistan'dan gelen Fransız alayları, Batı Trakya'ya yerleşmeye başladılar; Amiral Calthorpe'un donanması Çanakkale Boğazı'nı aştı. İtilaf devletleri, ellerini çabuk tutmaya kararlı idiler: Çatışmaların resmi olarak duruşundan sonra daha on beş gün geçmeden, İtilaf devletlerinin savaş gemileri İstanbul önünde demirlemişlerdi ve karaya çıkan birlikler, kentin denetimini ele geçirmişlerdi (13 Kasım).

Sadece bir başlangıçtı bu!

Haftalar boyunca, acımasızca bir ölüme götürmek üzere, daha da daralacaktır çember. Fransızlar, 1918'in Aralığı'nda, savaş sürecinde İtilaf devletlerinin yaptıkları gizli antlaşmalara uygun olarak, Kilikya'ya el koyacaklardır; 1919 yılının başlarında, Yunanlılar, Doğu Trakya'da çeşitli stratejik noktaları işgal edeceklerdir; o tarihe doğru, İtilaf devletlerinin alayları, Karadeniz kıyıları ile Orta Anadolu'yu denetim altına alarak arayıp tarayacaklardır; mart ayında, İtalyanlar, Saint-Jean-de-Maurienne Antlaşması'yla kendilerine vaat edilen bölgelerden birini, Antalya ilini ele geçireceklerdir.

Bunlar olurken, 8 Şubat 1919'da, General Franchet

d'Esperey, birliklerinin başında -âlâyı vâlâ ile- girer İstanbul'a. Beş yüz yıl kadar önce, Doğu Roma İmparatorluğu'na son verdiğinde Fatih Sultan Mehmet'in yaptığı gibi, beyaz bir atın üstüne kurulmuş bir halde kenti dolaşır Hıristiyanların alkışları arasında. Bizans'a dönüş müdür bu? Şaşaalı bir at gezintisi, tarihin beş yüz yılını silip atmış mıdır? İmparatorluğun çeşitli azınlık halkları, kendilerine yapılan vaatlere güvenip, büyük devletlerin bir yarım yüzyılla yakın bir süreden beri düşündükleri büyük paylaşmaya hazırlanırlar en azından. Kafalarda, daha şimdiden çizilmiş sınırlar: Doğu Trakya'yı, İstanbul'u ve Batı Anadolu'yu içine alan bir Büyük Yunanistan; Karadeniz'de, Hıristiyan halkın oturduğu geniş bir kıyı şeridinden oluşan bir Pontus Cumhuriyeti; kimilerinin, Trabzon'dan Akdeniz'e uzanmasını görmeyi arzuladıkları bir Ermeni Devleti; Küçük Asya'nın bağrında, Toros'la Zagros dağları arasında yayılan bir özerk Kürdistan; Musul, Harput, Diyarbekir ve Urfa illerini içeren bir Hıristiyan Asur; Filistin'de bir ulusal Yahudi yurdu; İtilaf devletlerinin kışkırtıcı korumaları altına alınmış Arap toprakları...

Peki ya Türkiye?

1919 yılının başlarından beri barış konferansının toplandığı Paris'te, büyük devletlerin temsilcileri, sultana bağımlı halklar adına konuşan çeşitli delegelerin kendilerine sundukları istemlere uyup, Doğu'nun haritasını boşuna kesip biçmektedirler arka arkaya; ama sonuç aynıdır hep: Tür-

kiye, Ermenilere ya da Yunanlılara bırakılmamış Anadolu illeriyle yetinecek ve İngilizlerin, Fransızların ve İtalyanların seve seve denetimlerinde tutacakları nüfuz bölgelerine razı olmak zorunda kalacaktır sonunda.

Açıktır ki, pek de iyi gözle bakmazlar bu tasarılar Türkler. Ancak, ne yapmalı? VI. Mehmet Vahdettin ve hükümeti -bu hükümeti, 1919 Martı'ndan başlayarak, Hürriyet ve İtilaf'ın başlıca liderlerinden biri, Damat Ferit Paşa yönetecektir- olacağı boyun eğme yolunu seçmişlerdir. Kamuoyunun büyük bir bölümünün seçtiği de budur. Yüzyılın başından beri imparatorluğun göğüslemek zorunda kaldığı arka arkaya savaşlardan bitkin hale gelen Türklerin istedikleri tek şey, barıştır artık. Kimi insanlar, bu barışı, pek pahalıya ödemeye bile hazırdırlar. Bazıları, İngiliz koruması kartını oynarlar; bazıları, bir Amerikan mandası yararına mücadele ederler; Fransa'ya ya da İtalya'ya çağrıda bulunmayı önerenler de vardır. Umutsuzluk ve usanç kol gezerek tartışmasız olarak.

Ne var ki, direniş yavaş yavaş örgütlenir her şeye karşın. İstanbul'da ve her ülkenin belli başlı kentlerinde, yurtsever dernekler hızla çoğalmaya başlarlar. Yergi yazıları, el ilanları, telgraflarla yürütürler mücadelelerini; işgal edilen ya da işgal tehdidi altında bulunan bölgelerde, silahla mücadelede de girer işin içine. Kilikya'da, Doğu Anadolu'da, Karadeniz kıyılarında, dağınık çeteler gitgide daha çoktur, gitgide daha cesur. 1919 Mayıs'ında, Lloyd Georges, Clemenceau ve Birleşik Amerika Başkanı Wilson'u bir araya

getiren İtilaf devletleri Yüksek Kurulu, İzmir ve yöresini işgal etme iznini verir Yunanlılara. Kamuoyunun, Türkiye'nin suratına indirilen bir şamar olarak karşıladığı Yunan çıkartması (15 Mayıs), ülke çapında yoğun bir heyecana yol açar ve Türk yurdunu savunma için oluşmuş çeşitli grupların etkinliğine alabildiğine canlılık getirip yüreklendirir.

Öyle de olsa, bu dağınık girişimlere, gerçek bir ulusal direniş hareketinin atılım ve çapı nasıl kazandırılacaktır? Yanıt bulabilmesi için bu sorunun, olağanüstü bir insanın yazgısıyla karşılaşması gerekecektir.

Bir devrimden ötekine

“19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım. O tarihte, durumun genel görünüşü şöyleydi:

Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu güçler kümesi, genel savaşta yenilmişti. Osmanlı ordusu, ne yapacağını bilemez durumdaydı her yanda. Çetin koşulları içeren bir mütarake imzalanmıştı. Büyük Savaş'ın uzun yılları, ulusu bitkin, yoksul bırakmıştı. Halkı genel savaşın içine sürükleyenler, sadece kendi selametlerini düşündüklerinden, kaçmışlardı (...). Ordunun elinden silah ve cephaneleri alınmıştı (...). İtilaf devletleri donanma ve birlikleri İstanbul'dadır. Adana ilini Fransızlar işgal etmiştir; Urfa, Maraş, Antep'i İngilizler. Antalya'da ve Konya'da, İtalyan güçleri vardır. Yabancı subaylar, görevlilerle onların yardımcıları, etkinliklerini her yana yaymaktadırlar. Son

olarak, 15 Mayıs 1919'da, yani bu açıklamamıza başlangıç noktası olarak aldığımız tarihten dört gün önce, Yunan ordusu, İtilaf devletlerinin rızasıyla, İzmir'de karaya çıkarlar. Dahası, ülkenin her yanında, Hristiyan ögeler, açıkça ya da gizli olarak, kendi çıkarları için çalışmakta, devletin çöküşünü hızlandırmaktadırlar böylece."

Mustafa Kemal'in, 1927'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk kongresinde okuduğu büyük *Söylev*, bu satırlarla başlar. Okunuşu altı gün sürecek olan bir ırmak-söylevdir bu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 1919-1922 yıllarını, bu pek önemli dört yılın tarihini dile getiren bir tür geniş bir bilanço ortaya koyar onunla; Anadolu Devrimi'nin, çağdaş Türkiye'nin temellerini atma yolunda gelişmesi de, işte bu yıllarda oldu.

Samsun'a çıktığında, otuz dokuz yaşında olan Mustafa Kemal'in parlak bir subaylılık dönemi vardır arkasında. İstanbul Askeri Okulu'nu kurmay yüzbaşı diploması ile bitirdiğinde (1904), tugay komutanlığı rütbesine götüren (1916) bütün kademeleri tırmanmak için sadece birkaç yıl gerekti kendisine. Bu arada, Osmanlı İmparatorluğu'nun içine gelip girdiği çeşitli savaşlara katıldı. 1911'deki İtalyan-Türk savaşında, Trablusgap'de çarpıştı. 1912'de, Balkan ateşinin tam ortasında, Gelibolu yarımadasında bir ilerri tümenin komutanlığını üstlendi. Büyük Savaş'ın başlarında, Çanakkale savunmasında, insanları yönlendirmede üstün nitelikleriyle belli etti kendisini. Arkasından, Ruslara karşı savaşmak üzere Kafkas cephesine gönderildi; pa-

şalık rütbesini de orada elde etti. Kısa bir süre sonra, Yıldırım Orduları grubunun komutanı General von Falkenhayn'ın emrine verildiğinde, Filistin'le Suriye'nin savunulmasında, 7. ordunun başında önemli bir rol oynadı.

Peki, şu 19 Mayıs 1919'da, ne yapmaya gelmiştir Samsun'a bu parlak subay?

Üçüncü Ordu'ya müfettiş olarak atanan ve pek büyük yetkilerle donatılan Mustafa Kemal'i, VI. Mehmet, Anadolu'da asayiş'i yeniden sağlamakla görevlendirilmiştir; çünkü, İtilaf devletlerinin işgaline karşı kafalardaki mayalaşma, tehlikeli boyutlara varmıştır orada. Sultanın elçisi, ünlü *Söylev*'inde sonradan yazacağı gibi, kafasında bir "milli sır" taşımaktadır gerçekte. İtilaf devletlerince hasım ögelerin kaynaşmasını sınırlayıp önlemek için, Anadolu toprağına ayak basmış değildir. Tam tersine, belli etmekte gecikmeyeceğı amacı, yenilgi sonucu morali derinden derine sarsılmış bulunan Osmanlı Ordusu'na güvenini yeniden kazandırmaktır; bütün direniş hareketlerini, tek bir otorite altında toplamayı denemektir de hedefi. Alt edilecek düşman, yabancı işgalci değildir sadece. Daha sonra şunlar okunacaktır Mustafa Kemal'in kaleminden: "Her ne bahasına olursa olsun, Osmanlı hükümetine karşı, sultana karşı, bütün Müslümanların halifesine karşı ayaklanmak ve orduyla bütün milleti başkaldırıya götürmek gerekiyordu." İlerici ve laik bir cumhuriyet kurmayı düşünüyor muydu daha o tarihte? Şu sözleriyle, bunu anlatır gibidir: "Milli mücadele, başta yurdu yabancı işgalinden kurtarma amacıyla

geliştiği ve başarılar kazandığı ölçüde, milli egemenliğe dayanan bir yönetimin bütün ilke ve güçlerini gitgide seferber etmesi doğaldı.”

Mustafa Kemal, Anadolu’ya gelir gelmez, usta bir manevracı olarak, kimi askeri şeflerin desteğini aramaya girdi. Gözde kişilikler, özellikle Kâzım Karabekir Paşa ile eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, onun safına geçtiler çabucak. Mustafa Kemal, kimi adamlarını çevresinde toplamaya da büyük dikkat gösterdi ve Anadolu’nun doğusunda hareket halinde bulunan Kürt şeflerinin güvenini de kazanmaya gayret etti. Resmi görevinin kendisine sağladığı telgraf aracını bol bol kullanarak, ulusal güçlerin hatırı sayılır bir bölümünü kendi çevresinde toplamak için, sadece birkaç hafta yetti. 22 Haziran 1919’dan başlayarak, Amasya’dan yollanan ve Türkiye’nin bütün yurtsever örgütlerine seslenen bir genelge ile milletin tehlikede olduğunu ilan edecek ve ülkenin içinde bulunduğu feci duruma bir çare bulmakla yükümlü bir milli kongrenin toplanacağını haber verecek durumdadır.

Kuşkusuz, telaşa düşölür İstanbul’da. Mustafa Kemal’in yönetimindeki hareket kaygılandırıcı görölür; çünkü, İstanbul’daki rejimin karşısında olanlar, yalnız taşrada bulunmamaktadır. Bu muhalifler merkezde, siyasal çevrelerin ve idari hizmetlerin de içine sızarlar propaganda amacıyla. Özellikle Harbiye Nezareti’nde, görevlilerin hatırı sayılır bir bölümü, gitgide gerçek bir devrimci girişim görünümünü kazanacak olan şeye daha şimdiden kazanılmıştır.

Tehdidin yükseliş karşısında, Babıâli, Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne kesin bir emir yollayacaktır sonunda: "Sultan Hazretleri, hemen İstanbul'a dönmenizi buyuruyorlar size." Bu gözdağı verici emre yanıt, birkaç kelimeyle: "Milletin tam bağımsızlığını elde edeceği güne değin, Anadolu'da kalacağım" (8 Temmuz 1919).

Mustafa Kemal, İstanbul hükümetinin buyruklarına boyun eğmeyi reddetmedi yalnız; onu yaparken, sadece müfettişlik görevlerinden değil, ordudan ayrılmaya da karar verdi. Artık resmi durumunun gerektirdiği bağılıklardan sıyrılmış bir halde, daha büyük bir eylem özgürlüğüne sahiptir; üniformaya bağlı saygınlığı yitirme tehlikesini taşısa da, böyledir.

Merkezi iktidarla bağlarını kopardığı şu anda, ilk büyük siyasal kavgasını vermek tehlikesini göze alabilir. 1919 Temmuz'un sonlarına doğru, Türkiye'nin doğu illerinden gelen elli dört temsilcinin katılacağı bir kongre örgütleyecektir Erzurum'da. İlk savaştır bu, ilk de zafer! Fırtınalı tartışmalarla ilk on dört gün yaşanır ve Mustafa Kemal, onlar olurken, "halkın iradesine dayanan bir Milli Meclis'in yaratılmasını ve gücünü yine aynı iradedenden alan bir hükümetin kurulmasını" isteyip durur; delegeler de, onun isteklerine tamı tamına uygun bir önerge kabul ederler: "Vatan tektir ve bölünemez. Doğu illeri, ortak bir anlaşma içinde, her türlü yabancı işgal ya da müdahaleye karşı duracaklardır. Sultanın hükümeti, milletin bağımsızlığını ve yurdun

bütünlüğünü korumakta yetersiz görünürse, devlet işlerinin yürütülmesini ele almak üzere, bir geçici hükümet kurulacaktır.”

Bir ay sonra, bu kez yalnız Doğu illerinin değil, bütün ülkenin temsilcilerini bir araya getiren bir ikinci kongre toplanacaktır Sivas'ta (4-11 Eylül 1919). Orada hazır bulunanlar, birkaç hafta önce Erzurum'da kabul edilmiş olan kararları onaylayacaklar ve oylanmış metinlerde, sultanın hükümetinin izlediği siyasete karşı eleştirileri daha da ağırlaştıracaklardır. Türkiye'nin geleceğini böylece kesin çözüme bağlayan bu insanlar, bir kırk kadardır. Ama fazla bir önemi yoktur bunun. Mustafa Kemal'in gözünde, milletin bütününe temsil eder onlar ve görevine, kutsal bir nitelik verir destekleri.

İstanbul'da hükümet, derin üzüntü ile korku arasında sallanır durur. Taşrada gelişen direniş hareketi, ülkenin parçalanmasını hızlandırma tehlikesini taşıyor mu? Babiâli, Kemalist hareketi, kan ve yağmaya susamış İttihatçılar tatifesi diye kamuoyuna sunarak başarısızlığa uğratmaya kalkacaktır onu. Bu iftiralara Batılı basın da sahip çıkacaktır hemen ve Mustafa Kemal'le arkadaşlarını, gelecek Ermeni kıyımcıları ve daha da tehlikelisi, militan Alman hayranları olarak nitelendirecektir bol bol. İttihat ve Terakki Partisi'nin serüvenci girişimlerinden ağzı yanmış halkı korkutmak içindir bunlar kuşkusuz. Ancak, işin aslı şudur ki, hiç kimse, Anadolu'da, yelkenlerini açmış bir Türk milliyetçiliğinin varlığını bilmez değildir artık.

1919'un sonlarında, Osmanlı hükümeti, genel seçimleri örgütler ve Mustafa Kemal'in ayağını kaydırmak umundadır böylece. Seçim, Hürriyet ve İtilaf'ın pek beklemediği bir sonuç verir. Yeni Meclis, İtilaf devletlerinin Türkiye'ye el koymasına şiddetle karşı milliyetçilerden oluşur esas olarak. İstanbul'da toplanan milletvekilleri, 28 Ocak 1920 günü, doğrudan doğruya Erzurum ve Sivas bildirilerine dayanan bir metin kabul edeceklerdir görkemli bir biçimde. "Milli Misak" diye adlandırılan bu belge, Mondros Ateşkesi sırasında düşmanca işgal edilmemiş Türk topraklarının bölünmezliğini ilan eder, imparatorluğun Arap eyaletlerinin yazgısının, yerel halkın serbestçe dile getireceği arzuya göre düzenlenmesini ister ve adil ve sürekli bir barış amacıyla çeşitli başka koşullar ileri sürer: Kapitalüsyonların kaldırılmasının tanınması; Kars, Ardahan ve Batum illerinin Türkiye'ye geri verilmesi; İstanbul'un güvensizliğini sağlayan kayıtlar gözönünde tutulmak koşuluyla, Boğazlar'da serbestçe gidiş-geliş; son olarak, büyük devletlerce, Türk milletinin tam egemenliği ile bağımsızlığının kabul edilmesidir bunlar.

Daha sonraki haftalarda, milliyetçi milletvekillerin gözüpekliği artar, eksilmez. İtilaf devletleri de, gitgide daha kaygılıdır; çünkü, parlamentodaki kaynaşmaya, ülke çapında gitgide yayılan gerilla eylemleri eklenmiştir. Sonunda İngilizler, Meclis'e girip birçok siyasetçiye tutuklayarak, bir büyük darbe vurmaya karar vereceklerdir (16 Mart 1920). Zarlar atılmıştır o andan başlayarak! Milletvekil-

ri protesto olarak Osmanlı Parlamentosu'nun feshedildiğini ilan edeceklerdir; içlerinden çoğu, Ankara'ya gitmeyi yeğleyeceklerdir. Orta Anadolu'da bir küçük kenttir Ankara: Mustafa Kemal, kurmayını oraya yerleştirmiştir ve kendi girişimiyle, “olağanüstü yetkilerle donanmış bir Meclis” toplanacaktır orada çok geçmeden.

23 Nisan 1920, tarihsel bir gündür: Türkiye Büyük Millet Meclisi, ilk toplantısını yapar o gün; Kemalistler, bir yıldan beri, bütün gönülleriyle arzuladıkları bu millet egemenliği deyimini koymuşlardır Meclis'in adına. Çok geçmeden, Anadolu Devrimi'nin şefinin çevresinde, çeşitli ufuklardana gelen 400'e yakın insan bir araya gelecektir orada. Ankara'da toplanmış temsilcilerin hepsinin tek bir amacı vardır: İşgalciyi kovmak ve Türk yurdunun parçalanmasını -ne pahasına olursa olsun- savuşturmak. Ne var ki, bu amaca erişmek için kullanacakları araçlarda anlaşmış olmaktan uzaktırlar. İçlerinden büyük bir bölümü, Mustafa Kemal'in sancağı altında toplaşmayı -gönülden- kabul ederler. Ancak kimileri, onun yerini, ya eski sadrazam Talât Paşa'nın ya da eski Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın almasının düşü içindedirler; İttihatçı liderlerin sürgün yaşamının kısa süreceğini ve yakında âlâyı vâlâ ile yurda döneceklerini umut ederler. Başkalarının tek düşündükleri, Halifeliğin ve Sultanlığın kurtarılmasıdır ve Kemalist hareketin bu amaç için çalıştığına inanıp dururlar. Onların yanında, sayıları oldukça fazla başkaları da vardır: Bunlar, ulusal iktidarı, Anadolu'da, Bolşevik rejim modeli üzerine bi-

çilmiş ve belirsiz uluslararası devrimci çevrenin desteğinde bir Sovyetler yönetiminin kurulmasına yol açabilir görüldüğü ölçüde tutarlar; ama aynı zamanda, panislamizmle pantürkizme, hatta panasiatizme de bel bağlarlar.

Gerçekten, Ankara'daki Büyük Meclis, güçlkle yönetilir durumdadır kuruluş biçimiyle: Yürütmenin kararlarını sürekli tartışır; yürütme de, muhalefetleri etkisiz hale getirmek ve ulusal harekete -ne pahasına olursa olsun- belli bir birlik sağlamak için -soluk almadan- manevra yapmak zorunda kalır.

Bu iç siyasi bölünmeler değildir yalnız Anadolu hükümetinin varlığını tehdit eden. 1919 yılının sonlarından başlayarak, milliyetçiler, İtilaf devletleriyle Babıâli'nin uzaktan yönlendirdikleri bir dizi padişahçı başkaldırını da göğüslemek zorundadılar. Hemen bütün Türk yurdunu kaplamış olan, ama en korkucu ateşleri Batı ve Orta Anadolu'da tutuşturan bu ayaklanmalar, 1921 yılının başlarına değin birbirini izleyecektir. Kemalistler, ellerindeki güçlerin büyük bir bölümünü mücadeleye sokarak ve başkaldıranları şiddetle cezalandırarak ezebileceklerdir bu hareketleri.

*Sevr Antlaşması'ndan Lozan Antlaşması'na:
Türkiye'nin ölüşü ve yeniden dirilişi*

İçerdeki mücadelelere, dışardaki hasma karşı savaş eklenir. Ülkenin güneydoğusunda, milliyetçi örgütler, Kilikya'ya yerleşmiş Fransızlarla çarpışırlar: Batı'da, 20 Hazi-

ran 1920’de işgal bölgesini belirleyen Milne hattını aşmış Yunanlılarla karşı karşıyadırlar. Kuzeydoğu’da, Kâzım Karabekir komutasındaki 15. Kolordu, Ermenistan sınırlarında nöbete girer ve Erivan Hükümeti’nin, imparatorluğun çöküşünden yararlanıp ele geçirdiği toprakları geri almak için uygun anı bekler.

Öyle de, nasıl giderleri karşılanacak bütün bu askeri etkinliklerin?

İtilaf devletlerine ve kuyruklarına mücadeleyi sürdürebilmek için, ulusal hareketin elindeki kaynaklar pek yetersizdir. Kuşkusuz, Ankara Hükümeti, kendisini tek yasal iktidar olarak görüp, sultaninkine benzeyen bir vergi mekanizması kurmuştur. Ne var ki, vergi tahsildarının sıkıp suyunu çıkardıkları köylüler, Anadolu toprağında çatışmaları sürdürmeye oldukça kötü gözle de baktıklarından, ellerinden geldiğince kaçarlar yükümlülüklerinden. Öyle olduğu içindir ki, Mustafa Kemal, dış yardımlara başvurmakta gecikmez: Hindistan’dan Kuzey Afrika’ya, Kahire’den Buhara’ya değin, bütün İslam dünyasına propagandacılar yollayarak, Müslümanlardan -manevi olduğu kadar mali- kardeşçe yardımlaşmaya çağrıda bulunmaya başlar. Bunun gibi, Türkiye’nin savaştığı aynı düşmanlara karşı mücadele eden Sovyetler Cumhuriyeti’nin desteğini de ister pek çabuk.

Anadolu’nun Bolşevikleştirilmesi gibi -hiç de savsaklanamayacak- bir tehlikeyi taşısa da, Ankara ile Moskova arasındaki yakınlaşma, pek yararlı olacağı benziyordu. İlk Rus altın kasaları, 1920 Ağustosunda geldi Anadolu baş-

kentine. Silahlar, cephane ve altın rubleler, Türk-Sovyet bağılaşıklığının yolu üzerine dikilen yığınla soruna karşın, akıp duracaktır artık. Koşulların baskısı altında doğmuş bu zoraki evlilik, Türkiye'yle Sovyetler Cumhuriyeti arasındaki sınır anlaşmazlıklarının çoğunu düzenleyen bir "dostluk ve kardeşlik" antlaşmasıyla, 1921 Martı'nda onaylanacaktır da. Kendisine, Kafkas ötesinde istikrarlı bir sınır ve büyük bir Bolşevik yardımı sağlayan bu anlaşmaya varabilmek için, Ankara hükümeti -görece- düşük bir fiyat ödemek zorunda kalır: Eli kulağında bir Sovyetleştirmeye aday olan Gürcistan'a Batum'u geri verir.

Kemalistler, Anadolu'da işgalciye karşı mücadele için her çabaya başvururken, İstanbul hükümeti, İtilaf devletleriyle uzun barış görüşmelerinin içine gömölüp kalır ve Avrupa diplomasisinin kendisine dayattığı diktanın önünde eğilir sonunda. 10 Ağustos 1920'da imzalanan Sevr Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanışını onaylar. Kürdistan'dan, Ermeni nüfusun oturduğu illerden, Trakya'dan, İzmir bölgesinden, Suriye'den, Arabistan'dan ve Mezopotamya'dan yoksun bırakılan Türkiye, sınırları hâlâ belirsiz iki devlet, Ermenistan'la Yunanistan arasında sıkışmış küçük bir Anadolu devletine getirilip indirgenir.

Ulusun zinde güçlerinin tanımayı reddedecekleri bir belgenin altına, Babıâli'nin temsilcilerinin attıkları imzanın kıymeti harbiyesi nedir? İtilaf devletlerinde, özellikle Fransa'da, Sevr barışının ölü doğmuş bir barış olduğu bilinir. Batılı kamouyunun hatırı sayılır bir bölümü, Türkiye'de daya-

tılan koşulları haksız, uygulanamaz, hatta İtilaf devletlerinin çıkarlarına zararlı olarak görür. Türklere gelince, en azından şimdi bilmektedirler ki, başkaldırı bayrağını açmakta haklıdır Mustafa Kemal ve kendilerine düşen, savaşı sürdürmektedir. Sevr antlaşmasının büyük değeri şu olmuştur: Olan biteni aydınlığa çıkarmıştır; bütün açıklığıyla göstermiştir ki, Büyük Savaş'ta yenilenlere hiçbir ödünde bulunmamak kararındadır İtilaf devletleri.

Mademki savaşmaktan başka yol yoktur, savaşacaktır Türkler de!

Çarpışmalar, daha iki yıldan fazla sürecektir. Başarılar vardır onların arasında: Kâzım Karabekir'in 1920 kışının başlarında Ermeni güçlerine karşı kazandığı zaferle, Kilikya'daki Fransız işgaline karşı girişilmiş çeşitli gerilla hareketleri özellikle böyledir; umutsuzluk anları da yaşanır onlar kadar. Böylesi anlar, Yunanlıların Kralı Konstantinos'un ordularına karşı Batı cephesinde sürdürülen seferlerde doludur özellikle; Yunanlılar karşısında, Kemalistler, tükenişin iki parmak berisinde olurlar birçok kez. Ancak, 20 Ekim 1920'de imzalanan ve Kilikya'nın boşaltılmasını şart koşan Ankara Antlaşması ile Fransız-Türk uyuşmazlığına son verilip de Fransız hükümetini kendi lehine çevirdikten sonra, 1922 Ağustosu'ndadır ki, Mustafa Kemal, artık zaferden emin bir halde, ünlü emrini verebilecektir: "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!"

İşgalciye karşı, uzun uzun hazırlanan bu son saldırı, iki hafta sürecektir sadece. Gerçekten, 9 Eylül'den başlaya-

rak İzmir yeniden fethedilmiştir. Ulusal hareketin başkanının ordularına gösterdiği hedefe ulaşılmıştır: Anadolu ordusu, Ege'nin başkentinin rıhtımında geçit resmi yapar ve deniz, kaçanların gemileriyle doludur ufka değin; savaş bitmiştir. Mondros'tan üç yıl sonra, 11 Ekim 1922'de, Türkler, Mudanya'da, Marmara'nın bu küçük limanında, İtilaf devletleriyle yeni bir ateşkes imzalayacaklardır. Ne var ki, şart koşan bu kez onlardır: Yunanlılara, on beş gün içinde, son birliklerini de boşaltacaklardır; Müttefikler, İstanbul'da ve Boğazlar'da -geçici olarak- birkaç alay bulunduracaklardır, ancak bu bölgelerin mülki idaresi Anadolu Hükümeti'ne bırakılacaktır.

Savaşın kazanıldığı şu anda, barış savaşını kazanmak kalmıştır Kemalistlere. Bu iş, en hünerli stratejilerden birine, büyük bir asker - 1921'de, İnönü'nde Yunanlılara karşı parlak bir zafer kazanmıştır- olduğu kadar, inatçı ve kıvrak zekâlı bir diplomat da olan, İnönü'ye bırakılır. Yeni harekât alanı onun, Lozan'da toplanan konferansın yeşil çuhali masasıdır. 20 Kasım 1922'de başlayan görüşmeler uzun sürecektir orada ve sekiz ay sonra bitecektir ancak; güç de yürüyecektir işler, çünkü ne Paris ne de Londra, açgözlülüklerini bütün bütüne terketmiş değillerdir henüz. Bununla beraber, İsmet Paşa, sağırlığını her yöndü ustaca kullanarak, davasını kazanacaktır sonunda.

24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan belge, Sevr Antlaşması'nın alçaltıcı durumunu siler. Bu antlaşma, Türk milletvekillerin 1920 Ocağında "Milli Misak"ta dile getir-

dikleri dileklere alabildiğine uygundur. Antlaşma, Doğu Trakya ile Anadolu'nun çekişmeli yörelerini (İzmir bölgesi, Kilikya, Karadeniz kıyıları, Doğu illeri) içine alan sürekli sınırlar tanımaktadır Türkiye'ye; azınlıklar sorununa, tam doyurucu olmasa da, en azından kabul edilebilir bir çözüm -halkların değiş tokuşu- getirir; Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini tanıır; son olarak, delegelerin andıcında yazılı -en kılçıklı- uyuşmazlıklardan birinin, Osmanlı "Düyun-u umumiye"sini gidermenin esaslarını koyar. Ankara Hükümeti kimi ödünler vermek zorunda kalmıştır kuşkusuz: Kilikya'dan çekilmek zorunda bırakılan Fransızlar, İskenderun sancağını ellerinde tutarlar yine de; yeni bir emre kadar, İngilizler Musul'da kalırlar; Boğazlar, Türkiye'ye geri verilmiştir, ne var ki uluslararası bir komisyon bir denetleme hakkını saklı tutar orası için; kapitülasyonların ortadan kaldırılmasında bile, Batı sonunda resmi olarak tanımış da olsa bunu, devletler arasındaki ilişkilerde böylesine köklü bir değişikliğin etkilerini birkaç yıl için sınırlayan geçici hükümler eklenmiştir. Öyle de olsa, bir yerde ayrıntıdır bütün bunlar. Rız olunan özverilere karşın, Lozan barışı, bir büyük başarıdır hiç kuşkusuz; öteki devletlerle eşitlik temeli üzerinde hareket edecek, bağımsız, özgür bir millet olarak kendini ortaya koyma olanağını sağlamıştır Kemalist Türkiye'ye.

Açıktır ki, barış antlaşması, sultanların imparatorluğuna, Balkanlar'dan Hint Okyanusu'na değin yayılan bu yamalı bohçaya öldürücü bir darbe vurdu. Kimin ağırına gi-

debilir bu şimdi? Yeniden doğuşunun bayramını yapan Türkiye'nin, geçmişteki büyüklüğünün hayaletlerine dökecek gözyaşı yoktur pek. Hem sonra, imparatorluk, bir süredir, yalnız fiili olarak değil, hukuk bakımından da varlığını yitirmiştir. Gerçekten, Yunanlılar üzerinde kazandığı zaferin doğurduğu canlılıktan yararlanan Mustafa Kemal, Mudanya Ateşkesi'nin imzalanmasının arkasından, Büyük Meclis'i sultanlığı kaldırmaya (Kasım 1922) zorlamak için, birkaç hafta bekledi sadece. Dış gıcırdatmaları, duraksamalar oldu kuşkusuz. Ne var ki, son direnişleri silip süpürmek için, bir sert çıkış yetti Ankara Hükümeti'nin başına. Gerçekten, özellikle şöyle konuşmuştu milletvekillerine karşı: “Kimsenin karşı koyamayacağı bir olup-bittidir söz konusu olan. Bu Meclis'in üyelerinden her birinin, doğal hukuka dayanan bu görüşe gelip katılması yerinde olacak. Tersisi olursa, kaçınılmaz gerçekliğin olayları değişmeyecektir; ancak, kimi kafaların koparıldığı görülecektir.” Şurası bir gerçektir ki, kullanılan kanıt, “kimi kafaların koparıldığını görme”, ağırlıktan yoksun bir kanıt değildi öyle.

Ne var ki, Lozan Antlaşması sırasında, sultanlık artık yok idiyse de, Türkiye, kesin siyasal temelini de bulamamıştı henüz. Gerçi cumhuriyet, uzun bir süredir kafalardadır; ancak, 29 Ekim 1923'te resmi olarak ilan edilecektir. Birkaç ay sonra, 3 Mart 1924'te de, Ankara'nın Büyük Meclisi, sultanlığın kaldırıldığı sırada ondan ayrı tutulan bir din görevi olarak Halifelige son vermeyi kararlaştırmakla, eski rejiminin son izlerini de silecektir.

Yeni bir çağın başlangıcı mıdır bu olup bitenler?

Bağımsızlık savaşının sona ermesi ile Halifelik görevinin ortadan kaldırılması arasında art arda sıralanan çeşitli siyasal değişiklikler, Türkiye'nin tarihinde kesin bir dönemecin işaretidirler hiç kuşkusuz. Kemalist devrim, çağını doldurmuş kurumların engeline takılıp kalmadan açılıp serpilebilir artık. Laikliğe, ilericiliğe, bilimsel anlayışa ve Batı'ya açılışa olduğu kadar, ulusal değerler ve geleneklere saygıya da güvenip bel bağlayan genç cumhuriyet, esinlenmiş kurucusunun itişiyile, gerçekten şaşkınlığa düşen bir dünyaya, “uygar uluslar” topluluğu içinde örnek bir rol oynamaya yetenekli bir ülke izlenimini vererek, deri değiştirecektir birkaç yılda. Bununla beraber, Türkiye'nin, Mustafa Kemal'le Batılı çağdaşlığa doğru yürüyüşü birden hızlanmış olsa bile, şunun hakkını tanımak yerinde olur her şeye karşın: Tarihin bu hızlanması daha önceki uzun ve derin yol açışlara çok şey borçludur. Kemalist devrim, -1930'lara doğru- ulaştığı doruk noktasında, Jön Türk Devrimi'nin başarılı bir tekrarı olarak görünecektir hatırı sayılır bir bölümüyle. Ve çağdaş Türkiye'nin derin kökleri aramaya kalkıldığında, zamanın akışı daha da gerilere götürülürse, Tanzimat'ın zengin hüüüslü toprağına gelip varılır.

İÇİNDEKİLER

I - UMUTLAR VE DÜŞ KIRIKLIKLARI

(1908-1912)5

Devrim ve tepki5

Sosyal ve fîlî coşku19

Jön Türkler işbaşında35

İlk yenilgiler: Trablusgarp, Arnavutluk50

II - İMPARATORLUK SAVAŞTA (1912-1918) ...61

Balkan Savaşları61

Bir savaştan ötekine; İttihat ve

Terakki Komitesi'nin eylemi73

Birinci Dünya Savaşı: Olayların çarkı87

Yakılıp yıkılış yılları95

Ülkedeki seferberlik105

III - BİR DÜNYANIN SONU117

Batış123

Bir devrimden ötekine128

Sevr Antlaşması'ndan Lozan Antlaşması'na:

Türkiye'nin ölüşü ve yeniden diriliş i136



Cumhuriyet Kitap Kulübü'nden

SONBAHAR KİTAP ŞENLİĞİ

Pazartesi hariç her gün saat: 10.00-19.00

**Değişik indirimler
Ucuz fiyatlar**



Adres: İstiklal Cad. (Aksanat karşısı) Taksim-İstanbul Tel: 252 38 81/82

